ГРЕКИ В УСРР

ВИДАВ ЦЕНТРВИДАВ
ВСЕУКРАЇНСЬКА ФІЛІЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКА ФІЛІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИДАВНИЦТВА НАРОДІВ СРСР ПРИ ПРЕЗИДІЇ ВУЦВК'У.

1931

8840

Не видається
до дому

К. О.

С. ЯЛІ

ГРЕКИ В УСРР

275265
4/8

3386

Укрголовліт № 4397
Замовлення № 8115,
тираж 500, 4½ арк.

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр Друку". Картковому репертуарі та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Друкарня видавництва
ЦК КП(б)У „Комуніст"
Пушкінська вул., № 31

ПЕРЕДМОВА

КНИГУ „Греки в УСРР“ написано за дорученням та в основному матеріялами Центральної комісії національних меншостей при Президії ВУЦВК'у.

Крім матеріялів Центральної комісії національних меншостей особливо розділів історичного, про національний та революційний рух серед греків, використано дещо з літературних джерел, особисті записки, газетні матеріяли, що їх автор зібрав за низку років праці серед греків УСРР, а також дещо з матеріялів Маріюпільського музею краєзнавства.

Дещо з поданих матеріялів перероблено з статтів автора, уміщених за часів післяреволюційної доби в журналі „Краєзнавство“, газеті „Вісті“ та грецькій газеті „Κομουνιστις“.

В процесі роботи автор подибував надзвичайно великі труднощі, найголовніше брак будь-якої літератури про греків на Україні (не можна вважати за таку церковно-попівську дореволюційних часів), розшукування сировинних матеріялів по архівах, музеях тощо.

Ось чому низка недоліків в цій книжці є неминуча.

До того всього має значення те, що книгу написано майже два роки тому (на весні та влітку 1929 року).

За цей час відбулися великі зміни. Успіхи колективізації в грецьких селах, перехід шкіл на рідну мову в греко-татарських селах (дотепер по школах в греко-елленських селах викладали рідною мовою), перетворення грецького відділу Маріюпільського педтехнікуму в грецький педтехнікум, вихід в м. Маріюполі в листопаді 1930 року вперше за всю історію переселення греків з Криму грецької газети „Κολεχτιφιστις“ тощо.

Все це є нові великі досягнення в справі здійснення ленінської національної політики стосовно греків УСРР.

Отже, на початку 1930 року, а потім наприкінці того ж року авторові довелося переробити дещо з матеріялів відповідно до

нових завдань, що їх висунув сучасний етап соціялістичного будівництва — суцільна колективізація та ліквідація на її базі куркульства, як кляси.

За недовільністю нового конкретного матеріялу (за 1930 і 1931 роки) його подано лише трохи. Треба відмітити, що колективізацію в грецьких селах майже не обстежено, коли не вважати на незначні загально-статистичні дані; відомості про останню перевиборну кампанію в грецьких районах також не встигли надійти на той момент з місць.

Декілька слів про греко-татарів, що розмовляють мовою, подібною до кримсько-татарської. Це питання тут окремо не висвітлювалося з таких міркувань: історія та економічно-побутовий устрій їх має цілковиту подібність з греко-елленською людністю; обслуговування лінією радянського будівництва (за винятком мови) досі теж загальне.

Тому в усіх розділах книги (де не говориться про мову) автор мав на увазі, безумовно, і греко-еллінів і греко-татарів. Лише в розділах про культурне та радянське будівництво в місцях, де викликалося це потребою, деякі питання про грекотатарів підкреслено.

Не вважаючи на вищезазначені недоліки, автор випускає цю книгу, маючи певну надію, що ця робота за умов браку літератури про греків в дальшому стане підвалиною більш глибокого та докладнішого дослідження грецької людности на території УСРР.

С. ЯЛІ

м. Харків
9 березня 1931 року

І. ДО ІСТОРІЇ ГРЕЦЬКОГО ЗАСЕЛЕННЯ В УСРР

ГРЕКІВ усього на Україні 104.666 чоловіка,[1] з них по містах — 10.763 і по селах — 93.903 (89,7%). Головна маса живе на узбережжі Озівського моря, а саме: в Маріюпільській окрузі 64.238 чоловіка (5.385 міського і 32.078 сільського) і в Сталінській 32.502 чоловіка (1.423 міського і 31.078 сільського). Отже разом у цих сумежних округах живе трохи не 93% всієї грецької переважно сільської людности УСРР. Решту (6.827 чоловіка) розпорошено по інших округах, переважно по містах, а саме:[2]

Округи	Разом	Міської	Сільської
Одеська	3.487	1.439	2.048
Артемівська	538	398	140
Харківська	500	470	30
Мелітопільська	378	138	260
Дніпропетровська	373	323	50
Київська	304	294	10
Луганська	276	194	82

Крім України, компактними масами греки живуть у таких республіках та автономних краях СРСР:[3]

Грузинська АРСР	37.245
Північно-Кавказький край	32.178
Азербейджанська РСР	23.132
Кримська АРСР	16.036

Загалом за наближеним підрахунком, рахуючи також греків Вірменії, Абхазії й деяких інших автономних країв, за які ми не маємо ще офіційних відомостей, греків у Радянському Союзі поза УСРР є близько 200 тисяч. Греки УСРР становлять приблизно третину всієї кількости греків СРСР.

[1] Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня, року 1926. ЦСУ УСРР. Харків, 1928.

[2] Там же, стор. 22.

[3] Відомості взято з книжки „Итоги 10 лет советской власти — 1917 — 1927 г." Вид. ЦСУ СРСР.

Отже, найкомпактнішу групу становлять приозівські греки,[1] і їхня історія, власне, є історія греків в УСРР.

1929 року минуло 150 років з часу переселення греків з Криму,[2] тому не зайвим було б хоча коротенько зазирнути в історію приозівських греків, одну з сторінок ширшої історії колонізації півдня України.

Переселені царським урядом з Криму, нібито для визволення з-під турецько-татарського гніту, греки потрапили в ярмо руського царизму, що було не легшим за турецьке. 139 років цього гніту і 11 років визволення від національного гніту, що минули з того часу, дають досить барвистого матеріялу до розуміння всього значення національної політики радянської влади щодо розвитку національних культур і зокрема грецької.

До нашого завдання не належить докладний розгляд усієї історії переселення й життя греків в умовинах царського ладу. Це — завдання дослідників, перед якими ще величезна робота щодо збирання сирового матеріялу й висвітлення багатьох окремих питань цієї історії. Ми ж хочемо спинитися на найважливіших, вузлових питаннях з минулого греків, зробити спробу викрити соціяльно-політичне розуміння переселення греків.

Приозівські греки походять від греків, що почали селитися на Чорноморському узбережжі, переважно в Криму, ще в VI столітті до християнської ери. Панування цих торговельних грецьких колоній тривало лише до XIII століття, після чого степову частину Криму завоювали татари, а гірську в XV столітті турки. Перед переселенням греки в Криму займались головне скотарством та частково хліборобством, а по містах ремесництвом та торгівлею.

Економічне й політичне панування татар та турків також позначилося на боротьбі магометанської релігії з християнською. В галузі культурній точилася шалена боротьба за знищення грецької мови, наслідком чого частина греків загубила свою мову й засвоїла татарську. Очевидно цим можна з'ясувати й те, що більше

[1] До революції греки Маріюпільщини й Сталінщини були на терені одного Маріюпільського повіту.

[2] 21 травня 1779 року було видано „височайшого" наказу, що давав грекам землю для переселення на Озівське узбережжя, куди греки фактично були переселені весной 1780 року з Самарської паланки — з місця першого переселення (де тепер м. Новомосковське).

як 40% приозівських греків і нині ще говорять татарською мовою, уважаючи, проте, себе за греків. [1]

Татарські звичаї також посіли велике місце в побуті греків.

Національний гніт у Криму греки відчували дуже гостро. „Під-час війни руських з татарами греки були як невільники. Їх примушували копати рови, возити каміння... Каплан - Гірей - Хан вимагав непомірних податків... На користь ханові збирали восьму частину всіх хлібних посівів, плодів, овочів, пасік і лляних посівів, по дві „пари" за кожну вівцю й по 6 „пар" від кожної рогатої худоби: по 340 акчі (80 складають турецький піястр) з кожного поля" . . . Часткові податки на користь матері або жінки ханової. [2]

Так малюють старі історики життя греків у Криму, силкуючись довести, що татарсько - турецький гніт примушував греків вдаватися до російського царського уряду, шукаючи в нього порятунку.

[1] Теорія проф. Ф. А. Брауна, відомого германіста (відомий своєю роботою про готів у Росії „Die letzten Schicksale der Krimgoten". СПБ. 1890. — (Див. „Велика радянська енциклопедія", стор. 391 - 392), про те, що приозівські греки походять од готів, надто сумнівна й лишається в галузі припущень.

Теорія ж ця говорить таке:

„Вероятно уже в третьей четверти III в. по Р. Х. готы заняли Крым... должны были впоследствии сосредоточиться на южной горной части Крыма, между Судаком и Балаклавой — в ней (этой области — С. Я.) уцелела горсть готов, которых не коснулась гунская буря... Крымские готы были отличными воинами и жили в дружбе и в союзе с Византией; их число простиралось до 3.000.

... Теснимые с одной стороны татарами, с другой — генуэзцами, владевшими богатыми колониями на южном побережьи Крыма, готские князья должны были довольствоваться, впрочем, одной только юго - западной частью полуострова, их резиденцией был город Феодоро (ныне Мангуп)...

В 1475 г. турки овладели как генуэзскими владениями, так и готским княжеством... Готская народность пережила падение своего княжества, сохраняя свой готский язык...

Но уже в XVII в. исчезают следы его (языка —С. Я.), последние остатки готов отатарились, сохраняя, однако, православие. В 1778 г. они, гонимые турками, обратились за помощью к России. Под предводительством последнего готского митрополита, Игнатия, они поголовно выселились на берега Азовского моря... Они основали здесь город Мариуполь и 24 деревни. Потомки их („Мариупольские" греки) говорят по - татарски и по - гречески". (Ф. Браун — Энциклопед. словарь, т. IX, изд. Брокгауза - Ефрона. С. - Петербург. 1893 г., стр. 443).

[2] „Мариуполь и его окрестности". Мариуполь, 1892 г., стор. 13.

Звичайно, національний гніт відіграв певну ролю в справі переселення греків із Криму, але поза цим були глибші причини, що без висвітлення їх грецьке переселення не буде ясним.

Річ у тім, що російський уряд з другої половини XVIII ст. виявляє великий інтерес до берегів Чорного моря. З того стає зрозумілим, що уряд Катерини найменше прагнув „рятувати" греків і не для того переманював їх з Криму на береги Озівського моря. Це був лише один із стратегічних маневрів, один з пунктів „серйознішої" програми поміщицького уряду. Вихід греків з Криму послаблював економічну, а почасти й політичну силу татар і турків і тим полегшував розв'язання завдання щодо заволодіння Кримом і берегами Чорного моря, що так потрібні були для експорту поміщицького хліба. І цілком вірно те, що завоювати Крим „заважали тільки величезні простори... Новоросії: це була пустеля, ніким не заселена... і руське військо, навіть і перемігши Кримського хана, завжди могло бути відрізане від Росії й знищене".[1]

Відомо, як жорстоко Катерина II розправилася з вільним козацтвом. Знищивши 1775 року Січ і виселевши запорожців із Степу, уряд мусів також подбати за те, щоб на спустошені простори наддніпрянських степів притягти якихось інших переселенців. XVIII і початок XIX століття повні гарячкової колонізації „півдня Росії" таким народами як — болгари, серби, німці, греки й інш.

Тепер зрозуміло в чому була суть нібито „співчутливого" ставлення царського уряду до тяжкої долі кримських греків. До того ж для здійснення задуманих плянів „визволення" греків знайшлися сприятливі обставини в самім Криму.

Вже те, що за Кучук-Кайнарджійською угодою 1774 року Крим було виголошено незалежним від Турції і під протекторатом Росії, багато полегшувало можливість впливати на хана Шагін-Гірея й добитися його згоди на вивід греків із Криму. Крім того, серед самих греків знайшлися групи, для яких вихід був вигідний і через які можна було впливати на маси в бажанім напрямі. А багато фактів говорить за те, що греків у масі не так і легко було вивести з Криму в невідому пустельну країну (Новоросію). Серед переселенців була частина найбагатших греків. В проханні 1841 року до уряду греки зазначали, що вони мали будинки, крамниці, млини, виноградні й овочеві сади й сіножать.[2] „Підчас виходу

[1] „Мариуполь и его окрестности", стор. 14.

[2] Там же, стор. 14.

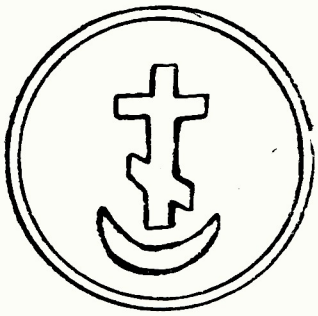

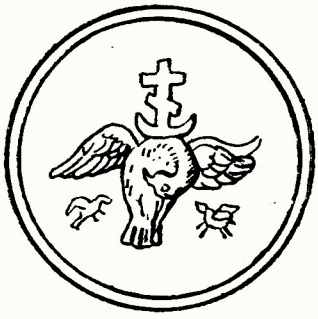

В горі: Печатка „Грецького суда“ м. Маріюполя першої половини 19 століття.

Внизу: Печатка Маріюпільської Грецької міської думи тієї ж доби.

з Криму Суворов (що керував переселенням — С. Я.) взяв з полів греків 50.000 чвертей хліба, дворів було 3.736".[1]

Зважаючи на настрої греків, царський уряд розпочав справу з усією спритністю й ошуканством.

Організацію переселення, як і початок самих переговорів, було доручено генералові Суворову, що, як відомо, не шкодував людського життя задля виконання царських завдань заради поміщицьких інтересів.[2] Через Суворова уряд розпочав переговори з грецьким митрополитом Ігнатієм, що мав величезний вплив на темний, тоді ще зовсім неписьменний народ. Це й не диво, коли взяти на увагу те, що до його послуг були сотні попів і манахів, які в ті часи були найосвіченішою частиною людности.

Величезні труднощі довелося перемогти, організовуючи переселення. Було проведено „роз'яснювальну кампанію" про „вигідність" виходу з Криму. „Багато довелося попрацювати митрополітові Ігнатієві особисто, через грамоти й відряджених священиків, щоб схилити народ до переселення". Отже священики в цій справі були не тільки релігійні, а перш за все політичні агітатори, до їхнього голосу не тільки прислухався народ, що перебував в темноті й під гнітом церковників, — із духівництвом рахувалися, яко з панівною групою. Ігнатій, як митрополит християнських епархій в Криму, являв собою не тільки владу духовну. „В Криму митрополит Ігнатій, за фірманом турецького султана Мустафи 1757 року був не тільки представником християнської людности й відав церковними справами, але був і суддею свого народу"[3] (підкреслення — С. Я.).

Отже тут церковна влада переходила в цивільну, і митрополит Ігнатій порядкував у Криму, як хотів. Тому заклик його до переселення мав характер не тільки умовлянь, він міг мати значення адміністративного впливу.

Поза цим чимало важила й економічна залежність широких шарів грецької людности від церковної групи. Сам митрополит Ігнатій, і духівництво взагалі, були найбагатші люди серед кримських греків. За це свідчать хоча б такі дані: в садибі митрополита (подвір'я), вже після переселення „огороженій муром,

[1] „Мариуполь и его окрестности", стор. 13.

[2] Досить цікаву й яскраву характеристику Суворова з цього боку подає В. Блос в „Истории французской революции". Вид. 1919 р., стор. 440 і 451.

[3] „Мариуполь и его окрестности", стор. 100.

було п'ять будинків, сад, сараї, комори"... В його архіві переховувалося „понад 50 розписок турецькою, грецькою й руською мовами на 6.914 крб. 79 коп. Під містом була дача на 1.500 дес.". На дачі „два будинки, стайня, дві землянки, людська, комора, 4 кошари, 1.512 овець, 820 ягнят, 80 козлят і інш".[1] Митрополичій дім мав у своїм володінні рибний завод, заїзд, крамниці.".[2] Правда, частина дачі і її майна належала церкві, але й цього досить, щоб ілюструвати економічну ролю грецького духівництва, багатства якого зростали через повсякчасний визиск грецької бідноти. Зрозуміла річ, що й ісламізм у боротьбі з християнством, маючи в основі ті ж таки економічні інтереси, скеровував свої удари насамперед проти духовної касти, дбаючи підірвати її економічну міць.

Ця боротьба (в умовах тодішнього Криму не рівна і для греків безнадійна) була одною з головних причин того, що Ігнатій охоче відгукнувся на заклик російського уряду про переселення до Росії.

Початок переселення зустрів був опір від хана Гірея, але великих труднощів це не спричинило хоча б уже через те, що Крим був під протекторатом Росії. „Катерина II наказала подарувати йому сервіз, різні інші речі й грішми 50.000 карб. Братам хановім, мурзам і взагалі впливовим особам роздано також 50.000 карб.[3] Подарунки зробили своє. Переселення почалося.

За „ведомостью" Суворова[4] з Криму вийшло 18.391 греків. За іншими джерелами всіх християн вийшло 17 тисяч: „з них 1 митрополит, 83 священики і 3 манахи".[5] Така кількість священиків, без сумніву, багато важила в справі переселення греків. Одним із засобів релігійної омани була „чудотворна" ікона, що її взяли, звичайно, з собою і чомусь везли в бочці. В дорозі були заколоти, які ще збільшилися після того, коли пішли чутки про те, що хтось пішов назад у Крим і взяв з собою ікону. Заколоти, начебто зникли, коли повернули тих, хто пішов назад.

Наприкінці вересня 1778 року переселенці прибули в кол. Катеринославську губернію, де за центр поселення було призначено

[1] „Мариуполь и его окрестности", стор. 97 і 98.

[2] Там же, стор. 101.

[3] „ „ „ 22.

[4] До революції цю „ведомость" переховувалося в ученім архіві головного штабу.

[5] „Мариуполь и его окрестности", стор. 25.

Новоселицю (з 1786 року Новомосковське, воно ж — Самара) в Самарській паланці. Покинутих тут на призволяще греків царський уряд відразу забув. Вже підчас переселення греки зазнали багато лиха — грецькі уповноважені в проханні, що вони його подали в 20 роках XIX ст. міністрові внутрішніх справ, Ланському, пишуть, що „цілі сімейства вимерли і немає ні одної родини, що не втратила батька, матері, брата, сестри й дітей. Коротко кажучи, з 9 тисяч чоловіків вихідців не лишилося й третини".[1]

Навіть Суворов, здавши всі справи, через півроку після переселення писав Ом. Потьомкіну: „Крымские переселенцы претерпевают в нынешнем их положении многие недостатки: воззрите на них милостивым оком, так много пожертвовавших престолу, усладите их горькое воспоминание".[2]

Через кілька років після переселення греки скаржилися, що митрополит Ігнатій одержав од Суворова на „відшкодування" греків за залишені в Таврії їхні будинки, сади й фабрики 78.000 карб. і віддав з них громаді тільки 1.220 карб.[3] Між іншим скрутне становище переселенців, не тільки греків, що вмирали частенько з голоду, з ласки царських урядовців, і ставлення до них уряду добре схарактеризував т. Покровський.[4]

Греки не залишилися в Самарській паланці. 2 жовтня 1779 року затвердила Катерина II новий плян „пожалуваних" грекам земель („Карта, представляющая часть Азовской губ., Мариупольского уезда земли, которые определяются вышедшим из Крыма грекам") на приозівському узбережжі, яке після знищення Запорізької Січі 1775 року було відкрите для татар, і тому потрібно було його заселити з стратегічної мети.

Друге переселення за зазначеним пляном було проведене за наказом од 24 березня 1780 року за № 1817 з Озівської губерської канцелярії. В наказі дається розпорядження „греческому митрополиту Игнатию сообщить, дабы все греки в Мариупольский уезд сего года: хлебопашцы апреля с первого, а купечество и мещане с 5 на 10 число на поселение вступили".[5] На весні й улітку

[1] „Мариуполь и его окрестности", стор. 39.

[2] Там же, стор. 26.

[3] „ „ „ 100.

[4] Покровский, М. Н. — Русская история, т. III, стор. 194.

[5] „Мариуполь и его окрестности", стор. 40.

1780 року греки різночасно, партіями перейшли в Кальміюську паланку, що тоді звалася повітом.

Отже переселення тривало два роки й викликало багато витрат у переселенців. Крім уже згаданих, під час переселення од повальних хвороб 1778-79 року з агинуло багато народу. Все це воче-видьки дало всім на розум, що царський уряд менш за все дбав про „визволення" греків і менш за все керувався будь-якими іншими філантропічними завданнями. Така політика уряду, звичайно, не могла не викликати незадоволення греків, що й вилилося в серйозні заколоти в низці грецьких селищ. Ось чому „нежданне приєднання" Криму 1783 року також відбилося на переселенцях, і багато з них повернулося в Крим. [1]

Які серйозні були заколоти, видно хоча б із того, що діло „доходило іноді до одвертого непослуху, і тоді людей приборкували суворими від начальства заходами"... Уряд примушений був для втихомирення непокійних висилати військові команди... Заколоти були в усіх селах. Особливо великі були вони року 1804 в селах Сартана, Чердакли, Мало-Янісоль, Карань і інш.

Так „втихомирення неспокійних" збройною силою закінчило переселення греків на узбережжя Озівського моря. Але самих військових заходів було ще не досить. Щоб закріпити переселення, царському урядові довелося вдаватися й до інших способів, напр., в законодавчих актах, що їх видав уряд про грецьких переселенців, є чимало різних економічних і політичних пільг грецький людності.

21 травня 1779 року було видано „височайший указ", що визначав правовий стан грецьких переселенців, відомий і нині в пам'яті старих поколінь під назвою „первелег" (од „привилеї"). Цей наказ надає грекам таких прав.

1. Дає для заселення землю: „... вышедшим из Крыма грекам для поселения и построения особо их города... отрезать им округи под каждую деревню при числе дворов меньше 200 по 12.000 десятин с излишками... город их наименовать Мариуполь... и все те жалованные грекам земли... имеют составить Мариупольський уезд".

2. Дає самостійне адміністративне керування „... суд и расправу и всю внутреннюю полицию иметь... выбираемыми из вас

[1] „Мариуполь и его окрестности", стор. 40.

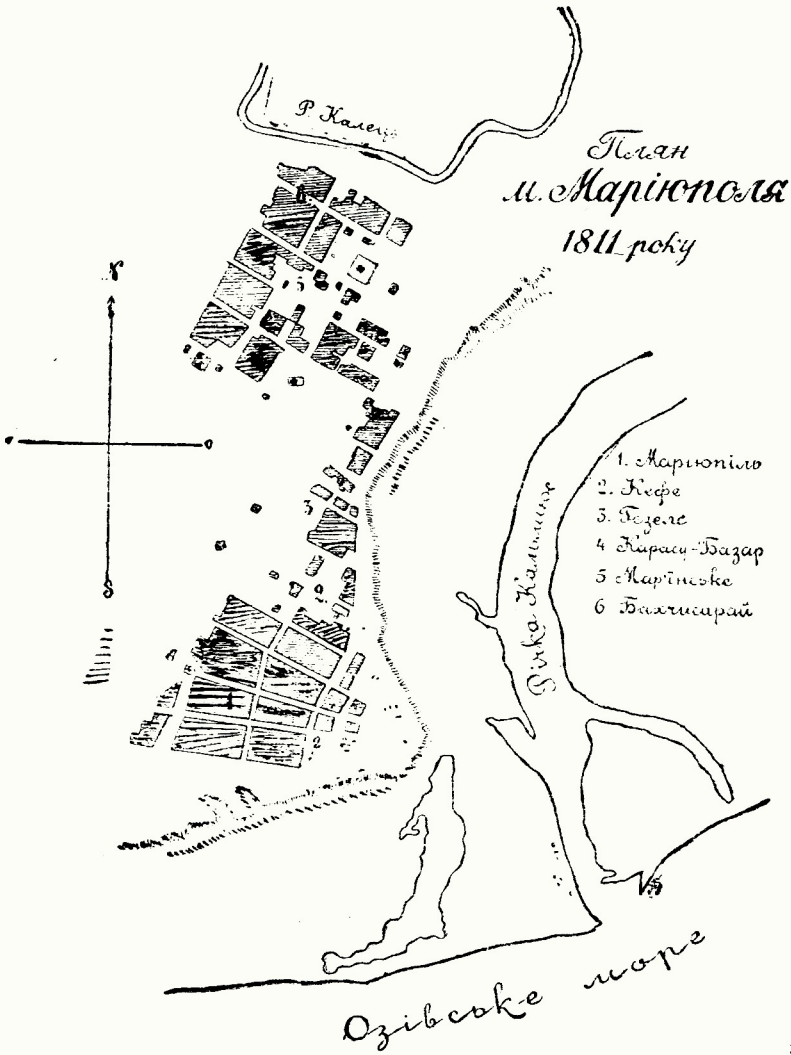

Плян м. Маріюполя, основаного 1780 року греками

же по вольным голосам начальниками". Звичайно, царський уряд не міг залишити грецькі села без урядників, отже до цього пункта додано: „... в селах же и деревнях для защиты во всех нужных случаях определяются особые урядники из российских".

3. Військові привилеї, що звільняли греків од рекрутчини: „... от дачи же на войско рекрут увольняетесь вы вечно, разве кто сам в службу нашу пожелает".

4. Багато інших пільг, як от — дозвіл рибалити: „... в дачах селения вечно в пользу и выгоду всего общества" без податку, звільнення всіх від податків і служб на 10 років; як мине цей реченець; хлібороби платять із землі, що її належить кожному по 30 дес., по 5 коп. з десятини на рік.

Крім того, грекам було дано пільгові терміни для заселення цілого повіту в 744.384 дес. 1.225 с. землі. Після цих термінів решткі земель було роздано іншим переселенцям (1821 року так званим ізраїльським християнам, 1822—24 року німцям менонітам, в 40-х роках — єврейським колоністам і т. інш).

Всі ці пільги пояснюються насамперед умовами внутрішнього стану російської держави — становище уряду Катерини, надто в перше десятиліття її царювання, було досить хистке через буйні й численні селянські розрухи, що скінчилися повстанням Пугачова.[1] Подруге, ця політика „преимуществ" грекам з боку царського уряду пояснюється й великим незадоволенням серед переселенців і боротьбою за повернення до Криму. Ці заколоти, що ми про них уже згадували і що особливо гостро вибухли 1804 року, саме збігаються з часом видання законів на користь греків. Спочатку Павло I, а потім 29 грудня 1801 року і Олександер I потвердили права, що їх греки одержали за грамотою Катерини. А 1807 року Маріюпіль і 23 грецьких села відокремлено в окрему так звану грецьку округу і в ній починає діяти грецький суд.[2] Суд цей

[1] Покровский, М. Н. — Русская история, т. III. ГИЗ, Москва, 1922 г., стор. 153 - 186.

[2] Греки, що зберегли свою грецьку мову, створили 13 сіл: Сартана, Чермалик, Велика - Каракуба, Ново - Каракуба, Стила, Волноваха (Бугас), Константинопіль (Демерджі), Велико - Янісоль, Мало - Янісоль, Чердакли, Ялта, Урзуф. Греки ж, що говорили татарською мовою — 10 сіл: Старий Крим, Карань, Ласпа, Бешево, Улакли (Демрек), Богатир, Комар, Старий Керменчик Новий Керменчик і Мангуш. 24 - е село, Старо - Ігнатівка, заселено грузинами, що також говорять татарською мовою і вважають себе за греків. Пізніше

являв самостійну грецьку управу, що поширювала свою компетенцію тільки на греків і виконувала функції адміністративні, поліційні й судові. Обирали цей суд з 4 осіб (голова і 3 члени) на 3 роки на округовім з'їзді уповноважених міста й грецьких сіл (по 2 представники від кожного), але уряд, щоб мати у цім суді своїх агентів, призначав секретаря (стряпчого) й столоначальників із росіян.

Каменський, П. В., як слід сподіватися від царського урядовця, з'ясовує це неписьменністю виборних і тому, за його словами, „уряд призначав з губ. м. Катеринослава... секретаря, що звався стряпчим і що мав прокурорські права". [1]

Уряд старався й в інший формі обмежити права грецького суду, насаджуючи в м. Маріюполі російські установи, але греки проти цього дуже боролися. Напр., вони вимагали й добилися 2 лютого 1798 року закриття нижнього земського суду, управи благочинія, повітового казначейства і поліційної управи з градоначальником на чолі.

Цілком зрозуміло, що всі ці досить великі політичні права передусім впадали міській і сільській буржуазії (купцям та великим скотарям), що видно із складу суда: найбільший вплив у ньому мали Маріюпільські купці. Отже, суд був насамперед орган, що боронив інтереси грецької буржуазії, переважно — купців, бо привілеї особливо сприяли розвиткові торгу й зростанню торговельної буржуазії. Багато важило в цьому право греків не допускати селитися в м. Маріюполі й повіті нікому іншої національности. Це право дуже допомагало грецькому купецтву витримувати конкуренцію з російськими купцями. Пізніше, коли росіяни й інші почали селитися в Маріюполі, торговельна конкуренція набрала великих розмірів.

утворилося село Ново-Ігнатівка з волохів (говорять по-молдаванському) і 1809 року — грецьке село Анадоль із різних виходців. Протягом віку створилося до 20 нових сіл шляхом відокремлення від старих поселень.

Маріюпільська грецька округа з початку підпорядковувалася Таганрозькому градоначальству, а з 1859 року — Катеринославській губерській управі. 1873 року ліквідовано грецьку округу і з неї і поселень інших переселенців (озівських козаків, німців, євреїв і руських) утворено Маріюпільський повіт у межах, що існували до революції.

[1] П. В. Каменский — История одного дня. Изд. 2. Мариуполь, 1901, стор. 28. Автор цієї книжки був катеринославським губернатором кінця XIX і початку XX ст.

Грецька буржуазія обурювалася з того, що заходці відкривали в місті крамниці, бо ці заходці були небезпечними для них конкурентами. [1]

У книжці Каменського знаходимо скаргу Оріхівського 3-ї гільдії купця Поддубня, що торгував чаєм, дьогтем, салом, і інш, на греків-купців: „... в місті Маріюполі окреме грецьке управління... каторжні грецькі порядки, прокляте грецьке царство" [2] і т. інш. Це було в 60-х роках XIX ст., таким чином за 80 рр. і більше грецька буржуазія користувалася волею в розвитку торгу, майже не знаючи конкуренції з купцями інших національностей. Ось чому, розвиваючися, грецька торговельна буржуазія добивалася знищення перешкод у політичній самостійності, звідки б ці перешкоди не походили.

Обстоюючи свою національну свободу від обмежень царського уряду, грецькі купці одночасно дбали звільнити грецьке самоуправління від впливу митрополита Ігнатія. Як ми вже казали, Ігнатій більше цікавився не церковними, а політичними справами. Він керував переселенням і не одмовився втручатися в цивільні справи і надалі. [3] Незабаром почалися незгоди поміж ним і грецьким судом, що переходили іноді на гостру ворожнечу. [4]

Хоча буржуазні історики й силкуються змалювати Ігнатія як оборонця грецької бідноти, кажучи, що „незадоволені були проти нього тільки заможні, які не хотіли переселятися з Криму і хотіли удержати вплив над простим народом, щоб його експлоатувати [5], річ зрозуміла, що ворожнеча поміж грецьким купецтвом і його органом — судом та митрополитом — в основі була, перш за

[1] „... Кроме греков, до минования десяти льготных лет, никому других націй земель на поселение домов и прочего не отводить"... („Мариуполь и его окрестности",стор. 34-35). Фактично греки користувалися цим правом далеко довший час, ніж це було передбачено катерининською грамотою. Тільки 30 березня 1859 року вийшов наказ, що дозволяв селитися в Маріюполі не грекам, але ще без привласнення грецьких привилеїв.

[2] Каменский — История одного дня . . . стор. 28.

[3] Перша грамота Катерини з 14 березня 1779 року, коли ще греки були в Криму, була „пожалувана" митрополиту Ігнатію, дозволяла йому управління над духовною частиною греків і визначала йому утримання в 3.000 карб. на рік. „Мариуполь и его окресности", стор. 27.

[4] Митрополит насадив на своїй дачі сад. Голова суду Х. Я., побачивши в цьому мабуть незаконність у діях митрополита, зібрав натовп, розвалив огорожу і знищив сад („Мариуполь и его окрестности", стор. 101).

[5] „Маріуполь и его окресности". Приложения, стор. 44.

все, виявленням боротьби двох економічних груп: торговельної буржуазії і церковної групи, також досить заможної, а, головне, почасти теж торговельної (ми вже згадували за те, що митрополит мав крамниці), боротьби за право визискувати грецьку бідноту. Таким чином, політичні й інші пільги було використано лише грецькою буржуазією, особливо торговельною, яка розвивалася й міцніла в боротьбі, з одного боку, проти конкурентів інших національностей і царизму, а з другого, — проти церковної групи, що її голова, Ігнатій, провадив угодовську щодо уряду політику, неприємну для грецьких купців.

На початку 2-ої половини XIX ст. зміцніла остаточно централізована і бюрократична влада царського уряду. А як натиск національного грецького руху під час ще не зміцнілої царської влади давав грекам потвердження їхніх прав, наданих їм грамотою Катерини, то вже з 60-х років царський уряд розпочинає систематично відбирати усі ці права й пільги. Починається період ліквідації грецьких привилеїв.

Вже 1859 року видано наказа, що дозволяв у місті Маріюполі селитися і не грекам. Це був перший удар по інтересах грецької буржуазії. Наступ на грецькі права йде поволі, але впевненими кроками. Через десять років, 1869 року, касується грецький суд, а натомість організується земство Маріюпільської округи. А 1873 року знищується і саму грецьку округу, а земство зливається з земством новоутвореного Маріюпільського повіту. Таким чином, цими рішучими заходами уряду було покладено край політичній самостійності греків, і відтоді їх щодалі, то дужче затискують лещата царизму.

1874 року видано закона, який касує ще один великий привилей — звільнення греків од військової служби. Мало не сто років користувалися греки з цього привилею і не дивно, що скасування його зробило величезне враження на широкі маси грецької людности: важко було розлучитися з думкою про волю від царського військового ярма, не дурно в цей період у народі склалася сумна пісня — „μαρτι τα δεκαπεντε", тобто — „п'ятнадцяте березня" — термін, коли вперше 1874 року почали притягати й грецьких селян до військової повинности.

Ліквідувати грецькі привилеї удалося царському урядові досить легко. Це трапилося не тільки через те, що 60-х років уряд дуже зміцнів, а й через те, що політика привилеїв не була

без наслідків, корисних і для самого уряду: ця політика мала наслідком утворення цілком сформованої грецької буржуазії (купецтва й куркульства) і досить виразну диференціяцію грецької людности, тим самим дала урядові певний грунт — заможнішу групу, що на ній особливо гостро скасування привилеїв позначитися не могло і що, таким чином, на неї уряд міг спертися, запроваджуючи „реформи". Велику ролю відігравав процес асиміляції, який завжди відбувається серед буржуазії дрібних національностей досить легко, отже русифікація від грецької буржуазії особливого опору не зустріла, особливо після 60-х років, коли ця буржуазія використала русифікацію, як одне із знарядь визискувати темну незаможню масу грецького селянства і міської бідноти, помагаючи тим урядові русифікувати і решту грецької людности.

Уже в перші десятиліття грецького заселення царський уряд знаходив серед грецької буржуазії своїх прибічників, самовідданих русофілів. За приклад може бути Л. Ф. Калері „смотритель" міської парафіяльної школи, відкритої в 20-х роках XIX ст. для грецького купецтва.

Він уперто провадить боротьбу за те, „чтобы в подведомом мне училище как можно больше учились русскому языку", перешкоджає викладати грецьку мову, пише до начальства про те, „что в училище происходят беспорядки, главным виновником которых служит учитель греческого диалекта Харамундаки, подстрекаемый со стороны".[1]

Грецька міська дума, в особі її голови Попова, бореться проти русифікації, не даючи приміщення для російських кляс, дбаючи, щоб „русские классы уничтожить, так потому, что в оных обучаются русские дети, так и потому, что он (міський голова — С. Я.) в русском языке не видит нужды".[2]

Але це факт, що говорить лише про „домашний спор" поміж грецькою буржуазією. Тоді як одна її група (типу Калері) безумовно перейшла на сторону царизму, друга ж група тільки потроху заперечувала, можливо заграючи з грецькими трудящими з тим, щоб по якімсь часі зробитися такими ж щирими помічниками царського уряду в справі русифікації греків.

[1] З листа Калері начальству („Мариуполь и его окресности", стор. 173).
[2] „Мариуполь и его окресности", стор. 181.

Уряд багато десятків років провадив жорстоку політику витиснення грецької мови з школи і добився свого на початку 70-х років, нібито „за выбытием обоих учителей греческого языка и ненахождением новых, преподавание само собой прекратилось".[1]

Після 60-70-х років грецька буржуазія цілком прийняла русифікацію і зробила її одним із своїх знарядь визиску мас. Вона (грецька буржуазія) показала, що не зможе бути керівником боротьби за національні інтереси всієї грецької людности.

Отже, завдання царизму — взяти трудящу грецьку людність в міцні лещата національного гніту — було „мудро" вирішене на свою користь. Завдяки цьому після 60-70-х років полегшилась можливість ще більшого тиску поліційного преса (через російських земських начальників і урядників, а згодом і за допомогою зрусифікованої грецької буржуазії) на трудящі грецькі маси. Ошукана, продана грецькою буржуазією маса грецької людности лишилася деякий час забутою й нездатною самостійно провадити боротьбу за національне й соціяльне визволення, не маючи свойого пролетаріяту як керівника. Але так, звичайно, могло бути тільки до певного часу.

1917 року перед грецькими масами знову стало питання про те, як вирішиться справа з визволенням греків від національного і капіталістичного ярма. Грецька буржуазія ще раз зробила спробу одурити грецькі трудящі маси і звернути їх із правдивого шляху. Після лютневого перевороту, влітку 1917 року, грецька буржуазія організувалася в „Маріюпільську спілку грецького народу", щоб під національним прапором боронитися від більшовизму. Та на цей раз одурити маси не пощастило. Грецьке селянство й робітництво приєдналось до жовтневого перевороту, який єдино правдиво розв'язав національну проблему й остаточно розкріпачив грецьку національність.

[1] „Мариуполь и его окрестности", стор. 184.

II. НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ СЕРЕД ГРЕКІВ УСРР

ПО ЗНИЩЕННЮ грецьких привилеїв у 60-70 роках минулого віку боротьба приозівських греків проти царату за національну самостійність ущухає. Причини тому були, по-перше, в тім, що самодержавний уряд зміцнівши вже не панькався з „інородцями" і, подруге, в тім, що активна колись в національній боротьбі грецька буржуазія боялася загубити своє економічне становище, зміцніле за час користування політичними та економічними привилеями, що їх дала ще Катерина II. Щоправда, прихована національна боротьба грецької буржуазії ще виявлялася й після скасування грецьких привилеїв, але вона виявлялася головно під час виборів до Маріюпільського повітового земства (що до нього було влито 1873 року грецьке округове земство, яке існувало недовгий час, з 1869 року) та до міської думи, що до неї з 1790 року і до 60-х років XIX віку обирали лише греків, хоча закон і не давав грекам цього виключного права.

Мало не до 1917 року органи управи Маріюпільського земства і міської думи були в руках греків (річ ясна, що тільки цензової верхівки грецької людности — поміщиків, купців, куркулів), хоча місто Маріюпіль і повіт за національним складом вже давно перестали бути грецькими.[1] Греки намагалися бути більшістю і в гласних і в управі.[2]

[1] 1818 року в м. Маріюполі було 1436 жителів, з них 2 руських. 1869 року негреків у місті вже 911, що становило трохи не половину грецькой людности, 1892 року в Маріюполі 17.825 чол., з них греків уже тільки 3.969, тобто близько 24%. Щодо Маріюпільського повіту, то він до 1821 року за нацскладом був виключно грецький, а 1884 року з 161.044 чол. греків було тільки 34%, а решта інших (50% українців і росіян, 13% німців і 1% інших).

[2] Досить того факту, що навіть перед 1917 роком у складі повітової земської управи було чимало греків: Гозадінов — поміщик, багато років був головою управи; Шаповалов, Дм. — поміщик, член управи; Апанасенко — Велико-Янісольський поміщик, член управи; Арнаутов — ялтинський куркуль, член управи, голова Маріюпільської окр. кредитової спілки якимсь чином аж до 1922-23 року і т. інш.

Ця боротьба була характерна не лише тим, що обмежувалася інтересами грецької буржуазії, але головне тим, що буржуазія не висувала ніяких політичних національних вимог. Ніяких національних грецьких організацій не існувало, якщо не вважати на „Мариупольское общество греков - потомков выходцев из Крыма", що знову ніякої політично - національної роботи не провадило, а, об'єднуючи тільки греків міста, регулювало земельні справи.

Після лютневої революції 1917 року національний рух греків набирає широких розмірів і крім міської буржуазії починає охоплювати також і куркульські верстви грецьких сіл. Слід відзначити, що цей рух зачепив був і деяку частину трудящої грецької людности. Це, звичайно, дало б політичний плюс, коли б національний рух трудових грецьких мас спрямувати в революційне річище, але це не було зроблене через те, що не було зовсім організованого грецького пролетаріяту, який би міг керувати цією справою. А проте буржуазним націоналістам вдалося все ж обдурити деяку частину трудящих і втягти їх до „Маріюпільської спілки еллінського народу", організованої 1917 року.

Утворення цієї спілки зв'язано з організацією подібних „спілок" на Кавказі, що виникли далеко раніше; от чому слід зазнайомитися з цими кавказькими, грецькими національними організаціями.

7 - V 1917 року в Тифлісі відбувся перший краєвий з'їзд делегатів еллінських громад і колоній Закавказзя.[1] Звідси початок національного об'єднання греків і в інших частинах кол. царської Росії.

Чому саме з Закавказзя виходить перша ініціятива щодо організації грецької національности? Причина цьому певне в тім, що греки Закавказзя, особливо Цалки, національний гніт відчували дуже гостро; вони зазнали лиха і від царату, і від турецької та курдської буржуазії й поміщиків. Економічний стан трудящих греків Закавказзя був дуже тяжкий. Особливо в Карському краї й на Цалці греки терпіли від недостачі землі. Рільної землі на душу припадало в Карському краї не більше як півгектара, а пересічно чверть гектара, тому еллінський селянин, щоб прохарчуватися, орендує землю у курдських поміщиків, сплачуючи

[1] Див. протокол засідання з'їзду представників грецького народу м. Маріюполя й Маріюпільського повіту з 2-XII 1917 року. Маріюпіль, 1917, стор. 4.

самої оренди 2000 карб.[1] Тиск широких трудящих грецьких мас, що терпіли від малоземелля, був такий великий, що Тифліський краєвий грецький з'їзд 7 травня 1917 року примушений був ухвалити постанову, що „землі „кабинетские", поміщицькі і т. інш вивласнюються без виплати".[2]

Отже національний рух Закавказького грецького селянства має під собою цілком певну підвалину — боротьбу проти курдських поміщиків, що нещадно визискували безземельних та малоземельних грецьких селян.

На чолі національного руху опинилася грецька буржуазія. Хоча й на грецьку буржуазію падала певна частина національного гніту, як то й завжди буває в історії національних рухів, але вона не змогла довести до правдивого кінця національну боротьбу, що охопила дійсно національно пригнічену раніше трудящу грецьку людність Закавказзя. Проти інтересів трудової маси греків грецька буржуазія, як побачимо далі, хотіла використати національний рух у своїх клясових інтересах.

Із Закавказзя національний рух греків перекинувся в інші місця тодішньої Росії. Рада Батумської грецької громади, виконуючи постанови Тифліського краєвого еллінського з'їзду, приклала всіх зусиль до того, щоб скликати всеросійський еллінський з'їзд.

„ВСЕРОСІЙСЬКА СПІЛКА ЕЛЛІНІВ"

Скликаний 29 червня 1917 року в Таганрозі всеросійський з'їзд еллінів тривав до 10 липня. На цей з'їзд приїхали представники багатьох частин кол. Росії, а всього до 40 делегатів.[3] Звичайно, і мови не може бути за те, що цей з'їзд репрезентував трудящі маси грецької людности. Насамперед у складі з'їзду було три духовних особи,[4] які активну брали участь в опрацюванні багатьох питань з'їзду. Крім того, на з'їзді брало участь багато грецьких учителів, як то видно з обговорення шкільних питань. А загалом політичне обличчя цього з'їзду виявляється

[1] Протоколи Першого всеросійського з'їзду еллінів у Таганрозі. Вид. „Центр. сов. всеросс. союза эллинов". Ростов н/Д. 1917 г., стор. 12.

[2] Там же, стор. 12.

[3] Закавказзя, Чорноморське узбережжя Кавказу, Північний Кавказ, Україна (Маріюпіль, Едесса, Київ) і Крим.

[4] Архімандриги Панаретос з Катеринодару й Вукунас із Севастополя і священик Парис із Керчи.

в самім характері обговорених питань і ухвалених постанов, а саме: почесне місце в порядку денному мало „церковне питання й автономія грецької церкви". З'їзд докладно опрацював це питання й ухвалив організувати „шість окремих суто еллінських єпископств, що мали б однакові з рештою єпископств права. Хитромудру основу такої національної політики, виявленої в питаннях церкви, неважко зрозуміти з постанови з'їзду, який гадає, „що всі церкви, церковні й монастирські маєтності, що їх різночасно відібрав старий уряд і які є національна власність (підкреслення моє — С. Я.), мають бути в установленім законом порядку повернуті відповідним церквам і манастирям". [1]

Отже грецькі попи, за активною підтримкою грецької буржуазії, користуючися революцією, намагалися прибрати до своїх рук ті добра, що їх одібрав був у них царський уряд. Тяке розв'язання справи, на думку попівства, очевидно, забезпечувало ці добра і від можливої конфіскації їх на користь трудящої маси в загальнім ході революції. Так під національним прапором з'їзд узяв під свою оборону буржуазні й попівські кишені.

Немає нічого дивного і в тім, що цей з'їзд ухвалив, що поміщицькі й інші землі належить конфіскувати через Установчі збори, [2] бо після лютого 1917 року навіть від кадетів — партії руських капіталістів — можна було чути такі пропозиції „конфіскації", що, як то показав дальший хід революції, мали цілком протилежний зміст — бажання виграти час і, підготувавши Установчі збори, зберегти якнайбільше маєткових прав попереднім власникам. Щоправда, в земельнім питанні на з'їзді була група (меншість), що стояла за одвертішу ухвалу, а саме: „щодо земель приватного володіння і придбаних, то такі потрібно вивласнити за справедливою оцінкою". [3]

Характерно, що коли один доповідач земельного питання — Ікономіді, мабуть несподівано для самого себе, запропонував „організовано захопити землі радою селянських депутатів", [4] — увесь з'їзд люто накинувся на нього, а делегат Політов, за цілковитою підтримкою всього з'їзду, урочисто заявив, що, „навіть умираючи

[1] Протоколи Першого всеросійского з'їзду еллінів у Таганрозі. Вид. „Центр. совета всероссийского союза эллинов". Ростов н/Д. 1917 г., стор. 16.
[2] Там же, стор. 14.
[3] „ „ „ 14.
[4] „ „ „ 12.

з голоду, еллін не припускає думки про захоплення чужої власности",[1] що він і зважився декларувати на такому з'їзді, не зважаючи на те, що на Цалці на душу припадало пересічно 1/4 гектара і селянство змушене було звертатися до оренди у курдських поміщиків, щоб не мерти з голоду.

В цій фразі одного свого члена весь з'їзд в земельній справі по суті висловив голу, нічим неприховану форму запопадливої оборони поміщицьких інтересів.

Далі з'їзд обговорив доповідь „Визначення політичного стану елінів у Росії" і прийшов до висновку об'єднати розкидану по території Росії грецьку людність, утворюючи на місцях „політичні демократичні клюби та спілки для оборони правних і національно-культурних інтересів" і „домагаючись негайного надання еллінській людності права на представництво нарівні з іншими народностями до всіх губерських, обласних та краєвих комісаріятів, а також в урядових і громадських установах і в Установчих зборах".[2]

Визнаючи буржуазний тимчасовий уряд, з'їзд, природно, виходив з потреби зберегти капіталістичний лад і в його умовах намічав шляхи організації грецької буржуазії і трудящих греків на основі „співробітництва", маючи на меті зберегти над останніми клясовий вплив буржуазії. Це видно і з постанови з'їзду „про організацію об'єднання еллінів у Росії". За ухваленим статутом „Всеросійської спілки еллінів" „членом спілки може бути кожний грек", але спілки мусять об'єднати „всіх" греків без ніякої клясової диференціяції.

В справі „націоналізації й реорганізації еллінських шкіл" з'їзд також виявив свою буржуазну суть. Перше — з'їзд вирішив не займати царський „інститут інспекторів народніх шкіл",[3] проти чого протестувало (хотіли, мабуть, показати свою „революційність"!) тільки двоє делегатів - учителів (Лазарідіс і Д. Макрояніс) такою заявою: „Як члени Всеросійської учительської спілки, що висловилася за скасування інституту інспекторів народніх шкіл, ми нижче підписані протестуємо проти тої частини резолюції з шкільного питання, в якій сказано про залишення інституту інспекторів народніх шкіл".[4]

[1] Протоколи Першого всеросійського з'їзду еллінів у Таганрозі. Вид. „Центр. совета всероссийского союза эллинов". Ростов н/Д. 1917 г., стор. 12.
[2] Там же, стор. 22.
[3] „ „ 26.
[4] „ „ 27.

Ще реакційніші ті заходи, які з'їзд накреслив у галузі відновлення грецької загубленої письменности. „Щоб покласти міцні підвалини для вивчення рідної мови, конче потрібно звернути особливу увагу на освіту й виховання майбутніх матерів - грекинь. Для цього було б доцільним у деяких пунктах відкрити жіночі школи з прогімназіяльними курсом і пансіоном при них. Відновити і створити загублену мову можна не півзаходами, а рішучими заходами, а саме — через утворення таких пансіонів, зовсім закритих, де б мовою розмовною була тільки еллінська.

Щоб відновити загублену мову, треба запровадити систему штрафів до тих, хто систематично уникає вживати рідної мови". [1]

Таких штучних, відірваних од життя заходів не знає практика національної політики в країні пролетарської диктатури. Для радянської країни національна мова є знаряддя залучати широкі маси трудящих до соціялістичного будівництва. Радянська влада цілком забезпечує розвиток національної культури пригноблених за царату численних національностей СРСР, прилучає їх до загально - пролетарської культури як через свою національну мову, так і через засвоєння найбільш уживаних у Радянському Союзі мов — руської, української і т. інш.

Саме відродження грецької мови грецька буржуазія хотіла зробити не знаряддям визволення грецького народу від національного й капіталістичного гніту, а засобом поневолювати трудящі грецькі маси. Недурно з'їзд ухвалив завести грецьку мову в церкві, вважаючи „за неприпустиме в вільній Росії позбавляти вільних громадян еллінів божої служби рідною мовою, як це роблять у Карсі, Александрополі, Маріюпільському повіті, Криму й інших місцях, де за настоятелів еллінських церков і досі такі особи, що зовсім не знають мови пастви". [2]

Цілком зрозуміло, що грецька мова в церкві — це один з найдужчих заходів до здійснення політичних завдань грецької буржуазії, що для неї конче було потрібно тримати грецькі трудящі маси під владою релігійного дурману, тобто під своїм клясовим впливом.

Отакі характерні риси всеросійського грецького з'їзду 1917 року. Це була спілка грецької буржуазії з попівством, що притягла на свій бік і певну частину грецького вчительства.

[1] Протоколи Першого всеросійського з'їзду еллінів у Таганрозі. Вид „Центр. совета всероссійского союза эллинов". Ростов н/Д. 1927 г., стор. 27

[2] Там же, стор. 16.

З'їзд яскраво виявив свій контрреволюційний характер. Національний рух, що почався серед закавказького безземельного й малоземельного грецького селянства, грецька буржуазія хотіла використати з своєю клясовою метою. Для того вона звернула національну боротьбу з революційного шляху й спрямувала її в бік боротьби за суто культурно-національні вимоги, тобто за інтересі буржуазії, і проти переространня суто національних рямців, тобто проти більшовизму, що поволі вже наростав серед грецьких трудящих мас.

Червона буря Жовтня, що вже насувалася, загрожувала однаковою мірою й інтересам грецьких капіталістів. Не треба було баритися. Центральна рада всеросійської спілки еллінів, що її утворив всеросійський з'їзд еллінів, двічі зверталася з відозвою до греків, закликаючи їх усіх „об'єднатися". У другій відозві[1] рада, звертаючись до „греків Росії", називаючи їх „любезные соотечественники" (!), довела низку вказівок щодо організації так званих „грецьких громад" („греческих общин").

Згідно з цими директивами й постановами з'їзду утворена була „Маріюпільська спілка еллінського народу". На цьому прикладі ми бачимо, в якій мірі вдалась контрреволюційна спроба грецької буржуазії через місцеві об'єднання перевести в життя свої клясови політичні завдання.

„МАРІЮПІЛЬСЬКА СПІЛКА ЕЛЛІНСЬКОГО НАРОДУ"

Ця організація виникла в м. Маріюполі значно пізніше, ніж такі ж організації на Кавказі. Вже отгрімили гуркоти перших боїв Жовтневої революції в Ленінграді й докочувались на Вкраїну. Українська Центральна рада, яка нібито відстоювала національну самостійність України проти брехливої національної політики Тимчасового уряду й находила єдиний захист в цій справі лише у більшовиків, після 25 жовтня (7 листопада н./ст.) стала все більш і більш дивитись в бік білогвардійських генералів, які звивали свої контрреволюційні кубла на Дону та по інших місцях. Центральна рада почала точити ніж проти більшовиків, що об'єднували навколо себе робітничо-селянські маси.

[1] „К грекам России". Всероссийский съезд эллинов. Вид. „Центр. совета всероссийского союза эллинов". Ростов н/Д. 20-XI 1917 года.

В цих умовах на початку листопада 1917 року в м. Маріюполі збирається спочатку ініціятивна група греків, а далі — 10 листопада — „з'єднані організаційні збори міської ініціятивної грецької групи з представниками кількох грецьких нових волосних земств Маріюпільського повіту". [1] Так закладено було осередок національної буржуазної організації, що цілком оформилася на скликаному 2 грудня 1917 року „З'їзді представників грецького народу м. Маріюполя й Маріюпільського повіту". На з'їзді було 43 делегати, що репрезентували міську буржуазію й куркульство 22 великих грецьких сіл і волостей. Крім шости представників, тоді ще здебільшого напівкуркульських рад селянських депутатів, решта репрезентувала безумовно куркульські волосні земства (21 делегат), від сільських сходів було 10 делегатів, переважно з заможного селянства; крім того, мали своїх делагатів і міські організації, як „Товариство Маріюпільських греків — нащадків виходців із Криму" й інші.

З'їзд виявив свій буржуазно-куркульський характер не тільки своїм клясовим складом, а й ухваленими постановами. Крім питань про оформлення національно-грецького об'єднання, з'їзд склав програму цієї організації, а також обговорив політичне становище греків у країні, висловивши своє ставлення до Української центральної ради.

В чім суть програми національно-грецької організації?

Постанова з'їзду пропонує „всім грекам, що живуть у м. Маріюполі й Маріюпільськім повіті, без ріжниці статі, віку й місця перебування організуватися в національну „Маріюпільську спілку еллінського народу", що, як автономний відділ, має ввійти до „Всеросійської спілки еллінів". [2]

Отже в цьому Маріюпільський з'їзд робив за вказівками всеросійського з'їзду — він так само поклав в основу організації принцип об'єднання буржуазії й куркульства разом з визискуваними грецькими масами на ґрунті клясового співробітництва.

З'їзд накреслив головні засади для вироблення статуту грецької спілки. Ці вихідні пункти насамперед стосуються до земельного закону. Розв'язання земельної справи з'їзд мислив собі так:

[1] Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского уезда от 2 декабря 1917 года, г. Мариуполь, стор. 5.

[2] Там же, стор. 8.

„всі землі, які нині посідають греки в межах Маріюпільського повіту, лишаються в земельнім фонді тільки грецького народу Маріюпільського повіту".[1]

Як розуміти цей пункт? Чи могло безземельне й малоземельне грецьке селянство висунути таку вимогу? Чи може з'їзд і справді гадав хоча частково усунути земельну недостачу серед грецької бідноти таким способом, що „казенні, приватно-власницькі, церковні й манастирські землі в Маріюпільскім повіті, на випадок їх вивласнення, переходять також у земельний фонд грецького народу Маріюпільського повіту"?[2]

Здавалося б, що з'їзд, коли б він виявляв волю трудящих елементів грецької людности, мусів би просто виходити з конечної потреби задовольнити земельний голод грецької бідноти і тому рішуче порушити питання про конфіскацію поміщицьких і інших земель для цієї мети. Але з'їзд замовчав про це й почав напускати туману всякими довідками з минулого греків.

Доповідач І. Я. Пічахчі (тоді присяжний адвокат в Маріюполі), угрунтовуючи зазначені постанови, посилався на потребу виправити „історичну несправедливість", яку зробив царський уряд, віддавши за часів Катерини II грекам усю землю Маріюпільського повіту — 820.000 дес., а потім зменшивши її на 500 тисяч дес. Але грецькі націоналісти забули, а вірніше — не схотіли згадати, що царський уряд з того часу зробив багато нових „несправедливостей" щодо інших національностей, якими він з 30 років минулого віку став доселяти Маріюпільський повіт і яких він гнітив так само, як і греків. Трудящий грек не ворог трудящому селянинові української чи якої іншої раніше пригноблюваної національности, що їх силоміць загнав уряд на землю майже незаселеного тоді Маріюпільського повіту, а ще більше, коли селянина цього голод примусив орендувати казенну чи поміщицьку землю.

Кінець-кінцем, якщо греків загалом і було наділено землею майже вдвоє більше, ніж деякі інші національності в Маріюпільськім повіті,[3] то й серед саміх греків сталися великі зміни в земельних взаєминах. Столипінська земельна реформа початку

[1] Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского уезда от 2 декабря 1917 года, г. Мариуполь, стор., 8.
[2] Там же, стор., 8.
[3] „ „ „ 7.

XX віку особливо перерозподілила землю серед грецького селянства, створивши, з одного боку, багатоземельне куркульство, а з другого, — малоземельних і безземельних селян, хоча ця група й була розмірно меншою серед греків, ніж серед українців та росіян.

От чому греки, як національність, не мали особливої потреби у збільшенні земельного фонду, а терпіли через надто нерівний розподіл наявної землі поміж різними соціяльними групами грецького селянства так у галузі володіння, як і користування землею. Усунути цю несправедливість — такого завдання з'їзд собі не поставив, та й не міг він його ставити, бо це значило б зачепити багатоземелля грецьких куркулів і поміщиків, що їхні інтереси саме й боронив з'їзд.

Замість цього буржуазні націоналісти встали на шлях роз'єднання між трудящими греками та трудящими інших національностей.

Земельне питання можна було розв'язати тільки спільним зусиллям бідноти всіх національностей у боротьбі як проти російських поміщиків, так і проти грецьких багатоземельних куркулів. Це й зробила Жовтнева революція. Грецький же з'їзд і не міг стати на цей шлях, бо завдання його було зовсім інше: приховуючи справжню суть під національним покровом, з'їзд дбав захистити землю грецького куркульства од революційних зазіхань на неї бідноти, а в тім числі і грецької.

Політичні завдання з'їзду були в тім, що він ухвалив добиватися „цілковитої національної автономії в царинах: економічній, фінансовій, керування, церковній, релігійній, мови, шкільній, культурно-освітній" і т. інш. [1] Отже так само, як і всеросійський з'їзд, Маріюпільський теж не обминув здійснення національної політики щодо церкви, от чому, ще до з'їзду, рада спілки еллінів „заручилася обіцянкою Катеринославського архирея надалі в грецькі села Маріюпільського повіту призначати тільки грецьких священиків, дияконів та дячків". [2] Зайва річ і балакати, скільки потрібна була трудящій грецькій людності „національна" грецька церква, зайва річ балакати і про те, яка саме мета грецької буржуазії захована під боротьбою з'їзду за це „національче" право вільного грецького народу.

[1] Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского уезда от 2 декабря 1917 года, г. Мариуполь, стор. 8.
[2] Там же, стор. 7.

Грецька буржуазія намацувала всі шляхі до захисту своїх клясових інтересів; тим то з'їзд до своїх постанов додав і вимогу про те, щоб військову повинність „греки відбували тільки в межах м. Маріюполя й Маріюпільського повіту, в грецьких військових частинах, з грецькими ж офіцерами". [1] Ще перед з'їздом рада спілки почала практично здійснювати цю справу в житті. З 27-го українського запасного піхотного полку, що стояв 1917 року в м. Маріюполі, почали в окремі сотні виділяти салдатів грецької національности. Рада спілки еллінів звернулася до генерального секретаря військових справ Центральної ради з проханням відрядити до Маріюполя всіх салдатів і офіцерів греків з інших військових частин. Обрано організатора грецьких частин — Балжі (власник заводу в с. Ново-Каракуба на Маріюпільщині). Загалом грецька буржуазія силкувалася цими заходами захистити від зарази більшовицькою бацильою грецьку салдатську масу і, за допомогою своїх офіцерів, зробити її слухняною зброєю, щоб здійснити свою контрреволюційну програму.

Таким чином жах перед соціяльною революцією примусив грецьку буржуазію подбати і про збройну охорону своїх інтересів. Про це з'їзд цілком одверто признався, сказавши устами свого головного організатора — Пічахчі: „Давно про це мріяли місцеві патріоти, але практичне здійснення цієї ідеї почалося лише недавно, коли грізна примара анархії, що докотилася й до нашого краю, примусила навіть скептиків прийти до висновку, що поза організацією й переважно поза організацією національною немає порятунку для окремих осіб". [2] (Читай „нема порятунку інтересам буржуазії".— С. Я.).

Проте, грецька буржуазія не покладалася на свої тільки сили, тим паче, що організація грецького об'єднання (про це буде мова далі) не дуже то добре вдалася. Потрібно було шукати собі „хазяїна" зовні. От чому з'їзд ухвалив визнати українську Центральну раду, переконавшися того, що вона боротиметься проти „грізної примари анархії" — більшовизму. Поза цим покладалися великі надії на допомогу від чужоземного капіталу, поставлені завдання сподівалися здійснити за допомогою грецького

[1] Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского уезда от 2 декабря 1917 года, г. Мариуполь, стор. 8.

[2] Там же, стор. 5.

уряду і сильних, багатих еллінських громад у Франції, Англії й Сполучених Штатах Америки.[1]

Усе сказане вище ясно характеризує „Маріюпільську спілку еллінського народу", як контрреволюційну організацію національної грецької буржуазії й куркульства, що намагалися під національними гаслами залучити до себе трудяще грецьке селянство і протиставити себе пролетарській революції.

Як же „національна спілка" здійснила завдання притягти трудове грецьке село до національного руху буржуазії, що ставила собі цілком контрреволюційну мету?

Обдурити трудящі маси не вдалося: трудящі грецької національности, як і всі інші трудящі маси колишньої Росії, пішли з Жовтневою революцією. На цьому слід спинитися докладніше.

[1] Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского уезда от 2 декабря 1917 года, г. Мариуполь, стор. 5.

III. РЕВОЛЮЦІЙНІЙ РУХ СЕРЕД ГРЕКІВ УСРР[1]

МАЙЖЕ до самої лютневої революції 1917 року приозівські греки не брали активної участи в революційнім рухові. Причини тому криються в тих соціяльно-економічних умовах, що в них жило й розвивалося грецьке селянство. Насамперед треба собі уявити специфічні економічні особливості розвитку Приозівського краю, як частини колишньої Новоросії.

Річ у тім, що за дореволюційних часів на південній та південно-східній українах селянське господарство розвивалося в умовах меншого визиску від поміщиків, ніж це було по старо-російських хліборобських губернях. Це є саме на багатоземельнім півдні і сході, де переселенець-селянин міг вкласти свій невеличкий капітал безпосередньо в виробництво.

А грецьке селянство Приозів'я через історичні причини, що за них говорено в першім розділі цієї книжки, розвивало своє господарство в умовах навіть більшого землезабезпечення, ніж російське або українське селянство в тім самім колишнім Маріюпільськім повіті. Здавалося б, що більше розшарування, яке розвивалося на грунті більшої капіталізації, мало б швидше революціонізувати півпролетарські елементи, які відокремлювало грецьке сільське господарство. Але, поперше, до революції 1905 року та й довгий час після неї в господарстві грецького селянина наймитом був майже завжди прийшлий українець або росіянин, а подруге, в грецьких селах, що не знали поміщицького кріпацького гніту, навіть бідняцькі шари ще не зворушилися.

Конче було потрібне, щоб грецьке селянство відчуло гніт капіталу, який штовхнув би його на боротьбу і потяг би в революційний вир. Вже після знаменитої земельної реформи Столипіна диференціяція грецького села йде далеко швидшим темпом. Біднота й наймитство з корінного грецького селянства починає швидко збільшуватися. Розшарування грецького села посилюється й поглиблюється в період імперіялістичної війни,

[1] Матеріялів про участь греків у революції 1905 року ще не опрацьовано, тому ми про це не подаємо відомостей.

що її тягар упав на плечі трудящих елементів грецької людности. Але, не зважаючи й на це, величезна хвиля аграрного руху, що піднеслася після лютого 1917 року серед українських та російських селян, — не захопила греків. Незадоволення грецької бідноти з грецького куркульства, що особливо економічно зміцніло після Столипінської реформи, не виливалося в форми активної боротьби. Вплив грецького куркульства ще був надто сильний. На виборах до перших рад селянських депутатів влітку 1917 року куркулі ще безкарно обвинувачували грецьку бідноту в тім, що вона „пропила (пропіячила) свою землю, а тепер напосідає на нашу". [1] На цих виборах куркуль мав перевагу, і тому перші ради селянських депутатів по грецьких селах того часу, в період од лютого до жовтня 1917 року, були напівкуркульські, нездатні на будь-яку революційну акцію.

Революційну ролю серед грецького селянства в післялютневі дні відіграли гасла проти імперіялістичної війни — ці гасла користувалися великою симпатією серед грецької бідноти.

Цікаво відзначити, що майже всі салдати-греки поверталися з армії і фронту додому в села, як „більшовики", але чимала частина їх була „лицарями на час" — революційність цієї частини хутко випаровувалася. Ця нетривка частина була переважно з заможних елементів. Біднота і краща частина середняцтва серед цих салдатів була та надійна і стійка сила, що виступала на користь Жовтневої революції. Ці революційні елементи грецького села були ще нечисленні й неорганізовані. От чому вибори до волосних земств, що їх Тимчасовий уряд організував наприкінці літа 1917 року, пройшли без активної участи бідноти. Ці земства майже цілком захопило куркульство.

Відсутність грецького пролетаріяту, який би керував політичним рухом грецького селянства, ще дужче розв'язувала руки грецькій сільській буржуазії. Не зважаючи на це, „Маріюпільська спілка еллінського народу", що виникла у жовтневі дні, спромоглась охопити переважно міську буржуазію, інтеліґенцію та сільське куркульство. Тільки зовсім невеличка ошукана частина трудящого грецького селянства пішла на буржуазно-націоналістичний гачок. В широких масах грецької людности „грецька спілка" не

[1] Після Столипінського закону, що давав право виходити з громади і закріпляти за собою землю, почався масовий продаж землі грецькою біднотою, якої господарство руйнувалося.

мала успіху, хоча вона й закликала церковними формулами: „вірмо в успіх, а віра, за словами спасителя, гори рушає". [1]

Звичайно, такою попівсько-чорносотенною нісенітницею, як от: „візьмімося ж, браття, за справу відродження, а бог всемогутній допоможе генієві еллінського народу розгорнутися в межах можливого в підмісячнім світі"... [2] можна було завербувати тільки найтемнішу, забиту, затуркану, людність, що була в грецькім селі. Але таких елементів знайшлося небагато, і грецька буржуазія з частиною інтелігенції залишилася коло розбитого корита.

В своїх невдачах цілком одверто призналися самі грецькі націоналісти на з'їзді 1917 року, підводячи підсумки своєї участи у виборах до всеросійських установчих зборів за грецьким списком № 13. З'їзд мусів був констатувати провал цього списку, при чому головну причину провалу знайшов у тім, що „грецька людність виявила себе не досить тривкою у поглядах, з чого й скористалися вороги, — людність віддавала своїгоголоси більшовикам" [3] (підкреслення моє. С. Я.).

Цей один факт свідчить про те, що буржуазну грецьку національну спілку маси зовсім не підтримували, що й спричинило її загибіль. Так не вдалося політичне шахрайство грецькій буржуазії, що зробила спробу під гаслами національної волі здійснити явно контрреволюційні завдання — оборону своїх клясових інтересів і боротьбу з більшовизмом.

Звичайно, цей історичний епізод (інакше не можна назвати короткочасне існування „Маріюпільської спілки") до певної міри затримав прояснення клясової свідомости грецької бідноти і на деякий час одвернув її увагу від революції, але раніше чи пізніше грецька біднота разом з біднотою інших національностей мусила стати до активної клясової боротьби. Щоправда, перед тим, як стати на шлях пролетарської революції, грецька біднота мусила була перейти ще низку підготовчих щаблів.

Масовий поворот салдатів з фронту восени 1917 року сприяв швидкому революціонізуванню грецьких сіл і більшовизації рад

[1] Воззвание ко всем эллинам, населяющим город Мариуполь и Мариупольский уезд от Совета Мариупольского союза греческого народа. Мариуполь, 1917 г., стор. 14.

[2] Теж, стор. 17.

[3] Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольського уезда от 2 декабря 1917 г. Мариуполь, 1917 г., стор. 9.

селянських депутатів. Делегати цих освіжених у своєму складі рад на Катеринославському губерському з'їзді рад селянських депутатів у січні 1918 року репрезентували вже революційні елементи грецького селянства.

Цей перший більшовицький губерський селянський з'їзд Катеринославщини, що його скликав Катеринославський губерський комітет більшовиків після захоплення влади пролетаріятом, багато дечого навчив селянську бідноту. Грецькі делегати, повернувшися з цього з'їзду, принесли в свої села більшовицьке гасло про захоплення влади на селі до рук ради. Так було покладено початок жовтневій революції в грецьких селах. Організовані після цього сільські ради, бувши здебільшого бойовими революційними організаціями, вирвали з рук грецьких куркулів владу, розігнавши геть волосні земства.

Проте, виявилося, що опора рад — грецька біднота, ще не досить була організована. Кращим доказом тому може бути факт побиття групи робітників-червоногвардійців грецькими куркулями села Сартани на Маріюпільщині. На початку березня 1918 року до цього села (за 12 км від м. Маріюполя) прибув з сусідніх Маріюпільських заводів невеличкий загін кінноти червоної гвардії в 15-20 чоловіка по фураж для своїх коней. Спровокований куркулями („червоногвардійці приїхали грабувати") розлючений селянський натовп, озброєний вилами і іншим знаряддям, почав бити робітників Тільки за допомогою бідноти (бо Сартанська волосна рада теж здалася на провокацію куркульні та була преступно пасивним глядачем подій), що вживала всіх заходів, щоб захувати й захистити робітників від нападу куркулів, спромоглися червоногвардійці врятуватися від смерти. „А проте, як згадує один з цих червоногвардійців, ніяких реквізіцій, конфіскацій робити ми не збиралися. Ми думали скликати сход і попросити, що нам було потрібно".[1]

Описана подія приводить до висновку, що грецька біднота з самого початку ще не спроможна була запобігти цього погрому. Куркулі виявили себе організованішими: вони провокаційною брехнею на більшовиків втягли селянську масу до кривавої розправи над революційним загоном.

[1] С. Шутенко. „Красная гвардия в Мариуполе". Маріюпільська газета „Приазовский Пролетарий", № 236, 14-X 1927 року.

Отже, боротьба поміж куркульнею й біднотою, що почалася в грецьких селах 1917 року, на початку 1918 року приходила ще на користь першій, дарма що влада по селах була вже в руках рад.

З травня 1918 року УСРР входить у смугу нових подій — спочатку австро-німецька окупація, а потім добровольча армія на узбережжі Озівського моря своєю сваволею й розправами над селянством остаточно створили грунт для рішучих виступів грецького селянства проти буржуазії. Кінець 1918 року й початок 1919 року сповнені боротьбою проти генеральсько-офіцерської добровольчої армії: цілі грецькі села й райони об'єднуються й організовують революційні загони, повстаючи проти генералів Май-Маєвського, Шкуро, Виноградова та інших.

Повстання в с. Мангуш [1] у лютім 1919 року характерне для цього періоду. Саме в цей час у районі Маріюпільського та Юзівського (нині Сталінського) повітів діяли білі загони „дроздовців" і „марківців" під загальною командою відомого тоді на Маріюпільщині генерала Май-Маєвського, що саме ім'я його наганяло жах на місцевих робітників і селян.

Мобілізація, що її виголосив Май-Маєвський, не дала ніякого відгуку в грецьких селах. Селянство ховалося від мобілізаційних карних експедицій, організовувалося в повстанські загони й озброювалося. Повстанський загін села Мангуша року 1919 разом з селянами с. Ялти, що приєдналися до них, мав понад тисячу озброєних. Озброєння було — берданки-вітерле (італійські військові рушниці), знаряддя різне — вила, граблі й інше; ще, крім того, ковальським способом було викувано 400 списів. За оповіданням одного з учасників, т. Мангушева, повстанці умудрилися якимось способом виливати по кілька сот набоїв щодня. Повстанцями с. Мангуш керував військово-революційний комітет, зв'язаний з комуністами Маріюпільських заводів. Начальник Маріюпільського гарнізону полковник Жиров кілька разів надсилав проти повсталого Мангуша експедиції, а попереду надсилав делегації з грецьких офіцерів з вимогою розброїтися й видати „зачинщиків". Село не піддавалося і на відповідь послало білим у конверті намальовану комбінацію з трьох пальців. Це розлютило Жирова й білих. [2]

[1] Нині центр національного грецького району на Маріюпільщині.

[2] Н. Крюков. „Красный Мангуш". Маріюпіль, газета „Наша Правда", № 98, 7-XI 1925 року.

В одному з боїв з червоними партизанами білі на кілька годин захопили Мангуш. „Почалася розправа. Будинок Попова, де заховалися селяни, підпалили. Разом з будинком згоріло 30 повстанців. Крім цього, багатьох було розстріляно й порубано".[1] До того ж було ще спалено багато будинків, клунь, комор. Але й після цього кривавого бенкету справа не скінчилася. Вибиті з села білі довго тримали облогу, що тривала майже місяць, аж поки не надійшли на початку березня інші повстанські загони, зокрема загін т. З. Н. Цололо,[2] організований в грецькім селі Мало-Янісоль.

Майже того ж таки часу в с. Мало-Янісоль селянство разом з селянами сусіднього с. Чердакли повстало проти білогвардійських насильств. Ці повстанці напали на офіцерський карний загін, що ночував у приміщенні волосної управи, бажаючи звільнити заарештовану офіцерами групу селян. Через неорганізованість цей напад невдався. Офіцерня кулеметом покосила з десяток повстанців.

Велике грецьке село Старий Керменчик[3] лежало далеко від білогвардійської військової бази і було дуже сприятливим осередком організації повстанських сил. Тут організовано було кілька грецьких повстанських загонів (В. Тахтамишева й інших), що встановили тісний зв'язок з іншими грецькими селами — Велико-Янісоль, Комар і інш.

Розвиток революційних подій в районі Старого Керменчика відбувався досить швидко.[4] Вже в листопаді 1917 року в Старім Керменчику організовано військово-революційний Комітет, що його на початку 1918 року було перетворено на раду робітничих і селянських депутатів. В цей час вже розгорілася боротьба поміж куркулями й революційними елементами району. В грудні 1917 року в с. Велико-Янісоль скликано щось подібне до районового з'їзду сумежних волостей. Більшість з'їзду репрезентували куркулі й

[1] И. Ходов. „Село в борьбе за советскую власть". Маріюпільська газета „Приазовский Пролетарий", № 199, 1-IX 1927 року

[2] Див. статтю Н. Крюкова.

[3] За сто кілометрів од Маріюполя, на межі Маріюпільської і Сталінської округ.

[4] Для характеристики Старо-Керменчицького району користуюся нотатками, що я їх зробив року 1923 в Маріюполі з слів ватажка одного з повстанських загонів цього району т. В. Тохтамишева (С. Я.).

Вгорі: Цололо, З. Н. (селянин с. Ново-Янісоль, кол. Маріюпільської округи) — організатор та командувач червоно-повстанського загону з початку 1919 року. Цей загін влився в березні 1919 року в грецький 9-й Задніпровський полк. Цололо загинув в боротьбі проти Шкуро та Виноградова в бою в квітні 1919 року на р. Кальміюс під с. Решетилово.

Посередині: Тохтамишев, В. Ф. (селянин с. Старого Керменчика, кол. Маріюпільської округи). У грудні 1918 року організував у районі Старого Керменчика грецький партизанський загін на 800 чоловіка, а в лютому 1919 року цей загін перетворив на 9-й Задніпровський радянський полк. Після загального відступу в Лубнях, після поповнення, цей полк перейменовано в 2-й стрілковий радянський полк. Ці загони провадили енергійну боротьбу проти добровольчої армії, а потім і денікінців. Тов. Тохтамишев — був спочатку за начальника згаданого вище грецького партизанського загону й командиром 9-го Задніпровського радянського полку до вересня 1919 року. Тов. Тохтамишев — комуніст і працює тепер у м. Маріюполі на господарській роботі.

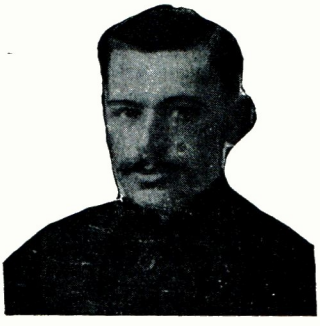

Внизу: Малай, П. А. (селянин с. Македонівки, Сартанського райну, кол. Маріюпільської округи) - один з організаторів Сартанської волосної парторгінізації в підпіллі кінця 1918 та початку 1919 років. Загинув на врангелівському фронті 1920 року.

поміщики.[1] На цьому з'їзді відкололася група революційних сіл, головно українських і російських (Врем'ївка, Майорське, Н.-Петриківка й інші), на чолі з Старим Керменчиком. Ці села під керуванням Старо-Керменчицької ради зібралися на окремий з'їзд, що ухвалив цілий ряд постанов про перехід влади до рад, про землю і т. інш.

В лютім 1918 року, коли почала загрожувати німецька окупація, Старо-Керменчицька рада видала відозву організувати червону гвардію. Відразу записалося щось із 80 чоловіка, і за цим списком організатор червоної гвардії в Маріюполі т. Варганов видав коло 20 рушниць. Не вщух революційний рух і тоді, коли Старий Керменчик захопили австрійці — він лише набрав інших форм. Під проводом В. Тохтамишева й Г. Мовроді створено було підпільну організацію, що наприкінці 1918 і на початку 1919 року зв'язалася з грецькими селами Мало-Янісоль і Сартана. Картина білогвардійських насильств у Старо-Керменчицькім районі була така сама як і по інших районах. Після відходу австро-німців і захоплення Озівського узбережжя білими частинами добрармій, по селах почали вештатися карні експедиційні загони, що провадили мобілізацію. Незадоволення селянства день-у-день зростало. „Обслуговав" грецькі села білогвардійський загін з офіцерів — дітей грецької куркульні під командою В. Шаповалова.[2] Цей загін, що його згодом було поповнено якимсь українським полком, їздив по грецьких селах, катував шомполами молодь, що не хотіла йти за мобілізацією, та вішав і розстрілював повстанців — селян.

В цей час в районі м. Михайлівки (недалеко району Старого Керменчика) з'явився повстанський загін Брови й Щуся, а трохи згодом до них приєднався Махно. Повстанський рух проти білих поширився на всі села в околиці Старого Керменчика. В Керменчику під кінець грудня 1918 року за одну тільки ніч записалося до повстанського загону близько 800 чоловіка молоді й дорослих селян. Цікаво відзначити, що, не зважаючи на близькість Махна,[3] грецькі повстанці не йшли до махновських загонів навіть тоді, як махновські

[1] Керував з'їздом син кол. члена Маріюпільської повітової земської управи, Велико-Янісольського поміщика-грека, — Апанасенко.

[2] Сина грека-поміщика Дм. Шаповалова, кол. члена управи Маріюпільського земства.

[3] Район Гуляй-Поля недалеко від районів Старого Керменчика й Велико-Янісоля

загони не протиставили себе радянським червоноармійським частинам і між ними й Старо-Керменчицькими повстанцями не було ще суперечок.

Кінець-кінцем, повстанський рух цього району розгорнувся так, що вже на весні 1919 року в занятті Маріюполя активну участь брав загін В. Тохтамишева разом з іншими повстанськими силами.

Другий грецький район, де широко організовувалася боротьба революційних селян проти білогвардійщини, це — Сартанський, з селами — Сартана, Чармалик, Македонія і Червоноволонтерівка. Утворення підпільної комуністичної організації наприкінці 1918 року, зрив мобілізації, що її провадив Май-Маєвський, організація повстанського загону, що ввійшов до лав Червоної армії — це найхарактерніші моменти революційних подій в Сартанськім районі періоду 1918—1919 років.

Вважаючи на те, що цей район лежить біля самого Маріюполя і повсякчас йому загрожували білі, — розвиток подій тут ішов скоками, розриваючися. У січні 1919 року Сартанський партком і волревком розпочав організацію повстанців. Один загін т. Ів. Орленка,[1] ховаючися від білих, змушений був піти в місця масових повстань, віддалених від військової бази білих і тому безпечніших. Через переслідування другий загін не довів до кінця своє організаційне оформлення: його організатора — Сашу Шпака, одного з найкращих взагалі організаторів-комуністів Сартанського району, виказали сартанські куркулі, і білі його розстріляли.

За відсутністю матеріялів ми не маємо змоги затриматись на тому, як розвивався повстанський рух проти білих 1919 року по грецьких селах Старо-Ігнатівського району. Замітимо лише, що і тут трудяще грецьке селянство активно боролося проти білих генералів. Загони, що виникли в селах Ст.-Ігнатівка, Карани та Великої Каракуби, пізніше зформувались в 10-й Задніпровський полк на чолі з організаторами загонів: Давідовим, Сагіровим і Чубаровим.

Всі повстанські загони, що зародилися в описаних грецьких районах і селах, приєдналися до загальної хвилі повстанської боротьби проти генерала Шкуро, Виноградова й інших на Приозівськім узбережжі. В березні 1919 року за підтримкою радянських частин повстанці взяли Маріюпіль. В с. Мангуш зформовано

[1] Червоноволонтерівського коваля.

було батальйон під камандою т. Мангушева, а в Сартані — загін на чолі з обраним командиром тов. П. І. Богадицею.[1] Цей загін влився в Маріюпільський батальйон, що його робітник Апатов зформував з заводських робітників під керуванням Маріюпільського окружкома КП(б)У, який поставив собі завдання — організувати полк радянського типу на відміну від махновців, які вже в травні 1919 року зовсім розкладалися.[2] Пізніше ці загони в м. Запоріжжі (тоді ще Олександрівську) склали Маріюпільський радянський полк, що ввійшов до регулярних частин Червоної армії. Характерне те, що грецька сотня в цьому полку зовсім не співчувала махновцям і активно допомагала командирові Маріюпільського батальйону т. Апатову в моменти сутичок його з Махном, коли під тиском білих розкладені загони Махна відкрили їм фронт і, відступивши до Бердянського, розброювали всіх, хто сгівчував Червоній армії.

Після зради Махна грецькі повстанські загони, що трималися повсякчас самостійними одиницями, окремо від нього влилися в лави регулярних частин Червоної армії, яка боролася проти Денікіна.

Революційне грецьке селянство не обмежилося активною участю в громадянській війні проти Денікіна. В дальшій боротьбі за радянську владу і її зміцнення греки не були осторонь. Досить згадати декілька вилазок Врангеля, що засів був у Криму. Способи висадитися на Озівському узбережжі врангелівці 1920 року робили не раз: вони робили спробу висадитися в Маріюпільськім порту 1 травня, пізніше — висадити десант полковника Назарова коло Ново-Миколаївської станиці в 30 км від Маріюполя. Попередні розвідки грецьких селян із Сартанського[3] району в напрямі до Ново-Миколаївки багато допомогли Маріюпільському загонові особливого призначення знищити згаданий білогвардійський десант в червні 1920 року.

Період з осени 1920 року й майже до весни 1921 року на терені Маріюпільщини був повний боротьби з бандитизмом і махновщиною. І в цій справі грецька біднота не лишилася пасивна.

[1] До ліквідації округ був секретарем Маріюпільського окрвиконкому.

[2] Поміж штабом Махна й Маріюпільською парторганізацією в квітні — травні 1919 року були серйозні суперечки, що закінчилися арештами й розстрілами комуністів.

[3] Нині національного грецького району.

Незаможники й комуністи в цілім ряді грецьких районів (Сартанськім, Старо-Каранськім, Старо-Ігнатівськім і інш), організувавши загони для боротьби з бандитизмом, відіграли безперечно велику ролю, коли не безпосередньою боротьбою, то в кожнім разі своєю допомогою спеціяльним військовим частинам. В ці часи на Маріюпільщині, крім Махна, з'явилися банди Білаша, Каменюка, Золотого Зуба і інш. Тільки завдяки місцевим грецьким загонам для боротьби з бандитизмом куркульство було ізольоване від цих банд і не могло через це активно боротися проти радянської влади.

Часто бандити мстилися на невеличких продзагонах, що відбирали хліб у куркулів. Серед продармійців узимку 1920 року чимало загинуло й грецької молоді. [1]

Влітку 1921 року скінчилася боротьба з бандитизмом, але на шляху до відновленого зруйнованого війною господарства з'явилися нові труднощі — в наслідок неврожаю Озівське узбережжя зазнало голоду, який не проминув і грецьких сіл з усіма жахливими наслідками, і навіть людоїдством [2]. Виявилося, що грецьке селянство чомусь менше пристосоване до боротьби з голодом, ніж селянство інших національностей. Рішучими заходами радянського уряду вдалося зменшити розміри й наслідки цього лиха на Озівськім узбережжі, через що авторитет радянської влади ще більше виріс в очах грецького селянства.

У пам'яті революційного грецького селянства збереглися яскраві спомини про народжені у вогні боротьби проти білих червоні партизанські загони, до яких вливалися цілі грецькі села з їхніми організаторами: Апатовим, З. Н. Цололо, В. Тохтамишевим, Давідовим, Сагіровим, Мангушовим, Спруцько і іншими.

Неможна не згадати деяких грецьких селян, що героїчно загинули в громадянській війні проти білогвардійців. От декілька імен, зв'язаних з загоном т. Тохтамишева.

Були убиті:

1. Мовроді, Георг Анаст. (з села Старий-Керменчик) — пом. командира 9-го Задніпровського радянського полку, — в бою під Маріюполем у березні 1919 року.

[1] Так, із с. Сартана бандити забили Ілька Лафазана; Ів. Махсму; Ів. Чавку і багато інших.

[2] „Язык цифр". Маріюпіль, газета „Приазовская Правда", № 69, 21-IV 1922 рік.

275265

2. Цололо, Зах. (з с. Мало-Янісоль) — командир 3-го батальйону 9-го Задніпровського радянського полку — убитий підчас наступу в Таганрозькому напрямі проти добровольчої армії в квітні 1919 року на лівім березі р. Кальміюсу, біля хутора Хомутов и Решетицьке, підчас перестрілки з шкуровцями.

3. Авраїмов, Володимир (з с. Старий Керменчик) — командир 1-го батальйону — убитий під с. Старий Керменчик у бою з бандами Шкура в травні 1919 року.

4. Гуржи (з с. Старий Керменчик) — командир 3-го батальйону (після убитого Цололо) — убитий в бою з шкуровцями в районі Моспіно в Юзівському (Сталінському) напрямі в травні 1919 року.

5. Халабузар [(Кочубей) з села Велико-Янісоль)]; з полку потрапив у полон; в травні 1919 року утік і організував у запіллі партизанський загін з греків на 90 чоловіка і був убитий в бою під селом Велико-Янісоль влітку 1919 року в запіллі у білих.

6. З ним же убитий був і Авраїмов Григорій (з с. Старий-Керменчик), кол. командир сотні 9-го Задніпровського полку, що потрапив у полон під Велико-Янісолем, утік і пристав до загону Халабузара.

З загону Тохтамишева були розстріляні білими червоноармійці:

1. Чако, Іван Харлампієвич.
2. Чельмекчи, Павло.
3. Авраїмов та
4. Лікар Давідов, Гаврило Павлович.

Усіх розстріляно за постановою військового суду в м. Маріюполі.

Ми згадували про т. Апатова (був убитий під Перекопом), робітника Маріюпільських металюргійних заводів, який був чудовим організатором повстанських робітничих і селянських мас проти білогвардійщини 1919 — 1920 років. Він не був з греків, але відіграв велику ролю також в справі організації повстанців серед грецьких селян: до лав Маріюпільського радянського полку, організатором та командиром якого був Апатов, на протязі 1919 року вливалося багато грецьких загонів.

Огляд революційних подій в грецьких селах України ясно показує, що завдання національного визволення можна було розв'язати тільки руками самих трудящих мас грецького селянства, їхньою активною участю разом з іншими національностями в революційно-класовій боротьбі проти буржуазії — поміщиків і куркулів усіх націй, в боротьбі під керівництвом робітничої кляси та її партії.

Цього нездатна була зробити грецька буржуазія в особі її „національної спілки".

Ця боротьба була організована й скінчилася під перемогою пролетаріяту і більшовицької партії.

Отже, в боротьбі за радянську владу нарівні з іншими національностями України греки здобули собі місце рівноправної нації, яка й далі бере участь у боротьбі за соціялізм.

IV. ГРЕКИ ЗА КОРДОНОМ СРСР І НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

РАНІШЕ ми вже бачили, що тільки активна участь революційного грецького селянства в громадянській війні проти буржуазії дала йому соціяльне й національне визволення. Після Жовтневого перевороту грецькі трудящі маси разом з робітниками й селянами інших національностей почали будувати соціялістичне життя.

А поряд з цим, яким безпросвітним видається життя трудящих греків по інших країнах і в самій Греції.

В той час, коли правильне ленінське розв'язання національного питання в СРСР забезпечило справжній національний розвиток грекам Радянського Союзу, — сама буржуазія Греції досі не може добитися самостійности й незалежности від інших капіталістичних країн. Якщо сама грецька буржуазія не домоглася національного визволення, то чи треба говорити за трудящі маси Греції, які через це перебувають під подвійним гнітом чужоземної й власної буржуазії.

Кілька століть перебувала Греція під гнітом Турції, яка жорстоко нищила колишню грецьку культуру. Великі турецькі землевласники, поряд з визиском турецького селянства, витискували всі соки і з грецького. От чому національна війна греків 1821 — 1828 років проти турецького ярма йшла поряд з жорстокою боротьбою грецького селянства проти турецьких поміщиків. Ця історична боротьба закінчілася вигнанням з Греції курдських і турецьких поміщиків, але грецьке селянство все таки землі не здобуло — її захопила грецька буржуазія, а селянство лишилося в попередньому стані.

Земельна реформа 1873 року зробила деякий розподіл землі на користь дрібного землеволодіння, але дальші історичні події знову міцно затягли ярмо визиску на шиї грецького селянства. Приключення до Греції таких земель, як Іонійські острови, 1864 року, Фесалії 1882 року, Македонії й Епіра 1912 — 13 років, Фракії 1918 року грунтовно змінило хліборобську економіку Греції — землеволо-

діння великих поміщиків почало переважати, і гніт турецьких февдалів змінився на гніт грецьких поміщиків, ніяк не легший за попередній. От чому боротьба проти грецьких поміщиків сповнює всі дальші етапи селянського руху в Греції.

Особливо гострий економічний стан селян - утікачів. Як відомо, англійський імперіялізм 1921 року затяг Грецію в божевільну авантурну війну з Турцією. Після поразки грецької армії в Малій Азії, за Лозанською угодою 1923 року турецький уряд вигнав із своєї території трохи не один мільйон греків. Разом із вигнаними з Східньої Фракії, Болгарії і т. інш нині в Греції є до 1 - 1½ мільйона втікачів, що становить понад чверть усієї людности Греції.

Після буржуазно - демократичної революції, що відбулася в Греції 1921 року по закінченні війни з Турцією, революції, що знищила монархію, під натиском величезного руху фронтовиків новий буржуазно - республіканський уряд знову перевів земельну реформу, яка зачепила інтереси маленької групи великих земельних власників (було вивласнено коло 700 землеволодінь). Ця реформа, разом з проголошенням вивласненими всіх земель, що їх захопили сами селяни 1925 року, лише частково задовольнила потреби безземельного селянства й утікачів.

Після 1925 року настає тиша. З півтора мільйона втікачів 1926 року задоволено землею тільки 552.000 або 147.249 родин селян-утікачів, тобто $^1/_3$. Решта $^2/_3$ втікачів перебувають у жалюгідному стані. Та й стан „улаштованих" утікачів безвихідний, бо землю їхню позакладено в европейських банках, треба чужоземним капіталістам сплачувати велику оренду, а разом з тим, не маючи потрібного с.-г. реманенту, селяни не мають змоги обробляти своєї землі. „Землі, що їх відібрала грецька буржуазія у великих поміщиків, держави та общин, щоб роздати їх втікачам, було фактично віддано европейським банкірам, а сами грецькі втікачі обернулися на прикріплених до цієї землі винуватців".[1]

В наслідок такого тяжкого стану втікачів маємо не тільки культурне, а й физичне їх виродження, пошесті й голодну смерть. До речі — смертність серед цих утікачів величезна й досягає 45%. Отже, звільнившися від турецького ярма, Греція потрапила до лабет західньо - европейського імперіялізму. Таким чином грецька

[1] Х. Кабакчиев „Национальная и аграрная революция на Балканах". „Коммунистический Интернационал", № 29 - 30, 1928 рік, стор. 14.

буржуазія знову втратила свою незалежність, про що особливо яскраво свідчить організація грецького емісійного банку, цілком підпорядкованого чужоземним капіталістам.

Стан напівколоніяльної країни призводить до дальшої й більшої руїни народнього господарства Греції. Імперіялістичні держави зв'язали руки й ноги грецькому урядові, нацьковуючи його проти СРСР. Цим пояснюється, що кошти на озброєння й сплату боргів чужоземним капіталістам становлять 65% витрат за державним бюджетом. Все це насамперед лягає важким тягарем на плечі трудящого грецького народу. „Посередні й безпосередні податки, що 1914 року становили 218 мільйонів золотих драхм, збільшилися 1926 року до 639 мільйонів золотих драхм, або 39% загального прибутку держави. Податковий тягар, що лежить на плечах трудящих Греції, втроє перебільшує обов'язки громадян Американських Сполучених Штатів перед своєю державою".[1]

Стан робітників не кращий. Заробітна плата їх 1928 року становила 40 - 45% передвоєнної, а робітний день — 10 - 12 годин. Особливо важкий стан робітників тютюнової промисловости (тютюнова промисловість має найбільшу вагу взагалі в промисловому господарстві Греції). В силу угод з чужоземними капіталістами на вивіз із Греції необробленого тютюну стан робітників ще дужче погіршав, зростає безробіття й злидні серед трудящих мас.

Коли робітникам тютюнової промисловости терпець увірвався во ни 1928 року організували загальний страйк, тоді фашистський уряд кривавими заходами з ними розправився.

В дальшому ході клясової боротьби робітники й селяни Греції щодалі більше переконуються того, що вихід з свого надзвичайно важкого стану вони зможуть знайти тільки в пролетарській революції. Ми всі пам'ятаємо героїчний страйк робітників тютюнової промисловости 1928 року, що тривав понад місяць. Цей страйк навчив й загартував робітничо - селянські маси для дальших клясових боїв.

Останнього часу селянський рух набуває широких масових розмірів. Революційне захоплення селянами поміщицьких, манастирських і королівських земель 1925 року, масові озброєні мітинги селян на острові Криті 1928 року і т. інш — все це вказує на те, що

[1] А. Михайлов. „Венизелистская реакция и рабочий класс Греции". „Коммунистический Интернационал", № 35, 1928 рік, стор. 38.

грецьке селянство поволі засвоює методи боротьби революційного пролетаріяту й починає вже йти попліч з ним.

Сами селяни в своїх революційних виступах ставлять низку вимог, які в основному сходять на те, щоб: 1) розподілити поміж селянами всю землю; 2) скасувати заборгованість державі; 3) відшкодувати втікачам залишені в Малій Азії землі й майно; 4) дати селянам сільсько-господарський кредит і т. інш.[1]

Боротьба проти поміщиків і капіталістів увійшла в таку фазу, коли селянство Греції вже визволяється з під впливу буржуазних партий, виступаючи на шлях організованої боротьби проти своїх клясових ворогів. Селянство будує свою хліборобську політичну організацію, яка допомагає пролетаріятові й комуністичній партії Греції провадити об'єднану з усіма трудящими масами боротьбу проти буржуазії й поміщиків. Так робітничо-селянські маси, знайомлячися з життям СРСР і, між іншим, греків робітників і селян СРСР, переконуються правильности нашого шляху й використовують величезний досвід нашої революції.

Тепер хоч побіжно погляньмо на життя греків по інших капіталістичних країнах. Візьмімо хоча б Болгарію. На однім із засідань Ліги Націй в Женеві Болгарія підписала зобов'язання щодо гарантій грецькій нацменшості. Цей міжнародній документ для Болгарії був і лишається порожнім клаптем паперу — болгарський уряд не перестає гнітити національну волю греків, що живуть на терені Болгарії, і боротьба греків за їх національне визволення стріває кривавий опір від болгарських катів.

Не кращий стан греків і в Італії. Італія підчас війни з Турцією 1912 року заволоділа островами Его, Родос і групою з 12 островів „Додеканез" (δοδεχανες). На цих островах живе понад 100 тисяч греків. Політику італійського фашизму щодо греків не можна інакше назвати як національним терором. Уряд Мусоліні всіма заходами нищить останні рештки національної культури греків. Рідну їх мову нещадно виганяють з школи, з державних і громадських установ, ба навіть і з церкви.

Таке саме становище і в Юго-Славії, де боротьбу з національними меншостями, а в тім числі й з грекаии, провадять у найжорстокіших і кривавих формах.

[1] Х. Кабакчиев. Стаття в „Коммунистическом Интернационале", № 29-30, 1928 рік.

Харківський балканський клюб, що об'єднує трудящих балканців міста Харкова– греків, болгар, румун-басарабців та інших. На фото балканці з робітниками інших національностей м. Харкова святкують 1 травня.

Така „національна політика" капіталістичних країн щодо грецької національної меншости. Чи можна рівняти таке „розв'язання" національного питання в буржуазних країнах, підтримуване всіма угодовськими соціяль-демократичними партіями, до становища нацменшостей і зокрема греків у СРСР? Чи можна, кінець-кінцем, рівняти стан робітників та селян Греції, особливо втікачів, що вмирають голодною смертю, до того, як живуть у країні пролетарської диктатури грецькі робітничі та селянські маси?

Буржуазні газети Греції клепають на радянську владу, шо вона начебто знищила „цвітущі грецькі колонії" на Україні. Ми бачимо міру правдивости цих наклепів на конкретнім матеріялі. Правда, до Греції еміґрувала з України після революції деяка частка греків, але хто ці емігранти? Це — купка едеських спекулянтів, що в них трудящі маси відібрали можливість будувати свій добробут через визиск мас. А втім, стотисячна маса грецьких трудящих УСРР, що з них ні один не кинув країни рад, далі будує соціялізм разом з трудящими інших національностей СРСР. І це можна пояснити тільки тим, що греки в Радянськім Союзі справді користуються цілковитою національною й політичною волею, яких вони ніде поза межами СРСР собі не знайдуть.

Варто згадати життя приозівських греків перед їхнім переселенням з Криму, а далі в царській Росії.

Сотні років татарського й турецького гніту, майже півтораста років національного пригнічення царського самодержавства. Ми вже бачили, як царський уряд розправився з злиденними рештками колишньої грецької культури й нечуваною русифікацією намагався знищити й самі сліди грецької національности на Україні. Тільки разом з Жовтневою революцією у грецьких трудящих мас в СРСР з'явилася певність у відбудуванні своєї національної культури і свого економічного добробуту на соціялістичних підставах.

Царський уряд не тільки не навчив грецьких селян поліпшених способів господарювання, а, навпаки, цілком свідомо в інтересах поміщиків затримував розвиток грецького сільського господарства на низькім ступені, і річ ясна, що відсталими способами екстенсивного господарства грецьке селянство ніколи не змогло б поліпшити свій економічний добробут. Тільки радянська влада поставила своїм завданням і перебудовує грецьке господарство за новими технічними й агрономічними досягненнями, створюючи соціялістичні форми господарства на ґрунті колективізації.

До керування державою перед революцією греків зовсім не допускалося. В громадському житті брала участь тільки маленька купка греків — купецтво, великі земельні власники — головно в міських управах та земстві. Широкі шари грецького селянства потопали в темноті й некультурності. Російські урядники та земські начальники з російських поміщіків тримали, так мовити, царський порядок у грецьких селах.

Радянська влада з самого початку наблизила державний апарат до широких бідняцько-середняцьких мас, втягаючи їх у широку громадську роботу, широко вживаючи рідну мову греків, яко знаряддя підносити політичну активність і самодіяльність мас. Здійснення цього завдання йде шляхом забезпечення участи грецької нацменшости у складі нижчих і вищих органів радянської влади (сільради, райвиконкоми, міськради, окрвиконкоми й, кінець-кінцем, — ВУЦВК), а також через створення громадських організацій по грецьких селах, як от: комітети незаможних селян, комітети взаємодопомоги, кооперація, добровільні товариства і т. інш.

Організація національно-грецьких адміністративно-територіяльних одиниць — сільрад і районів — з переведенням усієї їх роботи рідною мовою (греко-еллінською й греко-татарською) є найконкретніше й найдоцільніше наближення державного апарату радвлади до широких трудящих мас.

Головна мета всіх цих заходів — організувати грецьку бідноту й допомогти їй у спілці з середняком, перемагаючи „історично-закріплений" вплив грецької буржуазії й куркульства, повести проти останніх боротьбу за соціялістичні завдання індустріялізації країни й реконструкції сільського господарства.

Третє завдання це — розв'язання культурної проблеми серед грецької людности УСРР. Ця проблема полягає у відтворенні знищеної за часів царату грецької культури й мови. Не зважаючи на всі перепони, радянська влада розпочала культурну революцію, притягаючи до цієї справи наукові і громадсько-краєзнавчі сили. На цім полі є вже величезні досягнення.

От ті головні проблеми в царині забезпечення грецької нацменшости, що стали перед пролетарською владою і які ця влада почасти вже розв'язала, а почасти розв'язує невхильно й систематично.

За практичні досягнення ми говоритимемо в дальших розділах, але вже зі сказаного видно всю незрівняну ріжницю поміж

лінією радянської влади в національнім питанні й тою „національною політикою", що її провадять буржуазні капіталістичні країни, а разом з ними й Греція щодо грецької людности.

Річ ясна, що так ставити і так розв'язувати національне питання може тільки пролетарська влада і ясно, що тільки за пролетарської влади грецькі нацменшості капіталістичних країн і грецькі трудящі маси Греції зможуть здобути собі справді національне, політичне й економічне визволення.

Розгляд практичних наслідків національної політики серед греків УСРР ще яскравіше покаже якою мірою правильний ленінський шлях, що ним іде розв'язання грецького питання в УСРР.

V РАДЯНСЬКЕ БУДІВНИЦТВО СЕРЕД ГРЕКІВ УСРР

ПИТАННЯ практичного обслуговування грецької національности на Україні стали перед органами радянської влади 1925—1926 років. Кілька років усю увагу приділяли бойовим господарським завданням, що являли собою першочерговий фронт. Боротьба з бандитизмом, голодом та його наслідками на узбережжі Озівського моря забирали багато уваги. Цим і можна з'ясувати, що до 1925 року грецьке населення УСРР обслуговувано, майже не враховуючи національних моментів.

В серпні 1925 року ЦК нацменшостей при ВУЦВК пильно взявся до розв'язання грецького питання на Україні. Постановою Малої Президії ВУЦВК'у відряджено комісію обслідувати грецьке населення Маріюпільської та Сталінської округ, де воно скупчене компактними масами.

Ця комісія дійшла висновків, що, „не зважаючи на русифікаторську політику, царському російському урядові не пощастило остаточно задушити грецьку народність, знищити її мову. Комісія констатувала, що тільки грецька інтелігенція й верхівка заможних грецьких шарів населення можуть більш-менш вільно говорити російською мовою" і що ця обставина „тягне за собою надто малу участь у радянському політичнім і громадсько-культурнім житті".[1]

Обговоривши доповідь комісії, Мала Президія ВУЦВК'у напочатку 1926 року вперше ухвалила дуже важливу постанову щодо грецького населення.

Ця постанова насамперед подає директиву щодо „виділення національних грецьких рад там, де переважає грецьке населення, і вивчення питання щодо можливости виділення грецьких районів".[2] Крім того, для організації на місцях роботи в галузі радянській та культурно-освітній постанова дає директиву ввести грецького представника до Маріюпільського та Сталінського округового бюра

[1] Протокол № 55-28 Президії Маріюпільського окрвиконкому з 22-IX 1925 року, п. I з висновками й додатками.

[2] Протокол № 35-240 Малої Президії ВУЦВК'у з 19-I 1926 року, п. 16.

нацменшостей, а окрінспектурі народньої освіти запропоновано опрацювати і провести практичні заходи щодо задоволення культурно-національних потреб грецького населення.

В розвиток цієї директиви і, спираючися на матеріял обсліду Комісії ВУЦВК'у, Колегія НКО УСРР видала свою постанову „про культурно-освітню роботу серед грецького населення".[1] В цій постанові зазначено низку практичних заходів щодо переведення викладання в школах соцвиху з російської на рідну мову, а також і по лінії політосвітніх установ та профосвіти.

Отже, ці дві постанови (Малої Президії ВУЦВК'у й Колегії НКО) є початок роботи серед грецького населення УСРР. Щоб керувати роботою, Центральна комісія нацменшостей при ВУЦВК ввела до свого складу заступника від грецької національности, затвердженого від Президії ВУЦВК'у.[2]

Перше завдання роботи серед греків було — охопити їх адміністративним обслуговуванням. Насамперед виділено й оформлено національно-грецькі сільради, що їх нині налічуємо 30.

Грецьке населення УСРР, особливо сільське, зовсім мало розпорошене по змішаних селах і містах, що видно з таких даних.[3]

Табл. 1

	Разом греків в УСРР	Сільське населення			Міське населення
		Разом сільського нас.	В суцільн. гр. селах	В змішаних селах	
Абсол. . .	104.666	93.903	91.368	2.535	10.763
%.	100	89,7	87,2	2,5	10,3

Через те, що всі села з суцільним грецьким населенням (а такі села є тільки на Приозівському узбережжі в Маріюпільській та Сталінській округах) увіходять до виділених національних рад, 87,2% всього грецького населення УСРР і 93,3% сільського охоплено

[1] Протокол Колегії НКО № 4 з 23-II 1926 року, п. 7. Бюлетень НКО УСРР, березень, № 4 (22). Харків, 1926, стор. 13-15.

[2] Протокол Президії ВУЦВК'у № 50-250 з 7-VII 1926 року.

[3] Стенографічний звіт IV Сесії ВУЦВК'у X скликання, 25-XI — 1-XI. 1928 р. Харків. Вид. Оргінстр. ВУЦВК'у, 1928. Доповідь т. Буценка — Радбудівництво серед нацменшостей УСРР, стор. 337.

національними адміністративно - територіяльними одиницями — національними сільрадами. Отже, всі 30 національно - грецьких рад є на території Маріюпільської й Сталінської округ. Треба зазначити, що всі ці ради, хоча й оформлено їх як національно - грецькі, поділяються за мовою: власно - грецькі, що говорять грецькою мовою, греко - татарські, що говорять мовою, подібною до кримсько - татарської.

Власно - грецьких національних рад 16, а саме: [1]

Табл. 2

Округа й сільрада	Господарств	Населення	З них греків
Маріюпільська округа			
Анадольська	596	2.692	1.774
Бугаська	456	2.771	2.731
Келерівська	—	—	—
Македонська	231	1.047	916
Мало - Янісольська	1.032	5.178	4.913
Ново - Каракубська	689	3.539	3.367
Ново - Янісольська	232	1.290	1.151
Сартанська	1.046	5.484	4.787
Урзуфська	568	2.898	2.479
Чердаклицька	515	2.628	2.411
Чермалицька	894	4.657	4.362
Ялтинська	1.324	6.552	5.750
Сталінська округа			
Велико - Каракубська	497	2.627	2.442
Велико - Янісольська	1.213	6.101	5.626
Костянтинопільська	632	2.827	2 577
Стильська	925	4.867	4.485
Разом	10.850	55.158	49.761

Увага. Келерівська сільрада нововиділена 1928 року з Чермалицької, куди і ввійшли дані за кількість господарств і населення.

[1] „Національний склад сільського населення України". Попередні підсумки всесоюзного перепису населення 1926 року, стор. 103 - 105 і 151 - 153.

Грецько-татарських сільрад (тобто з грецьким населенням, що говорить татарською мовою) є 14, а саме:

Табл. 3

Округа й сільрада	Господарств.	Населення	З них греків
Маріюпільська округа			
Ласпінська	626	3.169	2.370
Мангуська	1.403	6.396	5 119
Ново-Каранська	425	2.074	1 795
Ново-Керменчицька	240	1.112	1.034
Старо-Керменчицька	240	1.112	1.034
Старо-Каранська	1.089	5.171	3.728
Старо-Ігнатівська	1.019	5.019	3.837
Старо-Кримська	484	2.328	2.076
Сталінська округа			
Багатирська	784	4.063	3.872
Комарська	984	4.970	4.051
Ново-Багатирська	168	846	617
Старо-Бешівська	980	5.346	5.054
Ново-Бешівська	130	825	799
Улаклицька	605	2.745	2.488
Разом	8.915	48.885	42.359

Крім того, на Маріюпільщині є ще Ново-Ігнатівська сільрада (323 госп., 1.577 чол. насел., з них греків — 1.120). Населення цієї сільради говорить молдавською мовою, проте, вважає себе за греків.

Слід відзначити, що досі ще не поставлено твердо завдання адміністративно обслуговувати міське грецьке населення, що найкомпактнішою масою живе в м. Маріюполі — до 5.000 чолов.[1] Серед них багато хліборобів та робітників і живуть вони здебільшого в передмістях. Слід було б в цих передмістях з грецьким населенням вжити заходів, щоб найкраще культурно та адміністративно їх обслуговувати.

[1] В час заснування Маріюполя року 1780 в ньому жили тільки греки, тепер вони займають старі частини міста, переважно Карасу-Базар і Мар'їнське.

Ухвалюючи постанову про національне районування серед греків, Президія ВУЦВК'у, звичайно, мала на увазі й висування „на керівну роботу робітників, що знають побут і володіють рідною мовою". За цією директивою, організуючи грецькі нацради, одночасно добирали голів та секретарів із греків. Це завдання щодо голів сільрад виконано майже цілком — навіть 1927 року на Маріюпільщині на 19 грецьких сільрад припадало 23 голови з греків, тобто 4 „зайвих" греки було за голів українських сільрад.[1] Гірше справа з секретарями. За матеріялами, що їх має ЦК Нацменшостей про курси секретарів грецьких рад, переведені в Маріюполі 1928 року, в грецьких сільрадах було тільки 60% секретарів-греків.

Велике значення в справі пожвавлення роботи грецьких сільрад мала Перша всеукраїнська нарада в справі роботи серед нацменшостей, що відбулася 8-11 січня 1927 року. Грецька секція цієї наради була нечисленна і складалася з таких товаришів: С. Ялі — ЦК нацменшостей, Тазбаш — Маріюпільське ОБ НМ, Кавура — голова Урзуфської сільради, Мажан — голова Велико-Янісольської сільради. До роботи цієї секції притягнуто також грецьку секцію балканського клюбу в Харкові.

Грецька секція Всеукраїнської наради приділила велику увагу мові в роботі сільрад. Вона констатувала, що величезні труднощі щодо вживання національної мови греків є в тім, що греки за 140 років царської русифікації втратили свою письменність. Вважаючи на те, що „на відновлення втраченої греками письменности потрібно низку років, а це затримає перевід діловодства на рідну мову", нарада ухвалила до відновлення письменности керуватися постановою ВУЦВК'у про те, щоб діловодство провадити мовою російською або українською — тією з них, яка найзрозуміліша грекам.

Поряд з цим нарада вважала за потрібне „вжити рішучих заходів щодо вживання рідної мови в радянській роботі, зокрема підчас звертання населення до рад; провадити збори, виголошувати звіти сільрад і, по змозі, вищих органів влади рідною мовою". Але мовні труднощі ще дуже великі, і цих заходів ще досі в життя не переводиться. В усякім разі найбільше вживається мови підчас переведення великих політичних кампаній, особливо

[1] Статистичний бюлетень Маріюпільщини № 7-8, 1927 рік, стор. 8-9.

підчас перевиборів рад, коли партійні й радянські органи вживають усіх заходів до обслуговування цих кампаній національними робітниками й національною літературою (виборчі картки, гасла, плякати тощо).

Практичні заходи щодо правильної національної політики партії й радянської влади сприяють зростанню рік-у-рік політичної активности грецького селянства. За це найкраще свідчать дані про активність грецького населення на перевиборах рад 1926, 1927 й 1929 років.

	1925-26	1926-27	1928-29
Числю рад	29	29	22
% виборців, що прийшли на вибори	51,7	54.3	68,6

Отже бачимо, що активність виборців 1929 року багато збільшилася—на 14,3%, як рівняти до 1927 року, і на 16,9% до 1926 року.

% позбавлених виборчих прав у грецьких селах

Табл. 4

Національні ради	1925-26	1926-27	1928-29
По всіх сільрадах УСРР	1,4	4,6	4,5
„ грецьких сільрадах	1,5	5,2	6,2
„ болгарських „	1,0	6,9	7,2
„ німецьких „	1,2	8,9	8,4

Отже у греків 1929 року позбавленців на 1% більше, ніж 1927 року, при чому відсоток більший за загальноукраїнський, хоча й менший за болгарський і німецький. Цей момент безумовно визначає й міру відповідного впливу куркульських шарів грецького села на середняцьку частину й бідноту, про що мова буде далі.

Матеріяли останньої передвиборчої кампанії грецьких рад свідчать за збільшення активности різних груп, а з цього і відповідні зміни в складі рад — 1929 року ми маємо велике збільшення відсотку незаможників у складі рад: 1925-26 року членів КНС було 31,2%, 1926-27 року — 35,6%, а 1928-29 року їх уже 42,7%.

Подруге, до складу грецьких рад 1929 року вперше втягнуто сільсько-господарський пролетаріят.

Група представників грецької людности на Всеукраїнській нараді по роботі серед нацменшостей від 8 - 11 січня 1927 року. 1) Тазбаш (від Маріюпільського окрбюро нацмен); 2) Мажан (голова Велико-Янісольської національно-грецької сільради); 3) Кавура (голова Урзуфської національно - грецької сільради, Мангуського району; 4) і 5) Шашкін і Пітонов — з грецької секції Харківського балканського клюбу, з дорадчим голосом брали участь в роботі грецької секції всеукраїнської наради нацменшостей.

ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА

Соціяльний склад грецьких сільрад (у %)

Табл. 5

Рік	Всього обрано (абс. ч.)	Селян	Робітників	З них		Службовц.	Ремісн. та кустарів	Червоноармійці	Інші
				С.-г. робітн.	Інших				
1926-27 . .	1001	77,5	1,8	0,5	1,3	20,4	—	—	0,3
1927-28 . .	1094	81,2	7,1	5.4	1,7	11,4	0,2	—	0,1

Службовців зменшилося, а натомість збільшився відсоток робітників до 7,1 проти 1,8 1927 року.

Великий перелім стався в активності грецької жінки. 1925-26 року в грецьких сільрадах було жінок тільки 8,6%, 1926-27 року — 9,7%, а 1928-29 року, їх вже 16,5%. Збільшення жінок в радах на 6,8%, рівняючи до 1927 року, слід вважати за велике досягнення в справі втягнення грецької жінки до політичного життя; можна сказати, що довічні мури східніх традицій вже в великій мірі розламано і руйнується їх щорік більше.

Довір'я широких трудящих мас грецького селянства до партії дедалі більше зростає й міцнішає. Показові щодо цього такі дані:

% комуністів і комсомольців у грецьких сільрадах

Табл. 6

	1925-26	1926-27	1928-29
Комуністів	17,3	18,8	19,0
Комсомольців	2,7	2,0	5,4

Отже при задовільному числі членів партії ми маємо 1929 року досить велике збільшення комсомольців. Це також великий крок наперед, як рівняти до попередніх років, коли комсомольців у грецьких сільрадах була зовсім замало, що показувало надто слабе втягнення грецької молоді в радянське будівництво (1927 року з 680 обраних членів 19 грецьких сільрад Маріюпільщини загалом молоді віку 18 — 23 років було 31, тобто 4,5%).[1]

[1] Статистичний бюлетень Маріюпільщини № 7, 1927 року, стор. 8.

Партія і радвлада вживає всіх заходів, щоб якнайбільше забезпечити участь нацменшостей у радбудівництві, щоб забезпечити представництво трудящих нацменшостей у складі як нижчих, так і вищих радянських органів. Відомості за участь греків у радах та виконкомах стверджують це якнайкраще.

Було греків у складі рад і виконкомів:

Табл. 7

Рік	Сільради	Селищні ради	Міськради	Райвиконкоми	Окрвиконкоми	ВУЦВК
1926-27 . .	972	—	31	66	5	—
1927-28 . .	999	16	31	87	10	1 [1]

Докладніші відомості щодо забезпечення представництва трудящих греків у органах влади маємо по Маріюпільщині за 1927 рік, де в складі делегатів райз'їздів з 731 члена було 133 греки, тобто 28%, а в складі президій РВК з 81 члена греків 18, тобто 19,7%.[2]

Національні ради є тільки одна з форм адміністративного обслуговування нацменшостей і втягнення їх у радбудівництво. Друга форма — це райони з райвиконкомами, що теж провадять роботу національною мовою. Отже, грецька секція всеукраїнської наради нацменшостей намітила в своїх практичних заходах так:

„Зважаючи, що після виділення національних сільрад дальший етап у справі повнішого втягнення грецького населення до радянського будівництва є створення національних районів, грецька секція І всеукраїнської наради для роботи серед нацменшостей вважає за потрібне порушити питання перед Президією ВУЦВК'у, щоб вона вжила заходів до організації 1927 року грецьких районів на Маріюпільщині й Сталінщині.[3]

Створення національних грецьких районів дуже полегшувало те, що греки компактно живуть на території Маріюпільщини й Сталінщини, а до то того ж великий відсоток греків є в різних українських районах.

[1] Кандидат.

[2] Статистичний бюлетень Маріюпільщини № 7. 1927 рік, стор. 8-9.

[3] Перша всеукраїнська нарада для роботи серед нацменшостей. Стенографічний звіт. Вид. ЦК НМ. Харків, 1927 рік, стор. 208.

Так, до початку нацрайонування на Маріюпільщині й Сталінщині в низці українських районів був такий відсоток греків:

Маріюпільська округа[1]

Новоселівський район	29,27
Жовтневий „	24,54
Республіканський „	35,17
Старо-Каранський район	47,52
Старо-Керменчицький район	26,95
Ялтинський район	79,95

Сталінська округа[2]

Велико-Янісольський район	43,3
Андріївський район	35,9
Бешівський „	24,7

Крім того, сприятливі умови до організації грецьких районів — це наявність великих сіл, придатних для райцентрів. Багато з грецьких сіл були за центри українських районів до національного районування, при чому не тільки в районах з великим відсотком греків (як от Ялтинський, Новоселівський, Старо-Каранський), а й там, де греків було небагато, а переважна більшість українців (Старо-Керменчицький, Велико-Янісолький). Щоправда, за велику перепону в справі виділення грецьких районів була їхня економічна сила через надто кволий розвиток промисловости й відсталість сільського господарства.

Не зважаючи на це, потреба здійснити вимоги нацполітики серед греків не зупиняє радвладу перед зазначеними труднощами в справі нацрайонування. В цьому питанні радвлада виходила з найважливішого завдання — наблизити апарат влади до трудящих грецьких мас, зробити заходи влади близькими й зрозумілими грецькій бідноті в спілці з середняком, повести рішучу боротьбу проти ще досить сильного грецького куркуля.

Опрацювання справи об'єднання греків у національні райони забрало багато уваги й часу в центральних та окружних органів і тільки в травні 1928 року президія ВУЦВК'у оформила своїм законодавчим актом два національні грецькі райони

[1] Матеріяли до звіту Маріюпільського окрвиконкому про роботу за 1925-26 рік Маріюпіль, 1926 рік, стор. 5.

[2] „Національний склад сільського населення України". Попередні підсумки всесоюзного перепису населення 1926 року. Вид. ЦСУ, Харків, 1927 рік.

на території Маріюпільщини — Мангуський і Сартанський. Крім того, фактично третім грецьким районом, на Сталінщині, є Велико-Янісольський, що в ньому Центральна адміністративно-територіяльна комісія ВУЦВК'у, з затвердження Малої Президії, об'єднала греків суміжних районів: Велико-Янісольського й Андріївського. Цей район мусить бути остаточно оформлено як грецький 1929-30 року.

Кількісний і національний склад грецьких районів такий:[1]

Табл. 8

Район	Число сільрад	З них грецьких	Число господ.	Населення	З них греків	% до загальн. кільк. насел.
Сартанський	7	4	4.559	20.605	12.141	58,9
Мангуський	6	4	4.196	20.028	15.470	77,2
Велико-Янісольський	12	6	6.519	32.812	19.245	58,6

В чому виявляється так звана націоналізація апарату грецьких райвиконкомів? Діловодство РВК так само, як і сільрад, провадиться до відновлення письменности тимчасово українською або російською мовами, проте, в керівному й технічному апаратах РВК мусять бути люди, що знають місцеву грецьку та греко-татарську мову й місцеві грецькі побутові умови. Тільки так, в сполученні з коренізацією, можна знати потреби грецького населення й якнайкраще їх задовольнити.

Завдання укомплектування апарату грецькими робітниками ще цілком не розв'язано через брак відповідних робітників, особливо в Сартанському районі низка відділів РВК й інших райустанов не має досі керівників-греків.

Слід відзначити, що майже всі грецькі радянські робітники, уміючи добре розмовляти грецькою мовою, не знають зовсім письма. От чому готування кадрів національно-грецьких радянських робітників для грецьких районів і рад стає перед нами як серйозне завдання.

Влітку 1928 року ЦК нацменшостей на кошти, що їх асигнував ВУЦВК'у, перевів у Маріюполі курси для перепідготови секретарів

[1] Національний склад сільського населення України. ЦСУ. Харків, 1927 рік а за Сартанський із звіту Сартанського РВК за 1927-28 рік.

Курси секретарів національно-грецьких сільрад кол. Маріюпільської та Сталінської округ в м. Маріюполі влітку 1928 року.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА ім. В. Г. Короленка

грецьких рад Маріюпільщини й Сталінщини. На жаль, місцеве окрнацбюро не звернуло належної уваги на добір слухачів цих курсів, і склад їх був не зовсім вдалий: з 30 чоловіка усіх курсантів виявилося можливим використати тільки 60%. Проте, ця спроба дала перший стимул до опанунання грецької мови робітниками апарату національних сільрад.

Ясна річ, що поряд з зазначеними курсами (такі курси треба робити повторно) треба організовувати гуртки грецької мови на місцях, особливо в нацрайонах, для робітників і службовців районних і сільських установ.

Серйозніші заходи у справі готування грецьких робітників — це організація 1928 року при Маріюпільській радпартшколі грецької секції. Зміцнення її мусить сприяти готуванню грецьких кадрів партійних і радянських робітників.

ХАРАКТЕРИСТИКА ГРЕЦЬКИХ РАЙОНІВ

Виділення грецьких районів ще більше, ніж виділення національних рад, сприяло наближенню радянського апарату до грецьких трудящих мас і широкому втягненню їх у соціялістичне будівництво.

Сартанський і Мангуський райони, будучи національно-грецькі ще до їх формального виділення, урочисто відсвяткували своє відкриття на перших районових з'їздах. На цих з'їздах вже можна було констатувати великі досягнення в справі запровадження нацполітики і насамперед — величезне політичне піднесення грецьких трудящих мас. У політичній свідомості мас зайшли зміни, незнані до революції, коли в грецьких селах усю громадськість являли собою старшина, піп, крамар та російський урядник, настановлений царським земским начальником.

Безперечно, що організація національно-грецьких районів і сільрад позитивно відбилася на активності широких трудящих мас. Саме відкриття грецьких районів, пристосоване до районних з'їздів рад, після нових перевиборів перетворилося в національно-революційне свято. Голова Сартанського національно-грецького району, тов. Папакіца, відкриваючи 3 березня 1929 року районовий з'їзд рад у присутності сили-силенної грецького селянства, сказав (грецькою мовою):

„Сьогодні в нас велике свято — ми відкриваємо перший національний з'їзд рад. Сьогодні ми вперше можемо говорити своєю

рідною мовою. Завдяки радянській владі ми й дітей наших можемо вчити нашою мовою. Тільки пролетарська революція правильно розв'язала національне питання.

Партія й радянська влада ставить перед нашим грецьким районним з'їздом рад завдання — перевести наше селянське господарство на колективне. Ми це завдання виконаємо".

Відкриття грецьких районів насамперед з'єднало трудящих греків багатьох районів і сіл. Районні з'їзди обмінялися один з одним і з окремими селами делегаціями. Величезний запал охопив грецьке селянство. Від делегації Мангуського районного з'їзду на з'їзді Сартанського району з привітанням виступив тов. Караянів греко-татарською мовою і тов. Збандут — грецькою. Тов. Караянів, між іншим, казав:

„Ми відчули, що тільки радвлада правильно підійшла до нацпитання. Греки Мангуського району, під час вступу червоного війська на нашу територію, зрозуміли, що єдина влада, яка боронить інтереси біднішого селянства, разом з тим і грецького, є радянська влада, і вони дали рішучий опір білогвардійським бандам. Нині Мангуш пішов наперед на 300% і в культурнім розвиткові і в сільськім господарстві. Ми працюємо колективами, об'єднуємося в СОЗ'и, робимо сталевими кіньми — тракторами. Мангуські греки усвідомили, що релігія — це попівский дурман, що церква не потрібна, і одноголосно ухвалили відібрати церкву й перетворити її на храм культури".

З другого боку, відкриття грецьких районів не мало важило і в справі братерського єднання з робітниками та селянами інших національностей, а також мало велике значення в справі змички грецького селянства з пролетаріятом. На Сартанський і Мангуський національно-районні з'їзди прибули численні делегації від робітників сусідніх заводів і фабрик. На Сартанськім з'їзді від Маріюпільських металюргійних заводів од семи різних цехів виступило з привітанням вісім робітників: Ахімов, Журавльов, Абашін, Александров, Катаєв, Жуліков, Кабанець, Алмашов. Ця зустріч грецького селянства з робітниками стала за знак тісної змички грецького селянства з пролетаріятом. Делегати, відзначаючи в своїх вітаннях величезний розвиток промисловости, обіцяли селянам свою допомогу. „Казановий цех,— казав один з делегатів,— відряджає бригаду з 9 товаришів на село ремонтувати сільсько-господарський реманент бідноти, батрацтва и мало-

силих середняків до засівної кампанії". Другий робітник-делегат передає селянам побажання робітників пам'ятати заповіт Ільїча — з дрібних роз'єднаних селянських господарств скласти одне велике колективне господарство, добитися електрифікації" й т. інш.

Слід відзначити, що участь делегацій від заводів і фабрик на національно-грецьких районних з'їздах рад і та щирість, з якою їх приймало грецьке селянство, є факт величезного значення — це свідчить за початок тісного зв'язку трудящого грецького селянства з робітничою клясою й є початок реального політичного впливу пролетаріяту на грецьке селянство.

Щоб показати, як виросла маса політично, досить подати деякі відомості з масової роботи грецьких сіл цих національних районів.

Так за 1928-29 рік в Сартанському районі відбулось 79 різних зборів виборців, 46 зборів незаможників і бідноти. Щодалі дужче ворушиться і грецьке наймитство. За рік відбулося 6 наймитських зборів. За останній час на арену радянського життя починає виходити й грецьке жіноцтво — за рік відбулося 10 жіночих зборів.

Робота щодо обізнаности з політичним життям СРСР та будівництвом соціялізму останніми роками щодалі більше наближається до селянської грецької хати — великі села розподілено на кутки і по кутках у селянських будинках переводиться поясняльну роботу щодо політичних завдань радвлади. Під час перевиборів 1929 року в с. Сартани, наприклад, було до 80 таких кутків.

Рік-у-рік по селах зростає актив сільський, зосереджуючися довкола грецьких рад та їхніх комісій. Так, по Сартанському району за 1927-28 рік проведено 68 засідань різних комісій сільрад, що до радянської роботи притягали щораз нові шари трудящого селянства. За збільшення активности мас свідчать відомості і з роботи сільрад Мангуського району. За 1928 рік проведено 62 засідання пленумів сільрад з участю 1.344 присутніх з пересічним одвідуванням 90,7%. На цих засіданнях, крім цих присутніх, перебувало до 2.600 виборців, а з них жінок 709. Крім того, проведено було 67 зборів виборців.

Проте, поряд з налагодженістю роботи президій і пленумів рад робота комісій (особливо для сприяння громадським організаціям) не досить налагоджена. Пожвавлення їхньої діяльности є і на майбутнє одне з чергових завдань.

Позитивні наслідки організації грецьких районів особливо показові були під час перевиборів рад. На виборах 1928-29 року

в нацрайочах уже багато вживано грецької мови. Так, у чотирьох грецьких радах Сартанського району зроблено грецькою мовою доповіді райвиконкомів і дано 17 звітів сільрад. Це, безумовно, сприяло мобілізації сил бідноти на боротьбу з куркульським елементом. На звітних зборах у Сартанськім районі, хоч виборців прийшло й замало (тільки 30%, а саме — 2.791 чол. і 653 жінки), проте, активність різних груп була досить велика.

Передусім соціяльний склад присутніх був такий: селян — 2.930, з них членів КНС — 810, робітників — 105, наймитів — 65, службовців — 78. Соціяльний стан невідомий — 266. Виступи присутніх дають таку картину:

Табл. 9

	По району разом виступало	Селян	Членів КНС	Робітників	Наймитів	Службовців
За звітами Сартанського РВК абс. число	120	98	45	8	4	13
% од присутніх у групі	—	7,4	11,4	10,6	16	54
За звітами сільрад Сартанського району абс. число	381	193	129	30	2	27
% од присутніх у групі	—	6,5	15,9	28,5	3,8	34,4

Отже, подані дані показують велике піднесення політичної активности бідняцьких мас грецького села.

Ці умови, поряд з проходженням у маси гасла партії критики й самокритики, безумовно, сприяли соціялістичному наступу на куркуля. Вигнання з сільрад соціяльно чужих і нездатних проводити клясову лінію елементів є один з найкращих показників. Депутатів відкликали переважно з ініціятиви бідняцьких організацій і окремих виборців. В Сартанському районі маємо: разом відкликано 62, за пропозицією КНС і інших організацій — 52, за пропозицією виборців на зборах — 10. З яких саме соціяльних груп депутатів викликувано, бачимо з 10 табл.:

Табл. 10

Розмір прибутку в господарстві (в карб.)	До КНС	До 100	До 200	До 300	До 400	До 500	До 600	До 700	До 800	Вище 800
Скільки відкликано	9	2	3	6	8	7	4	4	3	15

Висновок ясний — грецькі сільради очистилися головно від заможно-куркульського елементу й підкуркульників.

Про збільшення активности грецького жіноцтва свідчать такі відомості за 1929 рік по Сартанському району щодо участи жінок у перевиборах:

Сільради	Жінок брало часть у перевиборах (% до всіх жінок)
Сартанська — грецька	78,4
Келерівська „	65,5
Чермалицька „	77,3
Македонська „	52,8
Червоноволонтерівська — мішана	43,3
Успенська — українська	43,0
Талаківська „	49,8

Отже бачимо, що активність грецької жінки-селянки навіть більша за активність української.

Перевиборами багато поліпшено склад сільрад. Так, у Сартанському районі маємо насамперед задовільний відсоток незаможників — 57,2, а поряд з цим втягнення наймитства (7,9%, тоді як раніше їх зовсім не було) й пролетарських елементів (10,2% робітників, що разом з наймитами дає 18,1%); забезпечено вплив партії (11,6% чл. партії і 5,1% чл. ЛКСМУ). Поряд з цим 1929 року збільшилося жінок з 7,2% 1927 року до 15,3%.

Ми окремо зупинилися на характеристиці політичного стану Сартанського району, щоб яскравіше показати, як національна політика радвлади сприяє широкому втягненню трудящих грецьких мас до радянського соціялістичного будівництва.

Партійні та радянські організації грецьких районів використали політичну активність мас, що так зросла 1929 року, на організацію їхньої участи в соціялістичний реконструкції промисловости й сільського господарства, особливо відсталого в грецьких селах. Це допомогло розвивати далі досягнуту активність бідноти й грецького жіноцтва в практичній роботі рад, організуючи енергійний наступ на куркуля.

Слід зауважити, що, не вважаючи на зазначене вже збільшення відсотка жінок у грецьких радах, наслідки 1929 року не можна було вважати за задовільні — сучасна грецька жінка ще має силу-силенну побутових та релігійних забобонів. Досі ще так жінки, як і чоловіки не відкинули дикунського погляду, що жінці соромно приходити на збори чоловіків.

Грецька селянка ще досі не звільнилася од попівського дурману, 1927 року траплялося, що на перевибори прийде 30-40 жінок, а (в день якоїнебудь „куті") до церкви приходить 200 і більше (Бугас, на Маріюпільщині). От чому лишається важливе завдання активізувати грецьку жінку, боротися з національно-побутовими забобонами, релігійним впливом не тільки серед грецького жіноцтва, прикладаючи рідну мову в роботі серед жіноцтва, як особливо відсталої частини грецького села.

Також і щодо грецької бідноти. Не зважаючи на збільшення активности, вплив її в радах в ті роки, що ми розглядали, ще був невеликий. 1927 року було членів грецьких рад, що платили податок за найвищою ставкою (76 карб. і більше), 33%. Зокрема, на Маріюпільщині з 542 членів сільрад, що платили податок, звільнено від податку тільки 42, тобто 7,7%, тоді як з найвищою ставкою оподаткування — 187 членів, тобто 34,4%.[1] Ці відомості показують той великий вплив, що його ще мало куркульство на бідняцькі шари населення до другої полови 1929 року, часу великого перелому.

Звідціль перед парторганізаціями грецьких сіл і районів в період до 1929 року поставало після цього часу невідкладне завдання — збільшити роботу серед бідноти, притягти її дужче на бік пролетаріяту, боротися далі за визволення бідноти з-під впливу грецького куркульства та організувати бідноту з середняцтвом, щоб повести рішучий наступ на глитая й підготовити умови, щоб ліквідувати його, як клясу, в районах суцільної колективізації.

Цього 1931 року ми маємо в грецьких селах зовсім іншу політичну картину.

Перевиборна кампанія до рад проходить в нових обстановах. Розгорнутий соціялістичний наступ на основі генеральної лінії партії на всіх фронтах, корінна перебудова на соціялістичних засадах сільського господарства, велика хвиля колективного руху широких бідняцько-середняцьких мас та ліквідація куркульні, як кляси, на базі суцільної колективізації — під такими гаслами тепер проходить переобрання рад.

В грецьких селах, як і в селах інших нацменшостей, клясова боротьба ускладняється до деякої мірі тим, що при незадовільно

[1] Статистичний бюлетень Маріюпільщини № 7-8. 1927 рік, стор. 10-11.

Президія райвиконкому першого складу під час утворення Сартанського національно-грецького району кол. Маріюпільської округи влітку 1928 року.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА
ім. Е. Г.
Короленка

Тип грека - активіста радянської громадськости. Село Старий Крим кол. Маріюпільської округи. Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

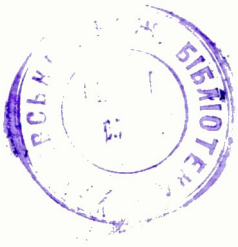

клясовім розшаруванні ми маємо ще слабку організованість бідноти.

Але, не зважаючи на це, перші відомості з грецьких сіл свідчать про те, що біднота вкупі з середняцтвом перемагає куркульство та підкуркульників, що перевибори проходять під гаслами утворення дійсно більшовицьких рад, які забезпечать переможне виконання п'ятирічки за чотири роки.

Перевибори рад в грецьких селах проходять під знаком нової хвилі колгоспного руху. Це говорить за те, що завдання партії та радвлади про колективізацію щонайменш 80% в степовій смузі буде виконано 1931 року.

Правдиве здійснення нацполітики в грецьких районах сприяло запровадженню в життя головних завдань радвлади. Це добре видно з матеріялів про ставлення грецького селянства до головніших господарсько-політичних кампаній. Так, щодо хлібозаготівлі можна відзначити: в Мангуському районі з початку кампанії до 1 квітня 1928 року кооперативні організації заготовили 908.068 пудів хліба, а заготовельний плян у тім таки районі на 1927-28 рік виконано так:

Начислено	Знято	Надійшло	% виконання
166.239	13.645	148.944	97,8

Кампанія самооподаткування серед грецького населення проходила дуже успішно. Так, по 10 грецьких сільрадах Сталінщини 1927-28 року проведено самооподаткування на 132.592 карб. Кошти пішли переважно на будування нових й ремонтування старих шкіл, ветпунктів, лікарень, сельбудів тощо.

Також досить багато серед греків розповсюджувано державних позик. Так, у Мангуському районі 1927-28 року 3.124 господарств купили облігацій на 104.015 крб. і тільки 310 господарств облігацій не купило. Пересічно на одно господарство припадає 33,2 крб. позики.

ПАРТІЙНІ Й ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Одним з найважливіших показників заглиблення в грецькі маси завдань партії й радвлади є ріст компартії коштом греків. За даними партперепису на січень 1927 року в партії було греків 793, з них жінок — 198. Як втягнуто греків, рівняючи до інших національностей на Україні, видно з того, що

на одного комуніста припадає одиниць населення даної національности: [1]

Росіян	Євреїв	Греків	Поляків	Болгар	Українців	Німців
58	77,5	131,9	156,6	180,5	266,3	368,5

тобто греки стоять на третьому місці.

В більшості грецьких сільрад є парторганізації. Так, у Сталінській окрузі 1928 року з 10 грецьких сільрад в 9 були партосередки в селах: Велико-Янісоль, Комар, Старо-Бешево, Стила, Велико-Каракуба, Ново-Бешево, Костянтинопіль, Улакли, Багатир. Опріч цього, було 7 комсомольських осередків у тих самих селах, крім Ново-Бешево й Багатиря.

Відсутність пролетаріяту серед греків безумовно затримує втягнення греків у партію. Яке робітниче прошарування серед греків, бачимо з того, що на 1 квітня 1926 року було греків членів профспілок: по УСРР — 2.565 або — 0,3% од усіх чл. профспілок; на Маріюпільщині — 1.208 або — 6,1% од усіх чл. профспілок на Маріюпільщині; на Сталінщині — 575. Якщо на Маріюпільщині на 1-IX 1924 року греків членів профспілок було 1.364 з 13.587 усіх, то 1926 року, рівняючи його до 1924 року, маємо не збільшення, а зменшення відсотка.

Треба відзначити, що головна маса членів припадає на невиробничі спілки, що видно з таких даних по Маріупільщині (див. табл. 11, стор. 82):

Табл. 11

Назва спілки	1-IX 1924 року			1-V 1925 року		
	Разом членів окр-спілки	З них греків	%	Разом членів окр-спілки	З них греків	%
Металісти	5.035	285	5,6	4.785	283	5,9
Харчосмак	1.066	219	20,5	1.282	236	18,4
Всеробітземліс	1.329	234	17,5	1.641	292	17,8
Разом . .	7.430	738	9,9	7.708	811	10,5
Радробітники	1.432	134	9,3	1.014	136	13,4
Робос	1.012	266	26,2	1.387	388	29,9
Медсанпраця	639	100	15,6	968	104	14,9
Разом . .	3.083	500	16,2	3.099	628	20,2

[1] „Україна". Статистичний щорічник на 1928 рік. ЦСУ УСРР. Харків.

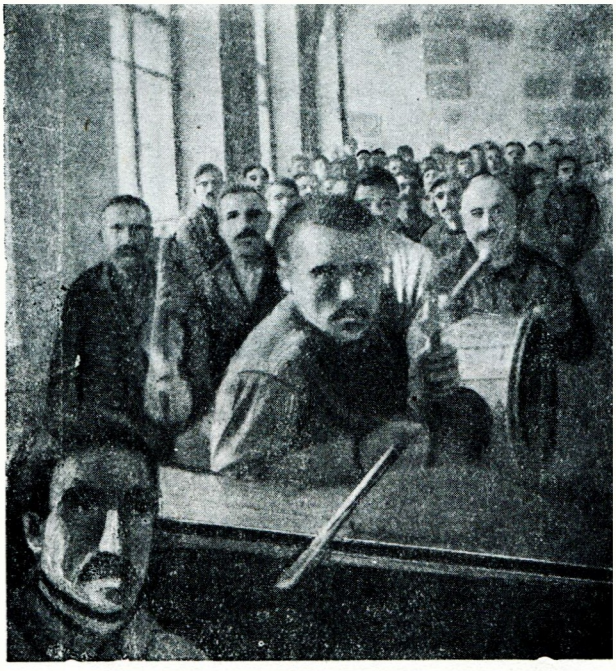

Вгорі: Мало-Янісольська грецька сільрада на Маріюпільщині.

Внизу: Загальні збори з приводу перевиборів Чермалицької грецької сільради 1929 року. Попереду національна музика (оркестра).

Жінки - гречанки на перевиборах грецької сільради с. Чермалик на Маріюпільщині 1929 року.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА
ім. В. Г. Короленка

Влітку 1925 року з 2.223 членів всеробітземлісу греків було 318, тобто 14,3%. В той час як виробничі спілки коштом греків зростають надзвичайно мало, спілки розумової праці ростуть куди швидше, маючи загалом у своїм складі греків більше як 20%, а по робосу трохи не одну третину всієї спілки.

Здавалося б з цього, що грецьке населення має багато культурних сил, але треба зауважити, що грецька інтелігенція майже вся зрусифікована, а до того ж головні її кадри виросли ще в дореволюційні часи. Грецької інтелігенції перед революцією було досить багато, досить зазначити, що в низці великих грецьких сіл, як, наприклад, Мангуш, у передвоєнні й передреволюційні роки сотні людей вчилися в середніх школах і багато десятків кінчало вищі школи як лікарі, інженери, юристи тощо. Але здебільшого все це елемент чужий для сучасности, навіть деякі шари цієї інтелігенції 1917 року стояли на чолі буржуазної „Спілки грецького народу", велика частина активну брала участь у загальній боротьбі російської буржуазії проти революції.

Отже, з одного боку, великий прошарок заможних у селянстві, з другого, — численність інтелігенції, що вийшла з кола переважно заможної частини греків у передреволюційні часи, безумовно, визначає ступінь історично закріпленого впливу дрібної буржуазії на трудяще грецьке селянство. Ступінь цей визначає також відсутність перед революцією кадрів пролетаріяту серед греків і кволе зростанням цих кадрів тепер.

Ці обставини ставлять перед парторганізаціями завдання прискорити формування грецького пролетаріяту, а поряд з цим — посилити організацію бідноти, посиливши роботу в комітетах незаможних селян і інших громадських організаціях.

За відомостями ВЦК незаможних селян на 1-IV 1928 року на Україні було 29 грецьких комнезамів і 3.052 члена в них. Для характеристики КНС подамо відомості про національно-грецькі райони Маріюпільщини.

У Мангуському районі на 1-IV 1928 року КНС дає таку картину:

Табл. 12

Разом членів КНС	З них нових	Нацсклад			Їдців	Землі в них
		Греків	Росіян	Українців		
783	244	645	93	45	3.276	5.910,5

За соціяльним складом такі дані по трьох грецьких сільрадах — Мангуш, Ялта й Урзуф:

Безпосівних	Без робочої худоби	Безкорівних	Безрементних	Звільнених од с.-г. податку
38	329	216	268	290

Безумовно, до комітетів незаможних селян втягнуто батато грецької бідноти, особливо тих селян, що їхнє господарство ще не відновлено. Проте поряд з організаційним зміцненням грецьких КНС за останні роки ми маємо також і деяке засмічення їх заможним елементом. Показові щодо цього цифри по Сартанському району, де 1927-28 року підчас перевірки виключено з КНС 127 чол., з них 77 середняків і 29 заможних; залишилося 197 членів, з них 53 жінки.

Раніше ми вже зазначали ту питому вагу, що її набувають незаможники в сільрадах, так само збільшується їхній вплив і в кооперативнім будівництві. Так, у Мангуському районі в сільгоспкооперації маємо незаможників — 556 членів, в колгоспах — 97, у споживчій кооперації — 619 і в СТВ — 468.

З інших громадських організацій у грецьких селах слід відзначити селянські т-ва взаємодопомоги. По Велико-Янісольському району є 6 грецьких СТВ з загальним числом членів 1.133. Матеріяльно-господарчий стан їх такий: 154 га землі, 3 цегельні, 1 м'ясна крамниця, 1 трієр тощо. В Мангуськім районі є 4 КВД з 969 чл. на 1-X 1927 року і з 2.308 чл. на 1-IV 1928 року, жінок з них 765. За соціяльним складом КВД Мангуського району — 1.673 бідняки, 585 середняків і 50 заможних. Треба сказати, що роботу по лінії КВД ще не досить розгорнуто. Треба притягти до неї більше уваги партійних і радянських організацій грецьких сіл і районів.

Увесь поданий матеріял, що характеризує радянське будівництво серед греків УСРР, всупереч брехливим наклепам буржуазної Греції про пригноблення грецької національности в СРСР, стверджує зайвий раз правильність національної політики партії й радянської влади.

Що це ввійшло вже в свідомість трудящих мас, ствердилося на весні 1929 року на районних з'їздах підчас відкриття цих грецьких районів масовою участю грецького селянства. В телеграфнім вітанні Сартанського районного з'їзду, надісланім

Піонерський загін, демонструючи, сприяє піднесенню активности селянства на перевиборах Сартанської грецької сільради в лютому 1929 року.

до ВУЦВК'у, читаємо: „Робітники й селяни Сартанського району, в особі делегатів з'їзду, висловлюють цілковите довір'я ВУЦВК'у, заявляючи, що тільки робітничо-селянська влада може забезпечити вільний культурний розвиток національних меншостей. З'їзд запевняє, що завдання, поставлені перед селянством Сартанського району в справі соціялістичної перебудови сільського господарства, розвитку національної культури й зміцнення обороноспроможности країни, — під безпосереднім керуванням комуністичної партії, за неослабного зміцнення спілки наймитства і бідноти з середняком та посилення наступу на куркуля — запроваджуватимуться в життя".

Правильність національної політики партії та радвлади особливо стверджується останніми роками — 1930 і 1931, — коли відомості, що їх одержується з грецьких сіл, свідчать про те, що бідняцько-середняцькі шари грецького селянства захоплені великим творчим ентузіязмом в боротьбі за здійснення ленінських завдань, виконуючи які, працюючі маси остаточно позбудуться від ярма експлоатації шляхом ліквідації куркульства на базі суцільної колективізації.

Будування національно-грецьких районів і сільських рад в УСРР є яскравий факт, який свідчить за дійсну національну і політичну свободу, що нею користується трудяще грецьке населення УСРР. Це почувають самі трудящі греки, великою масою активно беручи участь в практичній роботі грецьких рад.

Звичайно, разом з досягненнями в роботі рад є ще чимало хиб і конче потрібно в дальшій роботі провести низку практичних заходів, щоб усунити ці хиби.

Насамперед треба підготувати всі відповідні умови для того, щоб у якнайкоротший час усю роботу апарату райвиконкомів і рад перевести на національну мову грецької людности. Але вже тепер, за прикладом Сартанського району, треба всю масову роботу по всіх грецьких селах перевести на грецьку мову.

Робота серед грецької бідноти й наймитства мусить стати в центрі всіх практичних заходів. Конче потрібно посилити й цілком закріпити вплив бідноти в грецьких сільрадах.

Треба зробити ради дійсно провідниками більшовицької генеральної лінії партії, дійсно масовими організаторами якнайширших шарів трудящого грецького селянства довкола здійснення основних сучасних гасел партії й радянської влади —

соціялістичної реконструкції промисловости й сільського господарства СРСР, ліквідації куркульства, як кляси, на базі суцільної колективізації.

Це можливо лише за умов упертої боротьби бідняцько-середняцьких мас грецького села під керівництвом партії з куркульством, а поруч з тим непримиренної боротьби сільських організацій з правим та „лівим" опортунізмом та примиренством до нього.

VI. ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ГРЕКІВ УСРР

ЯК ДО ІНШИХ національностей, що їх гнобила царська Росія, так і до греків на Україні провадилася політика затримування їхнього економічного розвитку. Царський уряд силкувався затримати греків на землі, не даючи переходити їм у промисловість. Виділення грекам ще за Катерини II землі, тоді ще порожньої й нікому непотрібної, цілком відповідало меті царського уряду. Цим способом удавалося, не відокремлюючи з грецької маси пролетаріяту, не давати розвиватися ворожому до уряду ставленню від грецької національности. От чому й досі головна маса греків зосереджена по селах. Це видко з таких даних:

Порівняльні дані про склад грецької людности УСРР 1897 і 1926 років

	1897 рік	1926 рік	У %%
Разом	58.284	104.666	100,0
1. Міської людности . . .	8.066	10.763	10,3
2. Сільської людности . .	50.218	93.903	89,7

Якщо взяти приозівських греків — Маріюпільську та Сталінську округи, що становить 97.736 дес., тобто 93,3% усіх греків України, то вони розподіляються так:

Округа	Разом	Людности міської	Людности сільської
Маріюпільська	64.238	5.385	58.853
Сталінська	33.501	1.423	32.078
Разом . . .	97.739	6.808	90.931

Отже греки в УСРР переважно селянство.

Промисловість у грецьких районах дрібна. Найбільше промислове підприємство це — чавуноливарня на 50-60 робітників у селі Ново-Каракуба Старо-Керменчицького району. Якою мірою розвинена дрібна промисловість можна бачити з цього:[1]

[1] З матеріялів ЦК нацменшостей на 1927-28 рік.

Табл. 13

Райони	Млинів		Олійниць	Цегелень	Поставів
	парових	вітряків			
Мангуський	4	23	4	10	—
Велико-Янісольський . . . (по грецьких селах)	3	15	4	3	4

Вітряки — у приватника; решта підприємств переважно в руках державних кооперативно-громадських (с.-г. т-ва, СОЗ'и, СТВ, артілі).

Переходячи до сільського господарства, треба сказати, що для грецької економіки характерне те, що грецькі села відзначаються компактністю щодо свого розпологу й розмірів. 31 грецька сільрада в УСРР з 105.237 людністю нараховує 91.250 греків, тобто 86,7%.

Старі грецькі колонії, засновані перших років колонізації — наприкінці XVIII в., відзначаються великою кількістю своєї людности. Для прикладу можна вказати на такі великі села на Маріюпільщині як: Ялта — 1.214 господарств, 6.022 жителя; Мангуш — 1.280 господарств, 5.701 житель; Сартана — 988 господарств, 5.141 житель; в Сталінській окрузі: Велико-Янісоль — 951 господарство, 4.779 жителів; Старо-Бешево — 895 господарств, 5.051 житель.[1]

Землезабезпечення грецького селянства через історичні умови більша, ніж українського й російського. 1925 року по семи районах Маріюпільщини (Республіканському, Новоселівському, Старо-Керменчицькому) було в користуванні греків 183.653 дес., тобто 42,4% всієї землі цих районів:[2]

Розподіл землі в зазначених семи районах

На 1 двір пересічно дес.	На 1 грецький двір	На 1 двір інших
12,7	14,4	11,8

А якщо взяти всю Маріюпільську округу, то землі припадає в десятинах на 1 душу.

В окрузі пересічно	У греків	У інших
2,4	3	2,2

[1] Перепис 1926 року.

[2] За матеріялами Комісії ЦК нацменшостей, що обслідувала 1925 року грецьку людність.

Така сама землезабезпеченість і в Сталінській окрузі. Дані по шости грецьких сільрадах (Улакли, Костянтинопіль, Багатир, Новий-Багатир, Старо-Бешево й Велика Каракуба) подають найменшу норму на двір 14,5 дес. і найбільшу — 25,9 дес. (Велика Каракуба), найменшу норму на їдця 2,2 дес. і найбільшу — 4,8 дес.

Про добре земельне забезпечення греків свідчать також і дані за рільну землю. Напр., року 1928 по Маріюпільщині рільної землі пересічно припадало (в десятинах):[1]

Табл. 14

Райони	На 1 господарство	На 1 їдця
Сартанський (грецький район) .	9,8	1,9
Мангуський (теж)	10,6	2,1
Берестовацький (український) .	6,7	1,3

З тої причини грецьке сільське господарство з давніх часів відоме своїми екстенсивними формами на великих наділах з усіма, що звідси виникають, наслідками. Нема нічого дивного, що посушливі 1921-22 роки на кол. Маріюпільщині всією своєю вагою упали якраз на грецьке господарство. Заходи радвлади були спрямовані на те, щоб зруйноване війною й посухою сільське господарство в грецьких селах відновити й справити на шлях дальшого соціялістичного розвитку. Потрібно було насамперед провести землевпорядження. А треба мати на увазі, що „в грецьких селах, які відзначаються багатоземеллям, до 1905 року скрізь була „общинна" форма землекористування, яка за Столипінською реформою майже цілком змінилася на відрубну"... і „взагалі.... до революції в Маріюпільській окрузі переважали подвірні форми землекористування (56%, що з них 15% дільнично-черезсмужних і 41% одрубів").[2]

Нині вже велику частину землі впорядковано.

Правильна політика сільсько-господарського податку в грецьких селах безсумніву сприяла підвищенню рівня сільського господарства. Характерні такі дані за сільгоспподаток на 1927-28 рік.[3]

[1] Дані виставки нацменшостей на IV сесії ВУЦВК'у X скликання в листопаді 1928 року. Матеріяли ЦК нацменшостей.

[2] Материалы к отчету Мариупольского окрисполкома о работе за 1925 г. Маріюпіль, 1926 рік.

[3] Матеріяли ЦК нацменшостей.

Табл. 15

Райони	Нараховано	Знято	Надійшло	%
Велико-Янісольський (по 6 грецьких сільрадах)	284.474	112.773	171.696	100
Мангуський	166.23	13.645	148.944	97,8

Після голодних 1921-22 років грецьке селянство одержує від радвлади чималу кредитову допомогу на відновлення й зміцнення свого господарства. Напр., року 1927-28 через сільсько-господарське кредитове т-во видано кредитів по двох районах:

Табл. 16

Райони	Всього видано кредитів (у карб.)	З них	
		Колгоспам	Інд. госп.
Мангуський	121.786	27.165	94.620
Велико-Янісольський (2 с.-г. кред. т-ва — Улакли й Велико-Янісоль)	235.634	51.116	177.055

Завдяки заходам радвлади грецьке господарство починає відбудовуватися. Після тяжких років голоду хліборобство у греків відновилося й не відстає від українського. Напр., 1928 року по грецьких районах Маріюпільщини було посіву (в десятинах): [1]

Табл. 17

Райони	Разом посіву на 100 господ.
Мангуський (грецький)	732
Сартанський (теж)	737
Берестовацький (український) .	522
По окрузі разом	771

[1] Матеріяли ЦК нацменшостей.

Врожайність хлібів така (якщо взяти її за 1925 рік, бо наступні 3 роки недорідні не є характерні):[1]

Табл. 18

Райони	Жито озиме	Пшениця озима	Пшениця яра	Ячмінь	Овес	Сояшник
Мангуський	130	120	85	135	180	80
Сартанський	130	110	120	110	80	80
Берестовацький	78	120	54	125	135	100
По Маріюпільській окр.	89,7	95,4	70,3	108	95,7	69,2

Цифри показують, що урожайність майже всіх культур вища за пересічну й багато вища по деяких культурах, ніж в українському районі.

За показник відновлення грецького селянського господарства може бути також зростання скотарства. В межах кол. Маріюпільського повіту, що в ньому було колись об'єднано греків теперішніх двох округ — Маріюпільської, Сталінської — скотарство було в такому стані:

Табл. 19

Роки	Разом господ.	Коней	Великої рог. худоби	Овець
1915	17.287	29.585	42.222	52.905
1922	18.105	4.229	37.116	18.402

За роки війни й голоду багато перевелося скоту у греків; найбільше загинуло коней та овець і найменше великої рогатої худоби.

На 100 грецьких сільських господарств припадало:

Табл. 20

Роки	Коней	Великої рог. худоби	Овець
1915	171	244	306
1922	23	205	102

[1] Матеріяли ЦК нацменшостей.

Останніми роками особливо добрі щодо врожаю — 1923-24-25-26 роки (роки 1927 і 1928 мало показові). Скотарство хутко почало відновлятися; про це свідчать і дані по окремих районах Маріюпільщини.

1928 року на 100 господарств було скоту

Табл. 21

Райони	Коней	Рог. худоби	Овець	Свиней
Мангуський	169	203	258	48
Сартанський	107	252	184	47
Берестовацький	111	140	115	76
По округі	144	246	238	95

Отже, окремі грецькі райони і окремі галузі скотарства піднеслися до передвоєнного рівня. З другого боку, по деяких галузях скотарства грецькі райони вищий рівень мають за українські, ба навіть вищий за загальноокруговий. Багато відстає лише галузь свинарська.

Таке саме зростання скотарства спостерігається і в Велико-Янісольському районі Сталінської округи, де по шости грецьких сільрадах скотарство розвивається так:

Табл. 22

Роки	Робочої худоби	Корів	Молодняку	Овець
1927	4.395	3.548	4.795	5.323
1928	5.862	4.425	3.309	7.157
Абс. збільшення	+ 1.477	+ 877	— 1.486	+ 1.834
У %%	+ 25,2	+ 19,8	— 30,9	+ 25,6

Отже, маємо збільшення кількости робочої скотини й корів за рахунок зменшення молодняку, а разом і зростання кількости овець (25,6%).

Якщо взяти окремо зростання живого с.-г. інвентаря, то також побачимо цілком певний поступ наперед по шляху знищення наслідків війни і, особливо, голодних років.

Ручна сівалка „Κιμιτςςε“ з села Старого Криму кол. Маріюпільської округи. Ця сівалка за часи радянської влади майже зникла.

Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

Табл 23

Роки	Разом грецьк. господ.	Волів у них	Коней	Разом живого інвент.	Припадає на 100 господ.		
					Волів	Коней	Разом жив. інв.
1 січня 1915	17.287	5.285	29.585	34.870	30,5	170,5	201
1922	18.105	7.689	4.229	11.918	42,4	23,4	65.8

Рівняючи до 1915 року, кількість робочої худоби особливо зменшилася після 1922 року (голод): з 34.870 до 11.918, при чому на кожні 100 госп. припадає замість 201 тільки 65,8 шт. Після цього зрозуміло, чому радвлада мусила вживати заходів до того, щоб разом з ініціятивою грецьких трудящих мас збільшити живий інвентар. Які наслідки дали ці заходи, видно з даних про стан живого інвентаря в грецьких районах Маріюпільської округи:

1928 року на 100 господарств було

Табл. 24

Райони	Роб. коней	Волів	Разом живого інв.
Мангуський	119	21	140
Сартанський	83	64	147
Берестовацький	77	28	105
По округі	101	36	137

Порівнюючи цю таблицю з попередньою, бачимо, що хоча зростання живого робочого інвентаря і відстає від передвоєнного, але від 1922 року далеко пішло вперед. Разом з тим треба сказати, що кількість робочої худоби у греків відносно більша, ніж в українських районах і більша за пересічну округову.

Далі слід також відзначити процес відновлення мертвого реманенту в грецьких господарствах. До війни грецькі господарства мали в себе чимало с.-г. знаряддя і машин; напр., в кол. Маріюпільському повіті на 1 січня 1915 року було у греків:

Табл. 25

Разом грецьких господарств	Сільсько-госп. знарядь	С.-г. знарядь на 100 господ.
17.287	47.226	270

1928 року забезпеченість с.-г. реманентом по грецьких районах Маріюпільської округи була така (беремо тільки головне знаряддя).

На 100 господарств припадало

Табл. 26

Райони	Плуги й букарі	Сівалки	Жатки	Молотарки з механічним двигуном
Мангуський	82,5	10,4	30,5	0,4
Сартанський	71,9	6,7	18,7	0,3
Берестовацький	73,5	12,3	19,9	0,1
По окрузі	77,1	16,9	24,3	0,3

За радянської влади грецьке селянство щораз далі відходить від старих способів господарювання. Досить сказати, що до революції греки майже не сіяли озимини. Напр., року 1913 греки кол. Маріюпільського повіту на 319.592 дес. посіву мали озимини тільки 499, дес., тобто 0,15%. Чорного пару греки-селяни так само майже не знали. Революція запровадила величезні зміни в хліборобство. На 1928 рік маємо такі відомості:

Табл. 27

Райони	Разом посіву в дес. на 100 госп.	Співвідношення клінів у %			Пар % посівпл.
		Озимина	Ярові	Просапні	
Мангуський	732	3,9	57,2	38,7	15,6
Сартанський	737	5,1	67,0	27,8	6,6
Берестовацький	522	1,9	52,3	45,8	17,5
По окрузі	771	4,4	60,9	34,6	8,3

Отже, бачимо, що грецьке селянство після революції щораз більше застосовує в хліборобстві озимі й просапні культури й починає позитивно ставитися до чорного пару. Хай це досягнення ще не досить глибоко ввійшло в господарську систему; проте, це є великий поступ, як рівняти до передреволюційного часу. За поліпшення системи господарювання свідчать також дані про

травозасівання. Напр., в Сартанському районі розвиток травозасівання такий: засіяно різних кормових трав (суданка, вика, люцерна і інш) 1926 року — 4 дес., 1927 року — 30 дес. і 1928 року — 55 дес.

Якщо з давніх-давен і до самої революції греки, які приділяли так багато уваги скотарству, розвивали його найширшим толочним способом, то з заведенням травозасівання і в цій галузі сільського господарства пробивається великий пролім у вікових традиційних відсталих формах.

Одночасно з цим в грецькім польовництві помічається вкорінювання технічних і інших інтенсивних культур. В Сартанському районі маємо таку картину розвитку їх (в десятинах):

Табл. 28

Роки	Разом	Просо	Льон	Картопля	Баштани	Рицина	Буряк корм.
1926	579	3	—	—	576	—	—
1928	1037	75	26	240	656	37	3

Крім цього йде поширення земельної площі під садівництво. Маємо таку картину садівництва по Сартанському району (в десятинах):

Табл. 29

Роки	Групових	Орендарів	Населення	Разом
1927	—	—	8	8
1928	48	8	15	71

Загальна площа під садами в районі має 204 га.

Подані відомості про господарський стан греків свідчать насамперед за безумовний загальний зріст сільського господарства останніми роками. Але нас мусить цікавити питання, коштом яких соціяльних груп грецького села відбувається це зростання, як забезпечене піднесення рівня господарства грецької бідноти й малосилих середняків, як обмежено заходи грецького куркуля знову вилізти нагору.

Наведемо дані, що характеризують загальні риси процесу розшарування грецького села за останні роки.

Ріст господарств за засівплощею в Сартанському районі

Табл. 30

Групи господарств \ Роки	1926	1927	1928
I. Безпосівні	27,9	15,4	5,1
II. З посів. від 0,09-4 дес.	21,6	26,6	22,2
III. „ „ 4-6 „	11,3	12,7	16,5
IV. „ „ 6-14 „	27,3	33,0	43,2
V. „ „ 14-20 „	7,0	8,2	8,3
VI. „ „ 20 і більш	4,9	4,1	3,0

У Мангуському районі

Табл. 31

Групи господарств \ Роки	1926	1927	1928
I. Безпосівні	5,3	3,3	4,2
II. З посів. від 0,09-4 дес.	22,9	24,4	22,4
III. „ „ 4-6 „	14,6	12,6	15,0
IV. „ „ 6-14 „	42,0	46,6	47,7
V. „ „ 14-20 „	11,4	11,5	8,2
VI. „ „ 20 і більш	3,9	3,7	1,4

Динаміка розвитку господарств в обох згаданих районах показує, що за три роки, хоч і поволі, зменшувались крайні групи— бідняки й заможні з куркульськими, а натомість росли середні групи.[1]

Відомості про розшарування грецького села в тих таки районах за даними про забезпечення худобою дають таку картину (див. табл. 32 і 33).

[1] Слід пам'ятати, що в грецьких селах на Озівському узбережжі загальна з усією степовою смугою риса — великі земельні наділи, отже нас не повинно дивувати, що наділи грецької бідноти дорівнюються середняцьким з лісової або лісостепової смуги.

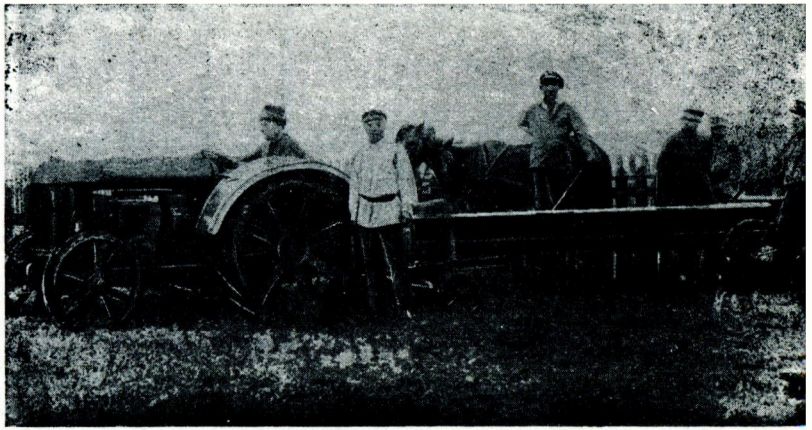

Товариство спільної обробки землі (СОЗ) „Червоний Партизан" засіває поле т-ву взаємодопомоги у селі Мало-Янісоль кол. Маріюпільської округи (1929 року)

Ріст господарств за забезпеченістю худобою в Сартанському районі

Табл. 32

Групи господарств \ Роки	1925	1926	1927	1928
I. Без робочої худоби	48,9	51,6	39,3	30,2
II. З 1 головою робочої худоби .	25,5	18,7	19,2	16,8
III. „ 2 „ „ „ .	—	17,9	26,7	30,7
IV. „ 3 „ „ „ .	3,2	5,3	6,4	4,3
V. „ 4 і більше	3,8	6,5	8,4	9,0

У Мангуському раойні

Табл. 33

Групи господарств \ Роки	1925	1926	1927	1928
I. Без робочої худоби	48,7	36,1	33,9	30,4
II. З 1 головою робочої худоби . .	12,7	12,0	16,9	17,7
III. „ 2 „ „ „ . .	--	30,7	35,0	40,2
IV. „ 3 „ „ „ . .	5,9	9,5	6,1	6,5
V. „ 4 і більше	7,2	13,7	8,1	5,3

Аналізуючи подані цифри, ми бачимо, що й за даними щодо забезпечення худобою в роки 1925 — 1928 зменшувались бідняцькі групи й слабосилі середняцькі, але дуже повільно зменшувались заможні й куркульські та й то стрибаючи, а в Сартанському районі навіть бачимо збільшення заможнішої групи з 3,8% 1925 року до 9,1% 1928 року. Отже з 1929 року з усією серйозністю стає завдання повести рішучий наступ на куркуля в грецьких селах поряд з рішучими заходами щодо піднесення рівня бідняцьких господарств й спрямування їх на шлях соціялістичного розвитку, шлях колективізації.

Таким чином соціялістичний переустрій грецького сільського господарства забезпечується розвитком кооперації й колективних форм господарювання в грецьких селах поруч з жорстокою боротьбою з куркульством та ліквідацією його, як кляси, на базі суцільної колективізації.

Як йшло кооперування грецького селянства за роки соціялістичного будівництва?

Лінією споживчої кооперації грецьке населення Маріюпільщини обслуговують 17 споживчих товариств,[1] що об'єднували 1928 року 74,5% селянських господарств, проти 61,5% 1926-27 року. На Сталінщині 6 споживчих товариств Велико-Янісольського району (що відповідають 6 грецьким сільрадам цього району) об'єднують 3.548 членів, що становить 84,2% грецьких господарств.

Соціяльний склад пайовиків характеризують такі відомості про грецькі споживчі товариства Маріюпільщини:[2]

Табл. 34

	Всіх пайовиків	З них				
		За рах. фонду кооп. бідн.	Бідн. орган.	Бідн. неорг.	Середняків	Жінок
1927-28 рік.	11.395	1.519	2.424	3.392	4.307	1.453
%	100	—	21,2	29,8	37,7	12,7

З цього бачимо, що всієї бідноти охоплено 51%. Звертає на себе увагу мале охоплення жіноцтва—12,7 до загальної кількости і це ставить активне завдання втягти ширші кола грецького жіноцтва в споживчу кооперацію.

Останніми роками споживча кооперація дуже зміцніла економічно, за що свідчить збільшення паїв, як то ми бачимо з того, що 1926-27 року пайового капіталу було 27.566 карб., а 1927-28 року вже — 75.278, тобто за рік збільшилося на 63%. Це ж підтверджують і дані за роботу згадуваних шости грецьких споживчих товариств Велико-Янісольського району, Сталінської округи, що 1928 року мали 25.420 карб. пайового капіталу при обігові в 696.143 карб. за рік.

[1] Ці кооперативні споживчі товариства такі: Анадольське, Волновахське, Ласпинське, Македонівське, Мало-Янісольське, Мангуське, Ново-Каранське, Ново-Каракубське, Ново-Янісольське, Сартанське, Старо-Ігнатівське, Старо-Керменчицьке, Старо-Каранське, Старо-Кримське, Урзуфське, Ялтинське та Чермалицьке.

[2] Не ураховані робітники, службовці, ремісники, заможні селяни, які складають решту 11,3%.

Сільсько-господарська кредитова кооперація в грецьких селах має велике значення в справі піднесення сільського господарства й організації його на соціялістичних засадах. В Маріюпільській окрузі грецькі сільсько-господарські кредитові т-ва 1926-27 року об'єднували 8.965, а на I-VII 1928 року — 9.461 членів і відсоток кооперування населення збільшився з 51,5 1926-27 до 54,4 1928 року. Пайових же капіталів збільшилося з 31.660 карб. 1926-27 року до 58.500 1928 року, тобто на 45,8%.

Сільсько-господарська кредитова кооперація останніми роками проробила дуже велику роботу щодо кооперування сільського господарства. Через сільсько-господарські кредитові т-ва подано кредитів (у карб.):

Табл. 35

Вид кредиту \ Роки	1926 - 27	1927 - 28
Короткотермінові	333.328	269.692
Довготермінові	117.010	245.493
Разом	450.338	515.183

Отже, за два роки грецькому селянству Маріюпільщини видано в кредит близько 1 мільйона карб. на піднесення й поліпшення господарства. Слід відзначити, що переважно збільшується довготерміновий кредит, що забезпечує капітальніші заходи в поліпшенні господарства.

По окремих національно-грецьких районах характеристика с.-г. кредитової кооперації подає яскравішу картину розвитку. У Велико-Янісольському районі на Сталінщині 3 грецьких кредитових т-ва (Велико-Янісоль, Комар, Улакли) охоплюють 4.141 член, тобто 67,3% грецьких господарств. А в Мангуському районі Маріюпільщини с.-г. кредитова кооперація дає такі дані:

Табл. 36

Роки	Разом членів	З них жінок	За соціяльним станом			
			Бідняків	Середняків	Заможн.	Служб. і кустарів
1-X 1927	2.291	237	1.246	795	175	75
1-X 1928	2.334	238	1.276	870	145	70

Увага. За відсутністю даних про пересічне охоплення господарств по всьому району наводимо відомості тільки за Мангуське с.-г. т-во, де охоплено 62,4% госп. і Урзуфське, де охоплено 64,5% госп.

Не зважаючи на задовільний, рівняючи до Українських сіл, відсоток кооперування, його слід визнати за недостатній. Поряд з цим відомості ці показують зовсім мале втягнення жіноцтва (тільки 10%) і також наявність певного відсотку заможних елементів (коло 6%). Стає на часі питання, якою мірою грецька с.-г. кредитова кооперація правильно витримує політичну лінію.

На це останнє питання дають нам відповідь матеріяли обсліду Ялтинського, на Маріюпільщині, грецького с.-г. кредитивого т-ва, що його провів був Укрсельбанк 1928 року. В цьому т-ві маємо досить великий відсоток кооперування, рівняючи до інших національностей.[1]

% кооперованих до загального числа господарств у національнім товаристві

1. Греки	79,6
2. Німці	63,8
3. Євреї	59,4
4. Росіяни	38,6
5. Болгари	34,2

За соціяльним складом Ялтинського т-ва[2] маємо: в складі членів т-ва: незаможників — 41,4%, середняків — 53,2%, заможних — 4,8%, інших — 0,6%. Звідси бачимо, що й тут порівняно великий відсоток заможних і замало охоплено незаможників.

Немає відомостей за соціяльний склад правлінь т-ва, але загальні матеріяли обсліду десяти національних т-в[3] говорять таке (співвідношення груп у %):

	Незаможників	Середняків	Заможних	Інших
Членів т-в . .	51,7	41,3	4,2	1,8
„ правлінь	33,6	48,0	7,2	11,2

Висновки, що випливають із цих цифр, в однаковій мірі можна прикласти й до грецьких т-в, а саме: в керівних органах с.-г. кредитової кооперації 1928 року надто велика питома вага заможного елементу (7,2% заможних і 11,2% інших) і зовсім малий

[1] І. Цекіновський. „До національного питання в с.-г. кредитовій кооперації на Україні". Вид. Всеукр. сільгоспбанку. Харків, 1929 рік, стор. 10.

[2] Згаданий обслід Укрсельбанку по грецькій лінії зачепив тільки Ялтинське т-во.

[3] І. Цекіновський. „До національного питання в с.-г. кредитовій кооперації на Україні", стор. 15.

Делеґати - колгоспники на першій міжокруговій нараді по роботі серед греків кол. Маріюпільщини і Сталінщини, що відбулась в м. Маріюполі між 30 - XI — 2 - XII 1929 року.

відсоток незаможних (33%). Це, звичайно, накладало певний відбиток на соціяльний напрямок у розподілі кредитів серед грецького селянства.

Незаможники грецького с.-г. кредитового т-ва мали кредиту 1926-27 року — 22,5% до загальної суми кредитів, а 1927-28 — 51,6%. Отже маємо велику недовидачу кредитів бідноті 1926-27 року й деяке поліпшення 1927-28 року.

Ось чому черговими завданнями грецької с.-г. кредитової кооперації після 1927-28 року було збільшення впливу бідноти в керівних органах кооперації при належнім керуванні з боку місцевих парторганів. Створення кооперативних кадрів з грецької бідноти, готуючи їх на відповідних курсах, було також засобом розв'язати це завдання. Розвиток різних простих видів кооперації в грецьких селах мав те значення, що ці прості ступні кооперації серед інших засобів партії та радвлади були методою виховання та готування працюючих грецьких селянських мас до широкого колективного руху.

Через те, що мало опрацьовано питання про стан розвитку колективних форм господарювання у греків, доводиться обмежитися короткою характеристикою; маємо такі відомості за 1927-28 роки:

Число грецьких колгоспів на Маріюпільщині

Табл. 37

Роки	Комун	Артілей	СОЗ'ів	Машино-тракторних тов.	Разом	% колгосп. до загальн. числа госп.
1927	1	7	1	Невід.	Невід.	—
1928	1	10	20	40	71	18

По окремих районах

Табл. 38

Райони	Разом об'єднаних	З них			Увага
		Колгоспів	СОЗ'ів	Маш.-тр. т-в	
Сартанський	45	3	4	48	Відом. по Сартанському району на 1-XI 1928 р., а по В.-Янісольському на 1-III 1929 р.
Велико-Янісольський (тільки по грецьких сільрадах)	30	5	12	9	

45 об'єднань Сартанського району охопили 932 господарства (23,3% усіх господарств) з 10.233 дес. (25,4% всієї землі району), а з них 3 колгоспи об'єднують тільки 36 господарств з 406 дес.

Що являють собою колгоспи й інші об'єднання за соціяльним складом, бачимо на тому ж таки Сартанському районі 1927-28 р.:

	Бідняків	Середняків	Заможних
Колгоспи	33	1	2
Товариства спільного обробітку землі	29	18	—
Машинотракторні товариства . .	554	269	26

Можна констатувати не зовсім витриманий соціяльный склад об'єднань з наявністю, особливо в машиново-тракторних т-вах, великої кількости заможного елементу.

Загалом подані дані з колективізації свідчать за надто слабий розвиток її в грецьких селах 1927 і 1928 року. В складі об'єднань особливо мізерний відсоток колективів вищого типу; чільне місце посідали машиново-тракторні т-ва, що були в руках переважно заможних і давно втратили своє значення.

1929 та 1930 роки дали великий перелім в галузі колективізації сільського господарства в грецьких селах УСРР.

Грецькі села, як вже про це говорилось, перебувають в степовій смузі України. А загальні відомості говорять про те, що райони національних меншостей України в степовій смузі дають великі темпи колективізації, суцільну колективізацію по деяких місцях і ліквідацію на цій основі куркульства як кляси.

По окремих національностях колективізовано на 1 листопада 1930 року:

Табл. 39

Райони	Кількість районів	Кількість дворів (у %%)	(Землі (у %%)
По російських районах	9	23,3	33,3
„ болгарських „	3	32,0	36,0
„ грецьких „	3	36,7	36,1
„ німецьких „	7	50,0	57,2
„ єврейських „	3	58,2	67,2
„ польських „	1	6,8	10,1
Разом . . .	26	31,3	42,7

З цієї таблиці бачимо, що в трьох грецьких районах охоплено колгоспами 36,7% двору та 36,1% землі.

Це порівняно вище, н:ж в українських селах, проти загальнопересічного по Україні охоплення господарств — 30,1% і 35,9% землі селянського господарювання.

Але коли порівняти зі Степом, де колективізовано в середньому 41,2%, то колективізація в грецьких селах відстає.

По окремих національно-грецьких районах маємо таку картину колективізованих селянських господарств: в Мангуському районі 30,4%, Сартанському — 37,2%, Велико-Янісольському — 37,2%, Старо-Каранському — 25,3%.

Порівняно з попередніми роками, безперечно, це великі кроки вперед в боротьбі за соціялістичну перебудову грецьких сіл.

Ці успіхи можливо було досягти лише рішучою боротьбою проти грецького куркульства, готуванням умов для його ліквідації, як кляси, на базі суцільної колективізації грецьких районів.

Закінчуючи економічну характеристику грецьких сіл, перейдемо до деяких висновок з цієї галузі.

Аналіза поданих матеріялів з економіки греків в УСРР свідчить, що сільське господарство у греків швидко відновлюється і в деяких галузях досягло вже передвоєнного рівня. Загальне зростання — збільшення площі посіву, худоби тощо відбувається в супроводі переходу, в деякій мірі, до поліпшених форм господарювання — запровадження багатопільної сівозміни, збільшення озимого клину й площі просапних культур, заведення чорного пару, з'явлення тракторів; засівання трав і т. інш.

Кооперування грецького селянства і колективізація сільського господарства до 1929 року закладали певні основи широко розгорнутого руху, за дальший велетенський крок в справі розвитку соціялістичного сектору в сільськім господарстві.

Все це щодалі більш створює умови для знищення таких явищ, що були великими перепонами на шляху соціялістичної перебудови грецького села, як от екстенсивний спосіб господарювати, як наслідок великих земельних поділів, надто повільне заведення в господарчім обігу інтенсивних і технічних культур.

Треба реалізувати низку соціялістичних заходів радянської влади щодо соціялістичної реконструкції сільського господарства. Заходи щодо піднесення врожайности, що їх рекомендує партія і радянська влада, конче потрібно найрішучим способом здійснювати в грецьких районах і селах; щодо цього ще надто мало зроблено.

Технічні культури — рицина, льон і інш — тільки останніми роками починають входити в систему грецького сільського господарства. В цій галузі потрібні також рішучі заходи.

Конче потрібно розвивати серед греків такі інтенсивні культури, що вже в початкових формах є, але мають усі передумови до широкого розвитку, як от: садівництво, виноградництво, городництво, баштанництво і т. інш, створюючи відповідні колгоспи.

Не зважаючи на збільшення кількости тварин, зокрема овець, тваринництво загалом ще не перейшло на шлях поліпшених форм, лишаючися переважно елементом натурального господарства. Конче потрібно скерувати його розвиток на шлях крамового тваринництва, організовуючи колективні об'єднання.

Індустріялізацію сільського господарства, як то доводить наявна кількість і якість промислових підриємств у грецьких селах, забезпечено надто слабо. Тим то політика радянських органів щодо грецьких районів мусить справлятися до такого розвитку в них промисловости, який задовільно забезпечував би переробіток сільсько-господарських продуктів.

Конче потрібно, щоб Укрколгоспцентр в своїх плянах передбачив створення передумов до дальшого розвитку колективізації і механізації сільського господарства, усунувши далекоземелля в надто великих грецьких селах. Охоплення грецьких сіл і районів організацією машиново-тракторних станцій буде відігравати велику ролю в цьому напрямку.

Виконання всіх цих практичних завдань не може не викликати шаленого опору з боку глитайства.

Лише йдучи шляхом Ленінської генеральної лінії, нещадно борючись з правим та „лівим" опортунізмом в грецьких районах та селах, партійні та радянські організації зможуть виконати директиву, що дали грудневі пленуми ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про колективізацію щонайменш 80% господарств в степовій смузі України та в основному закінчити колективізацію наприкінці 1931 року.

Це велике завдання стосується й до грецьких сіл. Треба його виконати і зробити ще один великий крок до здійснення гасла ліквідації куркульства, як кляси, на базі суцільної колективізації в грецьких районах. [1]

[1] Для розділу „Економічний стан греків УСРР" використані: 1. Дані перепису 1926 року ЦСУ. 2. Матеріяли ЦК Нацмен при ВУЦВК

VII. КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО СЕРЕД ГРЕКІВ УССР

ЄДИНОЮ грецькою літературою у приозівських греків Маріюпільської і Сталінської округ за передреволюційних часів були церковні книжки останніх років XVIII і перших десятиліть XIX віку. За цими ж церковними книжками вчили дітей і в перших грецьких школах, що існували в Маріюполі для дітей грецького купецтва й духівництва. Але й ці декілька грецьких шкіл царський уряд закрив наприкінці 60-х років минулого віку, за часів так званої ліквідації грецьких політичних привилеїв.

У різні періоди роблено спроби знов відкрити грецькі школи, але невдало. Так, року 1912 якийсь атенський грек Н. Д. Карандрея відкрив був у Маріюполі грецьку школу для міських греків, але вона проіснувала декілька років і закрилася.

Одна початкова и одна середня школа в Едессі були єдині на всю Україну грецькі школи, що проіснували до самої революції. Головна маса греків — приозівські, переважно сільська людність, з самого переселення з Криму 1780 року, трохи не до 70 років XIX віку була цілком неписьменна.

Достеменно невідомо, якого саме часу відкрито перші народні школи по грецьких селах, відомо тільки те, що до 1870 року сільські грецькі громади давали гроші на утримання міських шкіл, призначених для попівських і купецьких дітей. Десь у другій половині XIX віку починають відкривати школи й по селах; у цих школах викладали все російською мовою.

Може через те, що Маріюпільське повітове земство було майже цілком у руках греків, народня освіта в грецьких селах розвивалася швидшим темпом, ніж російської й української людности; напр., в Маріюпільськім повіті на вказану нижче кількість людности був один учень.[1]

1893 рік — у греків	15,5;	у інших національностей	37,3
1902 „ „ „	15,2 „	„ „	25,0
1910 „ „ „	12,7 „	„ „	19,7

[1] Користуємося з матеріялів т. М. Ягмур, що 1925 року працювала в Маріюпільській комісії для вивчення грецької національности. — С. Я.

1914 року в межах колишнього Маріюпільського повіту було 64 земські школи, що з них більшість були багатоштатні. Будувалося чимало так званих міністерських двоклясових і навіть вищепочаткових шкіл.

Роки війни й, особливо, голоду зменшили мережу шкіл по грецьких селах, і охоплення дітей багато зменшилося. 1925 року один учень - грек припадає вже на 10,2 душ населення, а в інших національностей тільки 9,6.

Слід відзначити, що з 1901 - 02 р. в школах у греків заведено 4 - річний курс навчання, тоді як у школах усіх інших національностей 4 - річний курс заведено тільки з 1908 року й то не всюди. Ці заходи земські звіти пояснюють тим, що грецьким дітям, які не вміють говорити російською мовою, важко вивчити за 3 роки. Отже, грецька буржуазія за підтримкою царських урядовців цілком свідомо збільшувала час навчання — це було потрібно для найкращої русифікації грецького селянства.

Перші роки радянської влади на Україні аж до 1925 р. школи в грецьких селах провадили навчання російською мовою. Спеціяльна комісія ЦК нацменшостей, що 1925 р. досліджувала культурний стан грецького народу в УСРР, знайшла за конче потрібне запровадити в грецьких школах виклад рідною мовою. Вороги ціх заходів, особливо з кіл деякої частини грецької інтелігенції й куркульства, висували той мотив, що греки вже русифіковані, що мова тутешніх греків не має нічого спільного з „дійсною еллінською" мовою, а тому, мовляв, безглуздо запроваджувати серед греків заходи національної політики. Ясно всякому, що ці мотиви не витримують жадної критики. Перше — ці самі вороги розвитку національно - грецької культури в умовах радянської влади 1917 року перед Жовтневою революцією були за членів „спілки грецького народу" і гаряче боронили думку відродження грецької письменности серед приозівських греків. Друге — всесоюзний перепис 1926 року спростував твердження, нібіто грецьку національність зрусифіковано — головна маса грецької людности, а саме 83%, особливо селянство, говорить грецькою мовою:

Разом греків в УСРР	Греків з рідною мовою	%	Міської людности з рідною мовою	Сільської людности з рідною мовою
104.666	86.843	82,9	4.818	82.025

Організуючи культурну роботу серед греків, органи НКО виходили з таких засад: „грецька людність України вживає двох різних мов — еллінської та грецько-татарської, а тому роботу серед греків провадити цими двома мовами". НКО ухвалив „для греко-елленів завести новогрецьку абетку, а для греко-татар — кримсько-татарську, вважаючи на цілковиту схожість цих двох мов".[1]

Лінією соцвиху запропоновано інспекторам Маріюпільської і Сталінської округ „опрацювати календарний плян переводу шкіл у грецьких селах на рідну мову навчання".

Ці всі заходи з початку стосувалися до тієї частини греків, що говорить власне грецькою мовою. На жаль, всесоюзний перепис 1926 року не урахував кількости греків, що говорить татарською мовою. За матеріялами, що ми їх опрацювали,[2] з 92.120 душ сільської людности греків Маріюпільщини і Сталінщини греко-татар є 42.359, тобто 45,9%.

Треба сказати, що справу культурного обслуговування грекотатар до 1928 року не порушувалося через те, що було не доцільно заводити для культроботи серед греко-татар арабське письмо для відродження їхньої письменности, в той час коли тюрсько-татарські народи СРСР почали переходити на латинізовану абетку. Вирішено відкласти цю справу до часу, коли Кримська республіка розпочне в себе реформу мови, щоб у цій справі використати її досвід і нову літературу латинізованою абеткою. 1929 року це питання вже поставлено практично й треба гадати, що з нового навчального 1929-30 року культурну проблему греко-татар УСРР почнуть практично розв'язувати.

У справі обслуговування греко-елленів ми також натрапили на низку труднощів. Насамперед виникло питання, на яку з теперішніх літературних мов Греції мусимо орієнтуватися, відроджуючи нашу письменність, і чи треба при цьому виходити з діялектів приозівських греків. Конче потрібно було використати досвід роботи серед греків інших радянських республік.

1926 року почався деякий культурний зв'язок з трудящими греками інших республік СРСР. У травні 1926 року в Ростові скликано „Всесоюзну нараду в питаннях освіти й культурного будів-

[1] Протокол Колегії НКО УСРР № 4 з 23-II 1926 року, п. 7. Бюлетень НКО УСРР № 4(22). Харків, 1926 року, стор. 13-15.

[2] Ми користувалися з числових даних грецьких сільрад. — С. Я.

ництва серед греків СРСР", в якій брало участь з України 6 делегатів — культробітників. На цій нараді вислухано спеціяльну доповідь представників-греків УСРР про стан культроботи серед греків України. Постанови, що їх ухвалила ця нарада, мали велике керівне значення в роботі серед греків УСРР, бо в УСРР ми в той час тільки почали більш-менш розгортати роботу. Дальшими роками й нині тримається найтісніший зв'язок з греками Північно-Кавказького краю. На досвід культроботи в цім краю доводиться зважати і в роботі серед греків УСРР. Так, 21 лютого 1928 року представник ЦК нацменшостей при ВУЦВК і Раднацмену НКО УСРР брав участь у нараді вчителів Північно-Кавказького краю, що підсумовувала дворічну працю серед греків після запровадженої реформи грецької мови.

Слід відзначити, що в справі шкільного будівництва серед греків Північно-Кавказького краю є чималі досягнення: в краю працює 60 грецьких шкіл соцвиху 1-го концентру і є семирічки. Рівняючи до України, Північно-Кавказький край далеко багатший на культурні сили й кваліфікованих грецьких вчителів (чималий відсоток їх скінчив так звані середні грецькі школи в Туреччині), що мають багаторічний досвід педагогічної роботи грецькою мовою. У Краснодарі вже декілька років працює грецький відділ при педагогічнім технікумі, що готує нові кадри грецьких педагогів. Ось чому зв'язок з цим краєм великою мірою допомагає нам. Через те в дальшому треба ще посилити цей зв'язок, що допоможе координувати роботу серед греків і, користуючися з досвіду Північно-Кавказького краю, поліпшувати роботу серед греків УСРР.

Грецька всесоюзна нарада 1926 року визнала за всесоюзний грецький культурний центр м. Ростов. У ньому зосереджено видавництво грецької літератури й виходить грецька газета „Комуністіс" (Κομουνιστις). „Комуністіс" — єдина грецька газета в СРСР, що обслуговує грецьке населення Радянського Союзу. Вона є одна з форм зв'язку й об'єднання трудящих греків різних республік СРСР і Греції. Вона знайомить грецьких робітників і селян різних кутків Радянського Союзу з життям і участю їх у соціялістичнім будівництві, а також і з тим, як робітнича кляса й селянство Греції провадить напружену клясову боротьбу проти буржуазії. З другого боку, „Комуністіс", попадаючи в Грецію, передає дійсну правду про життя греків і трудящих інших національностей СРСР.

Делегація греків УСРР на Всесоюзній нараді в справі освіти та культурного будівництва серед греків СРСР, що відбулася 10 травня 1926 року в м. Ростові. Склад делегації — сидять праворуч тт.: 1) Янсон (Раднацмен НКО УСРР); 2) Хасай (Маріюпільське окріно); 3) представник Сталінського окріно; 4) Яліс. (ЦК Нацмен ВУЦВК'у); стоять праворуч: 5) Асланов (вчитель Сартанського району кол. Маріюпільської округи); 6) Малай (від грецької секції Маріюпільського окружкому КП(б)У.

„Комуністіс" дуже поширений серед греків Кавказу й Криму і, на жаль, ще недостатню має уваги серед греків України щодо поширення та втягнення робкорів і селькорів. Деякі грецькі села, як от: Чердакли, Мало-Янісоль і інші щільно зв'язані з газетою „Комуністіс", але масового зв'язку всіх грецьких сіл ще немає. Правда, великою причиною є масова неписьменність в грецькій мові, бо тільки тепер школи та почасти гуртки лікнепу почали випускати перші кадри письменних. Проте, конче треба домогтися широкого використовування цієї газети серед грецьких селян УСРР.

Для розв'язання проблеми мови провідні вказівки дала згадана вже всесоюзна нарада 10-13 травня 1926 року в Ростові. Ця нарада визнала, що мова „Катаревуса" (Καταρεβυσα γλοσσα), що нині існує в Греції в листуванні й офіційних зносинах, а в нас перед революцією вживалася в грецьких школах Кавказу і Криму, як випадкова, — „не є рідна мова не тільки грецьких мас, що живуть на терені СРСР, але й для корінних мешканців самої Греції". Тому всесоюзна нарада в справі освіти серед греків вирішила проголосити „єдиною офіційною, писемною й розмовною мову „димотики", („δημοτικι"), що нині в Греції неофіційно формується на грунті всіх народніх діялектів і покищо визнана лише в художній літературі. Зважаючи на це, „остаточно треба скасувати історичну ортографію й замінити її на фонетичну в літературі мовою димотики".

Органи НКО РСФРР схвалили постанову всесоюзної грецької наради й затвердили „скасування мови Катаревуса на терені СРСР, як мови чужої й незрозумілої для грецьких мас, ствердили заміну її на мову димотики, що є загальновживана, зрозуміла і приступна для всіх літературна мова", а разом скасували й історичну ортографію й ухвалили фонетичну. [1]

Перехід на реформовану димотичну мову має велике значення в культроботі серед греків УСРР саме тому, що на Україні за

[1] Протокол Президії Колегії НКО РСФРС, 7-I 1926 року.

В ортографію й альфабет внесено такі головні поправки, скасувавши:

1. Різні способи виображення звука „і", залишивши в усіх випадках єдине виображення „ι" (йота).

2. Подвійні виображення (дифтонги) звуків: αι, ει, ηυ, ευ, ει, ου, οι.

3. Подвійне виображення звука О: „ο" і „ω" („омікрон" і „омега"), залишивши єдине „омікрон".

4. Подвійн звуки-літери „ксі" і „псі".

умов втраченої письменности, заведення надзвичайно важкого „катаревуса глоса" зустріло б непереможні перепони. І хоча за цих умов і мова димотики не дуже легко почала вкорінятися в грецьких школах, будучи, як літературна мова, також великою новиною, проте, мова димотики є знаряддя, що набагато полегшує розвиток грецької культури.

Найголовнішою перепоною в справі еллінізації був і є брак культурних кадрів, зокрема вчителів, що володіють грецькою мовою, хоч учителів-греків, що не знають грецької мови, завжди було досить. 1925 року в самій Маріюпільській окрузі з усіх 557 учителів греків було 202, тобто 36% (при 18% загалом грецької людности окр.). У Сталінській окрузі 1926-27 року було 73 греки-вчителі, а з них греко-татар 45. Але всі ці вчителі, знаючи розмовну місцеву мову грецьку й татарську, не знають зовсім національної літературної мови й литературі й мають кваліфікацію російських вчителів.

На пропозицію Президії ВУЦВКУ'у [1] і за фінансовою підтримкою НКО УСРР органи освіти Маріюпільської і Сталінської округ 1926-27 року організували літні місячні курси перепідготування грецьких учителів. 1926 року було 38 слухачів, 1927 року — 50 і 1928 року — близько 60, при чому щороку той самий склад учителів (з додатком нових) перепідготовлювався, щоб працювати в вищій шкільній групі, що переводилася на рідну мову. Це „перепідготування власне полягало в тім, щоб учителі ліквідували свою грецьку неписьменність за абеткою, призначеною для перших групп шкіл соцвиху. Учителі другої й третьої групи, крім того, проходили 2 й 3 частини грецької читанки („Νεα Ζοι") „Неа Зої". [2]

Отже з таким кадром учителів, що спіхом навчилися письма і що сливе не знали грецької граматики, органи НКО УСРР 3 навчальні роки, починаючі з 1926 року, працювали над переводом перших трьох груп шкіл соцвиху на грецьку мову — на Маріюпільщині і Сталінщині.

Які ж кількісні й якісні підсумки трирічної роботи еллінізації школи?

Не маючи цілком точних відомостей, ми далі подаємо дані за кількість шкіл у греко-еллінських і греко-татарських селах на

[1] Протокол Малої Президії № 35-240 з 19 січня 1926 року.

[2] Вид. Ростовського видавництва при грецькій газеті „Комуністіс."

підставі „списку трудових шкіл".[1] Крім одної семирічки в Одесі, на Маріюпільщині і Сталінщині в грецьких селах є всього шкіл — 65, з них у греко-еллінських селах — 30. Разом повних семирічок — 8, з них греко-еллінських — 6. Неповних семирічок — 9, з них греко-елінських — 4. П'ятирічка — 1, в елінському селі. Учителів у цих школах — 297, з них греко-еллінських — 155.

За не зовсім повними відомостями, 1928-29 р. на Маріюпільщині і Сталінщини рідною мовою викладали в 52 перших, 25 других і 15 третіх групах (Одеська семирічка має грецьку мову за викладову в усіх групах). Загалом з 30 шкіл соцвиху в греко-еллінських селах охоплено еллінізацією близько 20 шкіл. У низці сіл процес еллінізації відбувався дуже повільно через брак учителів і через малу роз'ясняльну роботу серед грецької людности. А в сімох селах Маріюпільщини — Анадоль, Македонія, Візантія, Степанівка, Келерово, Нова-Каракуба й Чермалик — ще 1928 року елінізації шкіл не починали.

Опріч переводу на грецьку викладову мову перших 3-х груп, у низці семирічок у старших групах (5-7) викладають грецьку мову як предмет. Таких маємо на Маріюпільщині 4 семирічки.

Щодо якісних наслідків еллінізації, то їх не раз відзначено в резолюціях Ради Нацменшостей НКО УСРР на доповіді про обсліди стану грецьких шкіл; ці досягнення відбилися також і в постановах міжокругових конференцій грецьких учителів. Остання конференція грецьких учителів Маріюпільщини і Сталінщини, що відбулася 14-VIII 1928 року в Маріюполі, в царині еллінізації шкіл відзначила низку досягнень, зазначивши, що процес елінізації великою мірою сприяє „розвиткові дітей, більшій мірі засвоєння, більшій успішності, орієнтації дитини в оточенні й вільно передавати свої думки й бажання рідною мовою. Ці моменти усувають відрив школи від побуту й мови родини, що виявляється тоді, коли викладовою в старших групах є російська мова".[2]

Одночасно конференція констатує, як позитивне явище, що в ставленні грецького селянства до еллінізації шкіл вже позначився перелім у бік позитивної оцінки національно-грецької школи, як дійсного знаряддя для піднесення культурного рівня широких трудящих грецьких мас.

[1] „Список трудових шкіл" на початок 1926-27 року НКО, Харків, 1927 рік, стор. 930-31, 640-41.

[2] Матеріяли ЦК нацменшостей при ВУЦВК.

Нема нічого дивного в тім, що напочатку еллінізації деякі шари грецького села негативно ставилися до неї. Багаторічна царська русифікація витравила з грецького селянина любов до своєї рідної мови і знищила в ньому віру в можливість відродження знищеної національної культури. З другого боку, зрусифіковане грецьке куркульство й частина грецької інтелігенції, яка з його кола вийшла й через русифікацію зовсім одірвалася від мас, — збивають часто серецняцькі й навіть бідняцькі шари з правдивої позиції розв'язання грецького питання. Проте, трудящі маси бачать, що, дякуючи пролетарській революції, майже на порожнім місці почала виникати й розвиватися національно-грецька школа, і вони дедалі дужче переконуються, що тільки рідною мовою вони можуть брати активну участь у соціялістичній перебудові сільського господарства.

Боротьба з русотяпськими настроями серед частини грецької інтелігенції, що робить спробу разом з куркульством зірвати справу еллінізації, є одне з важливих завдань у грецькім питанні на Україні.

Які перспективи дальшого розвитку грецької школи в УСРР?

Поряд з позитивними наслідками в справі елінізації маємо багато хиб. Їх слід позбавитися, щоб прискорити темп розвитку еллінізації. Треба одверто сказати, що при теперішнім перепідготуванні вчителів (що ніколи навіть абетки грецької не знали) на короткотермінових курсах, кваліфікація вчителів буде дуже низька, бо вони на цих курсах здобувають знань рівно стільки, скільки вони мусять дати школяреві (а більше знань вони за цей час здобути й не зможуть). Не може бути двох думок про те, що такі курси можуть перепідготовляти грецьких учителів, які вже мають певну кваліфікацію. Ось чому найскорше розв'язання проблеми кадрів кваліфікованих грецьких учителів не сходить з порядку денного нашої роботи.

Як розв'язати це питання?

За директивою ВУЦВК'у Наркомосвіти 1927 року організував при Маріюпільськім педтехнікумі грецький сектор, що має за мету випускати грецьких педагогів. 1927 року цей сектор складався з 15 слухачів по всіх трьох курсах технікуму. Мала кількість їх пояснюється тим, що приймання до педтехнікуму відповідно не регулювали й на сектор зарахували тих греків, що потрапили до технікуму.

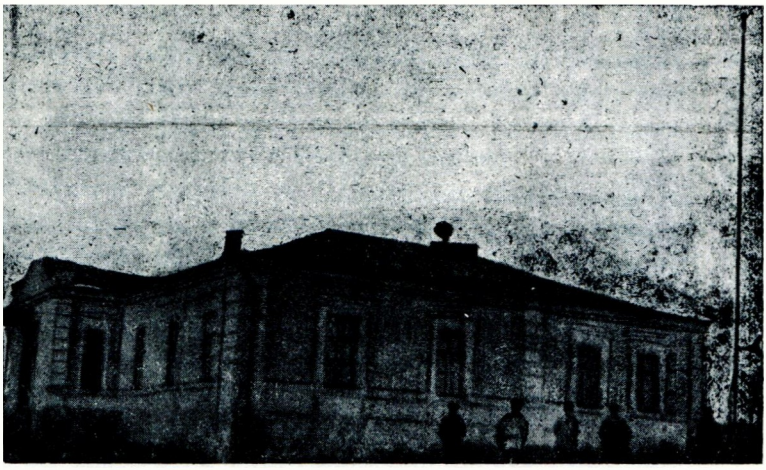

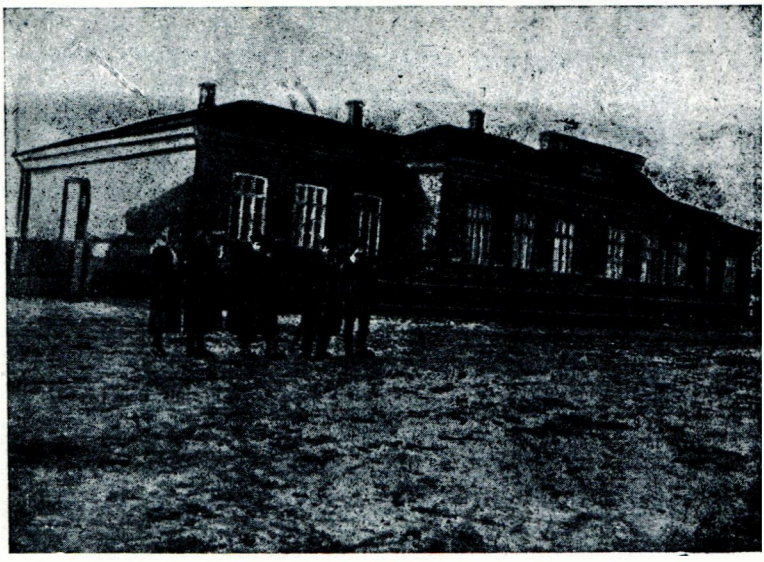

В г о р і: Селянський будинок в с. Мало - Янісоль кол. Маріюпільськоі округи. Праворуч радіо з гучномовцем.

В н и з у: Урзуфська школа семирічка в Мангуському районі.

1928-29 навчального року був спеціяльний набір до грецького сектору і до грецької підготовчої групи. Ці заходи дали вже кращі наслідки щодо кількости прийнятих греків, до того таких, що дійсно бажали присвятити себе грецькій роботі.

Хоча Маріюпільський педтехнікум формально вважається за український, проте, наявність в Маріюпільській і сусідній Сталінській округах компактних мас грецької людности накладає певний відбиток на загальний кадр слухачів щодо їхнього національного складу. Так, на 1-XII 1928 року з 226 студентів було 86 греко-еллінів і 53 греко-татари, тобто разом греків було 61,5%. На грецькім секторі технікуму було 30 студентів і на підготовчих курсах — 40, решта греків були на українських курсах.

На жаль, немає відомостей про соціяльний склад грецького сектора, але робітників та наймитів серед греків-студентів зовсім немає.

Отже цей грецький сектор Маріюпільського педтехнікуму й мусить дати перші кадри кваліфікованих грецьких учителів. Але є низка хиб у поставі навчання — їх слід усунути якнайскорше. Головна хиба в тім, що досі, крім самої грецької мови, всі дисципліни викладають не грецькою мовою. Хоч студенти грецької літературної мови і не знають, проте, перед органами освіти стоїть завдання — підготувати умови роботи технікуму до того, щоб найближчими роками перевести на грецьку викладову мову низку дисциплін, насамперед тих, що найлегші щодо мови.

Не зважаючи на те, що грецький сектор педтехнікуму є велике досягнення, ми гадаємо, що вже треба створювати передумови до реалізації постанови Колегії Наркомосвіти про ступневе перетворення Маріюпільського педтехнікуму на грецький.[1]

Рішучі заходи у цім напрямі є конче потрібні, бо навіть за наявности грецького сектору формування кадрів грецьких учителів посуватиметься дуже повільно, створюючи загрозу зірвати всю роботу елінізації. Якщо зважити на кваліфікацію вчителів, що працюють тепер у 15-17 школах з приблизно 50-ма групами, частину яких доведеться замінити на кваліфікованіших, а також зважити на потребу перевести всю мережу шкіл 1-го й 2-го концентру на грецьку викладову мову, то особливо яскраво постане актуальність проблеми кадрів, особливо тому, що не можна запросити

[1] Протокол Колегії НКО № 18 з 13-VII 1926 року. Перетворення мат. педтехнікуму на грецький здійснено 1930 року.

робітників з-поза меж УСРР. Кінець-кінцем, брак у царині освіти грецькою мовою чіткої й ясної перспективи щодо ув'язки знань, здобутих у школах соцвиху, з дальшою освітою викликає у грецького селянства вагання й непевність у відродження грецької культури. А з цього, між іншим, часто користується куркульня, щоб утворити загалом негативне ставлення селянських мас до національно-грецької школи. Ось чому перетворення Маріюпільського педтехнікуму на грецький мало б у справі обслуговування грецької нацменшости на Україні величезне культурне й політичне значення. За відомостями, що маємо тепер, 1930-31 учбового року Маріюпільський підтехнікум вже перетворено на грецький.

У царині профосвіти, крім зазначеного вже педагогічного сектору, згадана постанова НКО передбачала відкриття грецьких сільсько-господарських шкіл на Маріюпільщині і Сталінщині. Здійснення цієї постанови вимагає характер економіки греків, що живуть тільки з сільського господарства. Отже організація сільсько-господарської освіти стає гострою черговою проблемою в справі обслуговування греків.

Дещо про стан політосвітньої роботи у грецьких селах. Ми не маємо загальних відомостей щодо всієї грецької людности й тому наводимо дані про окремі округи. Так, по 20 сільрадах Маріюпільщини маємо 2 хати-читальні, обидві в еллінських селах; 10 сельбудів, з них 6 у греко-еллінських селах; 11 бібліотек — 8 в греко-еллінських селах; 11 пунктів лікнепу, з них тільки один з грецькою мовою. Опріч того, є ще при сельбудах 3 гуртки вивчання грецької мови. [1]

На Сталінщині в 10 грецьких сільрадах маємо: 9 сельбудів, 4 хати-читальні, 23 червоних кутки, 1 кіноапарат при сельбуді, 6 радіоприймачів, 8 пунктів лікнепу, але ні одного грецькою мовою — всі російською й українською. Грецькі селяни Сталінщини передплачують 771 примірник газет (ні одної національної), приблизно 1 газету на 3,7 двору. [2]

Отже, революція, піднісши політичну активність грецького селянства, розбудила в ньому величезні культурні потреби. За це яскраво свідчить зазначена кількість політосвітніх установ, що виникли в грецьких селах за час революції. Сама тільки кількість передплачуваних газет говорить дуже багато, бо перед

[1] За матеріялами грецької виставки на IV Сесії ВУЦВК'у X скликання.
[2] За матеріялами Сталінського ОБ нацменшостей за 1927-28 рік.

Грецький відділ Маріюпільського педтехнікуму 1928-29 учбового року, що 1930-31 учбового року перетворений в Маріюпільський грецький педтехнікум з греко-еллінським та греко-татарським відділами

Міжокругові курси грецьких учителів кол. Маріюпільської та Сталінської округ у м. Маріюполі влітку 1927 року.

революцією газети передплачували тільки одиниці — попи та старшини, а нині газета задовольняє безпосередньо потребу якнайширших мас грецького селянства.

Щоправда, більшість політосвітніх установ працює ще російською мовою, але ці установи, як і школи, еллінізується.

Великою черговою роботою в царині політосвітроботи є ліквідація масової неписьменности грецького селянства рідною мовою. Хоч загальна неписьменність греків не дуже низька, як рівняти до інших національностей, — 71,4 письменних за переписом 1926 року, — але національна письменність дає зовсім іншу картину. За даними ЦСУ, за переписом 1926 року письменність греків різними мовами була така (у %):

	Нацмовою	Укрмовою	Російською мовою
Чоловіки	3,1	6,3	98,4
Жінки	2,8	6,7	98,5

Отже, відсоток національно письменних греків дуже малий. Річ ясна, що поряд з еллінізацією шкіл потрібно політосвітнім установам зважити на цей стан речей і звернути відповідну увагу на ліквідацію національної неписьменности, організуючи гуртки, поширюючи мережу грецьких лікнепів тощо. Треба якнайрішучіше вкорінити в масовій роботі сельбудів (доповіді, розмови, вистави й інш) грецьку мову, як мову бідняцько-середняцької маси селянства, треба мову зробити дійсним реальним знаряддям для втягнення цієї маси в радянське будівництво.

Дуже важливим питанням у культурній роботі серед греків є проблема літератури.

Грецькі культурні установи УСРР користуються з навчальної й іншої літератури, яку видали видавництва РСФРР у Ростові для греків, що живуть у РСФРР. Ця література, крім деяких хиб методичних (в частині комплексної системи), має й інші. Поперше, в цих підручниках зовсім немає місцевого краєзнавчого матеріялу оточення учня. Подруге, в навчальній літературі зовсім не зважено особливостей грецьких діялектів України, які ще не охоплено загальним процесом розвитку мови димотики, що формується на базі всіх діялектів.

Конференція грецьких учителів Північного Кавказу, що відбулася в лютому 1928 року, у своїх постановах щодо видавничої справи зазначає видавництвам потребу зважати в своїй роботі на

„специфічні особливості грецької людности УСРР". Але без відповідної систематичної науково - дослідчої роботи, збирання й вивчення відповідних матеріялів розв'язати цього питання не можна.

Ось чому влітку 1928 року Мала Президія ВУЦВК'у асигнувала 1000 карб. ЦК Нацмен і Всеукраїнській Асоціяції Сходознавства на організацію наукової експедиції на Маріюпільщину для вивчення мовних говорів приозівських греків. Матеріял, що його зібрала ця експедиція, коли його відповідно опрацюють, має дати певну і ясну відповідь на питання, до якої групи теперішніх діялектів Греції належать наші діялекти і, подруге, яким способом, ув'язуючи з діялектами Кавказу й Криму, справити їхній розвиток у загальне річище формування димотичної мови.

Розв'язуючи принципові мовні проблеми, Всеукраїнська Наукова Асоціяція Сходознавства мусить одночасно практично допомогти переведенню культурних заходів серед грецької національности. Складання підручників, словників і іншої допоміжної літератури— от до чого ВУНАС повинна притягти наукові сили. Але вузько дослідчих шляхів недосить, треба мобілізувати також ініціятиву й інших культурно - громадських сил на місцях, щоб розв'язати завдання збирання й дослідження грецьких краєзнавчих матеріялів, що ними можна було б у першу чергу заповнити навчальну літературу, а в дальшім розвитку краєзнавчих дослідів — використати в усьому процесі соціялістичної реконструкції грецького села. В організації грецької краєзнавчої громадської самодіяльности мусить велику ролю відіграти грецький відділ Маріюпільського музею краєзнавства і перед ним це завдання треба поставити в усій його широчині і з усією серйозністю.

Грецький відділ Маріюпільського Музею є одна з культурних одиниць, покликаних сприяти практичному здійсненню національної політики серед греків УСРР, а тому ми дозволяємо собі на коротеньку характеристику, з якої значення цього музею виявиться ще яскравіше.

Грецький відділ Маріюпільського музею краєзнавства організовано 1926 року за постановою Малої Президії ВУЦВК'у. Цей відділ, одержуючи фінансову допомогу від НКО УСРР, розгорнув уже чималу роботу: зібрано вже багато історично - етнографічних матеріялів, пам'яток старовини. Улаштовано типову грецьку кімнату, в ній зібрано речі, що характеризують внутрішній вигляд грецького житла. Велику роботу провадять у галузі антропології греків.

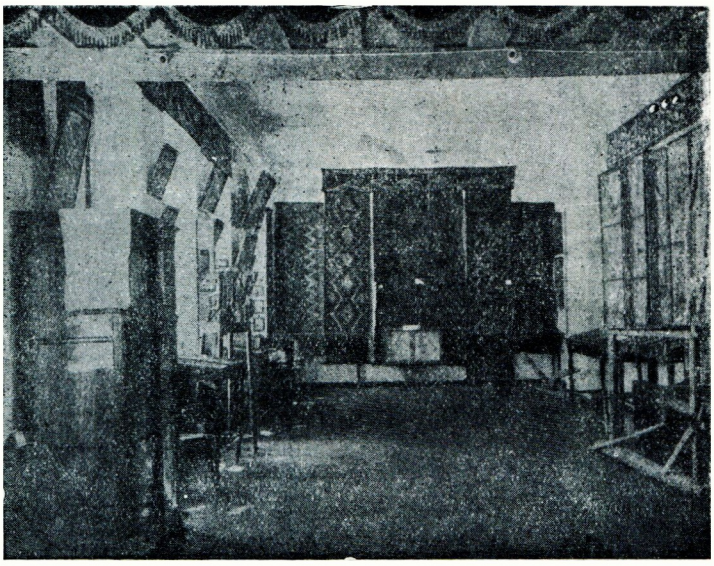

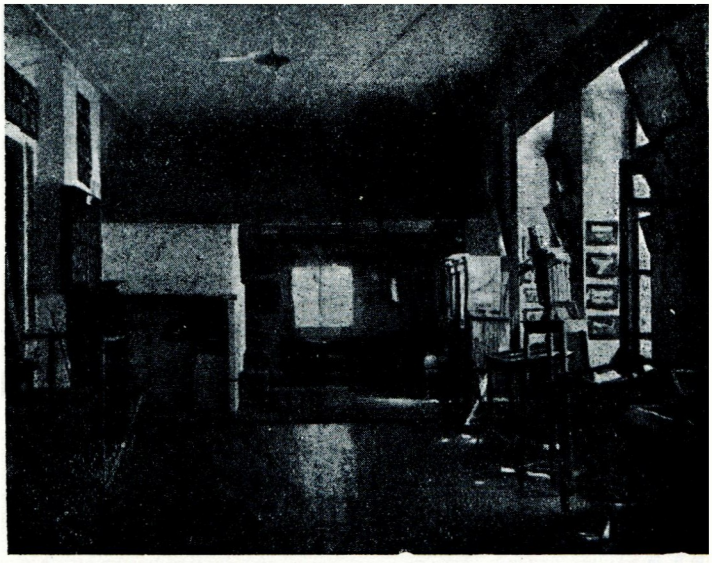

Грецький відділ Маріюпільського музею краєзнавства.
Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА
ім. В. Г. Короленка

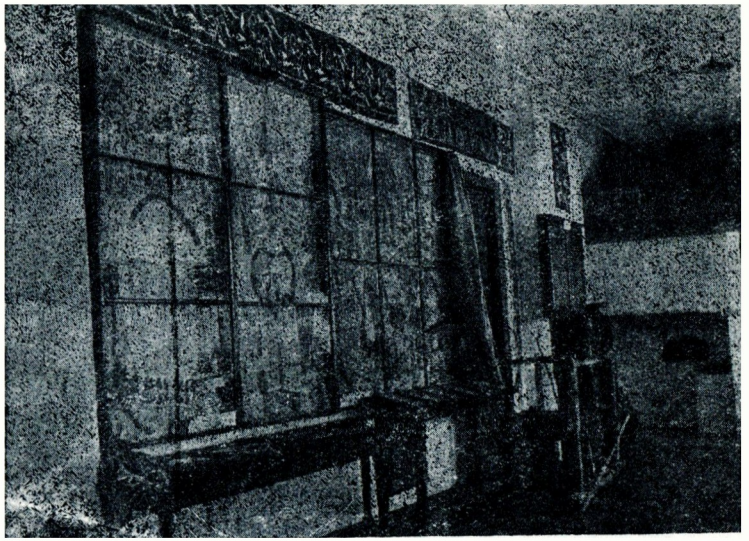

Грецький відділ Маріюпільського музею краєзнавства.
Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

ХАРКІВСЬКА
БІБЛІОТЕКА

Перед грецьким відділом музею стоїть тепер низка чергових практичних завдань: конче треба організувати збирання матеріялів з народньої творчости [1] греків, дуже потрібно налагодити вивчення говорів приозівських греків — все це ляже в основу дальшої роботи в галузі культурного будівництва в грецьких районах.

На питаннях економіки треба зосередити серйознішу увагу, і цей відділ мусить у своїх матеріялах відбити цілу картину розвитку господарства греків, особливо часів радянського будівництва. У галузі соціяльно-економічній є чимало надзвичайно актуальних питань, що вимагають повсякчасного вивчення й виявлення їх на матеріялах музею — клясове розшарування села з усіма його національно-побутовими особливостями; питання найманої праці, колективізації господарства, індустріялізації; причин недостатнього темпу розвитку сільського господарства — всі ці й багато інших питань вимагають термінового вивчення, як особливо актуальні за реконструкції господарства СРСР.

У частині організаційно-методичній грецький відділ Маріюпільського музею мусить щодалі більше переходити на шлях втягнення в свою роботу якнайширших мас грецької трудящої людности — селянства, комсомолу, радянських робітників. Тільки таким способом грекознавство стане масовим краєзнавчим громадським рухом і допоможе розв'язати низку невідкладних завдань культурного й економічного будівництва серед греків.

Так, заходи щодо відновлення національної культури греків УСРР, що їх переводять органи радвлади під керівництвом комуністичної партії, з успіхом поборють ті труднощі, що виникають на грунті спадщини, яку покинув нам царат.

Національно-культурне піднесення, що охопило трудящі маси грецької людности в умовах радвлади, сприяє широкій і активній участі цих мас у соціялістичнім будівництві. Реформою грецької мови багато полегшується процес відновлення грецької письменности на Україні. Практика культурного будівництва серед греків СРСР на грунті нової мови-димотики має величезне політичне значення для Греції.

[1] Народня творчість приозівських греків греко-еллінською та греко-татарською мовами дуже багата (казки, пісні, поеми і т. інш) і відбиває не тільки далеке минуле з життя греків у Криму, але й пізніші періоди і, зрештою, революційну добу.

Наша спроба висвітлює шлях, що ним мусять піти робітники й селяни Греції в своїй боротьбі проти соціяльного гніту.

Щоб зрозуміти все значення цього, зупинімось окремо на мовній проблемі в Греції.

ДО ПРОБЛЕМИ ГРЕЦЬКОЇ МОВИ У НАС І В ГРЕЦІЇ

Після заведення мови димотики серед греків СРСР і України зокрема, фашистська преса Греції розпочала цькування Радянського Союзу, зробивши реформу грецької мови в СРСР за центр загальної антирадянської кампанії, що відбулася в Греції перед розірванням економічних зв'язків між нею й СРСР.

Фашистський орган „Естіа" [1] писав:

„Більшовики звернулися до інших метод... Методи ці полягають у коріннім і систематичнім перекручуванні грецької мови, як чинника, що об'єднує греків у Росії, символу й знаряддя грецької думки, грецьких ідеалів і грецьких основ".

Дальші події показали, що головна причина ворожих до СРСР настроїв консервативних кіл Греції була захована не в самій тільки мовній реформі, а далеко глибше. Тому недурно орган компартії Греції — „Різоспастіс" в № 419 з 19 жовтня 1927 року писав, що „Панур'яс (грецький посол у Москві) хоче не більше й не менше, як обробляти грецькі маси в грецькім шовінізмі, щоб настроїти їх проти радянської влади, — провадячи роботу, згідно з останніми директивами Чемберлена".

Проте виникає питання, чому реформа грецької мови у нас викликала такий великий гамір у Греції. Справа в тім, що мовна проблема в самій Греції є центр лютої політичної боротьби. Фашистський грецький уряд жорстоко переслідує всіх, хто бореться за скасування старої історичної ортографії й мови Катаревуса, штучно створеної й очищеної від народніх слів мови, якою в Греції ніхто не говорить, а тільки пишуть часописи, книжки та урядові закони. Ця мова незрозуміла для народніх мас і за її допомогою грецька буржуазія тримає народні маси в путах темноти й визиску.

Останніми роками в Греції набув широких розмірів рух проти заіржавілої ортографії, що понад дві тисячі років не зазнавала

[1] № 11984 з 14 XII 1927 року.

ніякої реформи, рух за створення нової фонетичної ортографії й димотичної, тобто загально-народньої мови, мови, що найближча до мови трудящих мас і єдина може об'єднати роз'єднані по окремих округах Греції різні народні говірки. Цей рух захопив не тільки життьово-зацікавлені широкі маси робітництва й селянства, але й радикальну грецьку інтелігенцію. Боротьба ця набула гостро-класового й політичного характеру, але, не зважаючи на це, питання мови до цього часу є нерозв'язане.

Виявилося, що тільки в радянській країні грецьке населення, де воно має цілковиту національну волю, не тільки без ніякої боротьби, а ще й за підтримкою радянського уряду змогло запровадити в себе димотичну мову, чого робітничо-селянські маси Греції революційною боротьбою ще ніяк не можуть вирвати з лап азіятсько-відсталої грецької буржуазії.

Цілком природньо, що наша реформа зустріла глибоке співчуття не тільки від широких народніх мас, а й від радикальної інтелігенції Греції, і цілком зрозуміла та лють, що з нею повстала проти реформи вся грецька фашистська буржуазія.

Згадана вже буржуазна газета „Естіа" писала: „Радянська" влада заборонила всі старі педагогічні видання, видрукувала одну обурливу абетку, взагалі створила таку грецьку мову, що її не приймають навіть наші фанатики, і запровадила цю мову примусово в школах, призначених для грецьких меншостей".

Слід сказати, що, полерше, ніяких старих педагогічних видань грецькою мовою рядянський уряд ніяк не міг заборонити з тої простої причини, що їх просто не було — царський уряд, зокрема на Україні, подбав знищити грецьке письменство до останньої літери. Подруге, в чому виявилася „обурливість" абетки? Тільки в тім, що з абетки викинуто декільки десятків різних видів того ж самого знака-літери „і", не кажучи про низку інших знаків, що стали непотрібними вже декілька віків тому.

Грецька буржуазія обурюється з того, що з мови, чужої народнім масам, нікому незрозумілої, що служила гальмом економічного й культурного розвитку Греції, — твориться нова загальнонародня мова, що стане наймогутнішим знаряддям культурного руху наперед.

Наклепом звучать слова „Естіа", що радянска влада „примусово" запровадила цю мову в грецьких школах. Цей продажний орган бреше, кажучи, що начебто „в справі здійснення своїх планів

більшовики знайшли співробітників — невелику купку греків - педагогів, що зібралися на з'їзд у травні 1926 року і ухвалили резолюцію, де прохають скасувати ортографію й спростити грецьку мову".

Газета ця бреше саме в тім, що зазначену всесоюзну нараду греків у травні 1926 року вважає за невеличку купку — ця нарада культробітників тільки висловлювала бажання широких трудящих грецьких мас Радянського Союзу. Нарада, відмітаючи стару гнилятину з грецької мови, стала рішуче на шлях наближення мови до широких грецьких мас, тоді як у самій Греції чужа народу мова „Катаревуса" править за знаряддя відриву робітничо - селянських мас від здобутків культури, за знаряддя тяжкого пригноблення цих народніх мас.

Трирічний досвід вживання реформованої мови в роботі серед греків СРСР дає яскраві докази тому, що реформа виправдала себе цілком. Зокрема, для греків УСРР димотична мова й нова ортографія мали особливу вагу. Раніше ми вже зазначали, що царський уряд буквально знищив грецьку письменність на Україні, а особливо на Маріюпільщині та Сталінщині, де живе коло 100 тисяч греків, переважно селян. Грецьку мову не дозволяли не тільки по школах, а, як це не дивно, і в церкві. Не можна, звичайно, вважати на те, що в російських гімназіях, де трудящі греки майже не вчилися, діти дворян та капіталістів вивчали старо - грецьку мову та була одна - дві грецькі школи в містах України. У грецьких селах царський уряд насаджував російські школи з російською викладовою мовою, русифікуючи греків, виховуючи в них ненависть до своєї рідної грецької мови. Саме наслідком такої політики царату в зазначених раніше округах з дуже компактною масою грецького населення не було ні одного національно письменного грека.

Цікаво, де тоді була грецька буржуазія? Чому вона тоді не підносила свого голосу проти нечуваного національного гніту від царських правителів. Адже через таку політику греки України навіть не знали за те, що десь існує Греція — царський уряд остаточно витравив це з їхньої свідомости.

Чому ж буржуазна Греція протестує й кричить за пригнічення греків СРСР саме тепер, коли за підтримкою радянського уряду доводиться буквально відроджувати грецьку національність в УСРР.

Отже, всі зазначені раніше твердження грецької буржуазної преси є цілковита брехня. Русифікація серед греків України зайшла

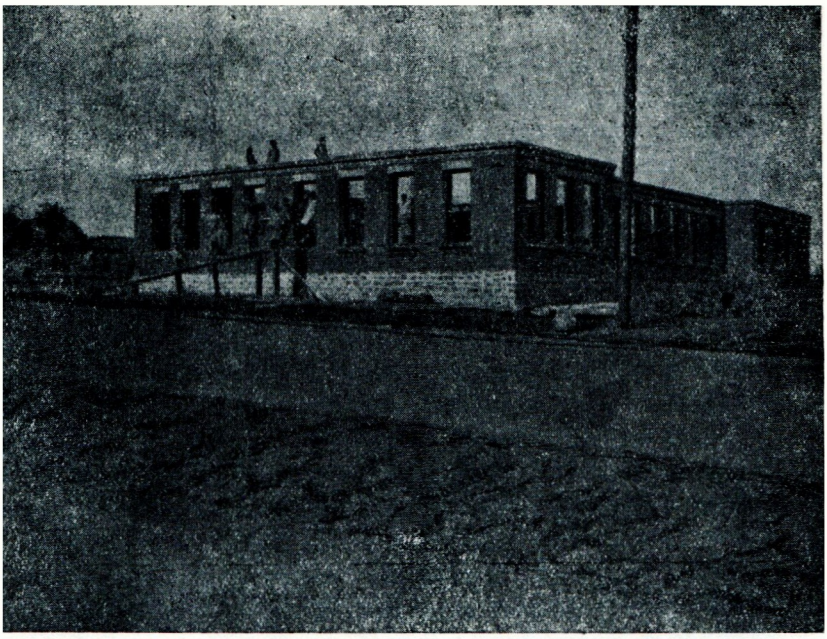

Школа, що її будувалося в с. Сартана на Маріюпільщині 1928 року коштом самооподаткування.
Фото С. Я.

дуже глибоко, а народня мова через брак письменства відстала в своїм розвитку, і тому запровадження мови Катаревуса, далекої від народніх говірок, зі складною ортографією, безперечно, мало б дуже багато перепон і не дало б позитивних наслідків. Тому перед грецьким селянством постало питання — застосувати літературну мову, найближчу до його говірок, а такою мовою може бути тільки мова димотики.

Конференції грецьких учителів, що відбувалися на Україні (в Маріюполі) в серпні 1928 року й на Північному Кавказі в лютому 1928 року протестували проти втручання грецької буржуазії в наші внутрішні справи і ще раз ствердили постанови про реформу мови, що їх ухвалила всесоюзна грецька нарада 1926 року.

Північно-Кавказька нарада греків-учителів на доповідь одного з реформаторів мови т. Каноніді — „Наслідки реформи грецької мови" констатувала в своїй резолюції, що дворічний досвід реформи стверджує правильність реформи, що полегшила й прискорила темп культурного будівництва серед греків СРСР. „Реформа зруйнувала старі ідоли й соціяльну брехню, визволила грецькі робітничо-селянські маси з-під впливу буржуазної батьківщини", Греції, і міцно їх зв'язала з єдиною справжньою батьківщиною робітників і селян — СРСР". Учителі на цій конференції рішуче протестували проти виступів офіційних продажних органів, на зразок „Естіа", що намагаються „зруйнувати нашу творчу роботу, викликаючи конфлікт поміж нашою робітничою державою й буржуазною Грецією, допомагаючи тим англійському імперіялізмові в його скаженій боротьбі проти пролетарської держави".

Міжокружна конференція грецьких учителів УСРР, що відбувалася 14 серпня 1928 року в Маріюполі, приєдналася до постанов братньої Північно-Кавказької конференції в питанні про грецьку мову. Вона констатувала особливе значення, яке реформа грецької мови має в умовах втрати письменности: „Мова Катаревуса, надзвичайно далека від народніх діялектів, а в тім числі й нашого підчас свого запровадження натрапила б на непереможні перепони. Запровадження димотичної мови є найлегший спосіб еллінізувати грецькі школи, що перед революцією провадили свою роботу російською мовою". Одночасно з цим грецьке вчительство України „приєднало свій голос до протесту Кавказького вчительства проти кампанії брехні й наклепів, що її провадить продажна буржуазна преса Греції супроти реформи грецької мови, яку

здійснили трудящі грецькі маси СРСР за підтримкою пролетарської диктатури".

На основі реформи забута мова пригніченої від царського уряду грецької національности починає відроджуватися тільки тепер, при радянській владі, об'єднуючи трудящі маси греків, роз'єднані раніше в колишній імперії, з'єднуючи їх з трудящими інших національностей Радянського Союзу.

VIII. З ПОБУТУ ГРЕКІВ УСРР

НЕ ЗВАЖАЮЧИ на відносний економічний добробут грецького населення України, звертає на себе увагу велике поширення серед нього деяких хвороб, що набирає національно - побутового явища. Особливо поширені серед греків сухоти. За це не тільки говорять і пишуть органи охорони здоров'я й місцеві робітники,— це явище нещодавно відзначив і представник Народнього Комісаріяту Охорони Здоров'я в доповіді на засіданні ЦК нацменшостей.

Дуже цікаві, з цього погляду, дані подає обслід грецького населення с. Мало-Янісоль, що його перевів Маріюпільський окрздороввідділ.

Якщо в українських селах пошесть кору давала смертність 3-5%, в грецьких — вона досягала 18% (Нова Каракуба) й навіть 25% (Мало - Янісоль).

Поряд з цим обслід дітей - школярів с. Мало - Янісоль виявив схільність до сухоти 61% усіх школярів, ба навіть діти до 2-х років мають 12% схильних до сухот. Отже зв'язок збільшеного відсотку смертности від кору зі схильністю до захворування на сухоти тих дітей, що хворіли, примушує зробити відповідні висновки.

Цікаво, що велике поширення сухот серед греків відзначало навіть Маріюпільське земство перед війною. Відомості за 1910 рік дають на 10.000 людности таку кількість хворих на сухоти:

Медичний район	Кількість хворих на сухоти на 10.000
Олександро - Невський (без грецького населення)	7,0
Темрюцький (теж)	15,4
Новоспасовський (входило грецьке с. Урзуф)	47,0
Михайлівський (без грецького населення)	22,0
Сартанський (з грецьким населенням)	52,6
Мангуський (теж)	62,1
Ново - Каракубський (з грецьким населенням)	66,6
Ялтинський (теж)	200,0

Отже, коли в районах, де зовсім немає греків, відсоток сухотних порівняно невеликий — од 7 до 22 на 10.000, то в районах, де є грецька людність, він збільшується до 47, а там, де переважно грецька людність,— аж до 200 на 10.000 людности.

Нині стан такий, за даними по Маріюпільській окрузі: на 10.000 людности хворих на сухоти у греків було 1913 року 96,3; 1926-27 року — 258,1; 1927-28 року — 255; а загалом по окрузі 1927-28 року — 213. Отже, після війни й голоду сухотних побільшало мало не втроє проти 1913 року, а далі за допомогою вжитих профілактичних заходів радвлади цифра хворих починає зменшуватися рік-у-рік. Дуже висока цифра сухотних по цілій окрузі (213) пояснюється наявністю великої кількости грецької людности в окрузі.

Одною з причин поширення сухот серед греків, що набирають значення національно-побутової хвороби, є насамперед злагода, а головніше — користування житлом.

Чимала частина грецької людности, як рівняти з українською, має чудові будинки. По грецьких селах Маріюпільської округи будинків, обкладених цеглою, є 21,7%, покритих дахівкою — 83,2%, з дерев'яною підлогою — 24,9% (в українців — 1,9%), з дощаною стелею — 78% (в українців — 8,9). Розмір житлової площі у греків також більший і за норму загальноокругову для села і за розмір площі інших національних груп. А саме: загальна норма для села площі на 1 мешканця — 1,5 куб. саж., у українців — 1,27, у німців — 1,56, у греків — 1,66.

Дуже цікаві відомості подають матеріяли згаданого обсліду с. Мало-Янісоль. У цьому селі є:

На	1	кімнату	76	жител, тобто	11,4%
„	2	„	206	„ „	31,1%
„	3	„	253	„ „	38,2%
„	4	„	99	„ „	14,3%
„	5	„	25	„ „	3,8%
„	6	„	3	„ „	0,5%
„	7	„	1	„ „	0,2%

Найбільший відсоток припадає на житла з 3 кімнатами (38,2), а пересічно на кожне житло припадає 2,7 кімнати, що здавалося б говорить за цілком сприятливі житлові умови.

Але як ці житлові умові використовують їхні власники. Виявляється, що з 1.334 кімнат, обслідуваних у с. Мало-Янісоль, під

Будинок бідняка грека-селянина села Старо-Карані кол. Маріюпільської округи — О х м у ш а, Г. Ф. (збудовано приблизно 1817 року).
Переробів Ф. Я. з малюнку учениці семирічки Федорової, З. Ф.

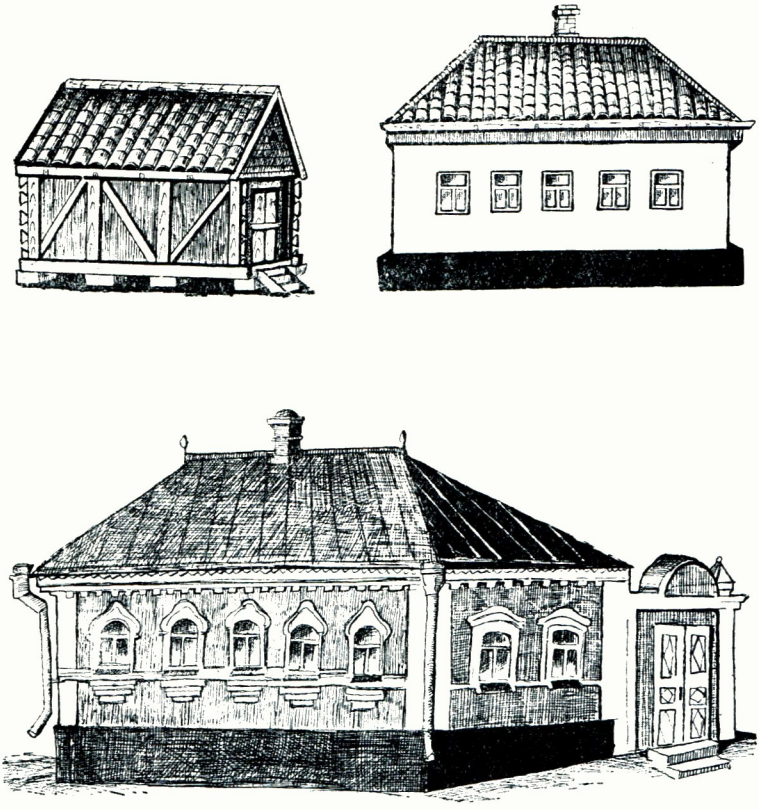

Вгорі: Будинок середняка грека-селянина с. Старо-Карані Маріюпільської округи — Хазноферова, Ю. П.
Переробив Ф. Я. з малюнків учениці семирічки Федорової, З. Ф.

Внизу: Будинок заможного грека-селянина села Старо-Карані Маріюпільської округи — Федорова Ф. І.
Переробив Ф. Я. з малюнку учениці семирічки Федорової, З. Ф.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА
ім. В. Г.
Короленка

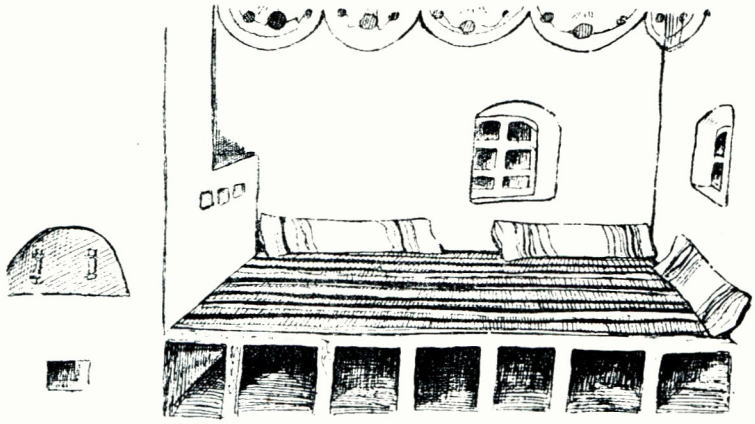

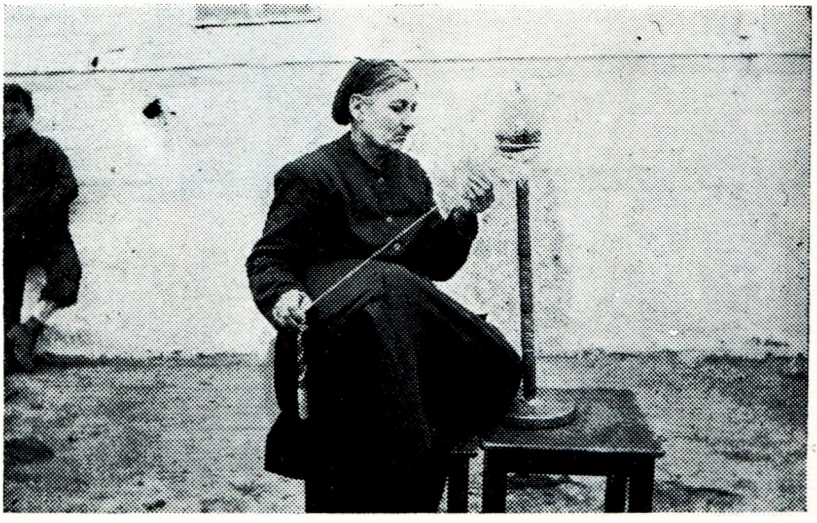

Вгорі: Софа — „κιρβατ". Ліворуч піч „ενμπα". Софа покрита повстю — „τενγλο", а з гори вузенькими килимками. Понад стінкою на софі довгі подушки „πχανιτδδα". Звичайно, що софа так прибрана не з бідняцьких хат.

Малюнок Ф. Я.

Внизу: За прялкою „Καμ ροκα", с. Старий Крим кол. Маріюпільської округи.

Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ.

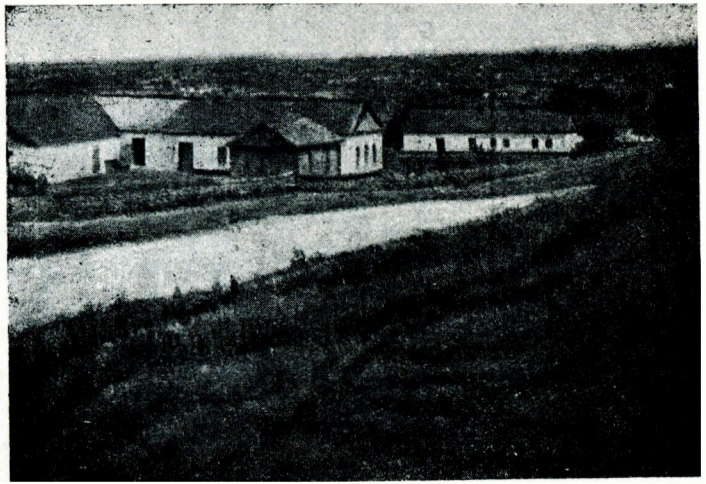

Загальний вигляд села Сартана, що є центр Сартанського національно-грецького району на кол. Маріюпільщині. Зелених насаджень майже немає.

ХАРКІВСЬКА
БІБЛІОТЕКА

житло використовують тільки 840, тобто 48,5%, а 51,8% усіх кімнат лишається зовсім не використаними. Нормальною кубатурою користується 2-3% людности від 0,3 до 1 куб. саж. — 64-65%. Найчастіше, маючи дуже добре житло, греки живуть не в ньому, а в прибудованих халупчинах. Кращі кімнати відкривають тільки в рідких випадках: або в урочисті свята і підчас весілля, або виносять туди покійників.

Антисанітарний стан прибудованих до хати халупчин, що в них живуть грецькі селяни, побільшує низка інших обставин, а саме: 90,1% усіх жител побудовано під одним дахом із стайнею, а з них у 89% вхід до хати через стайню і тільки 11% мають сіни, тоді як в українських селах Маріюпільщини 75,7% через стайню і 24,3% через сіни.

Якою мірою поширено серед грецьких селян особисті гігієнічні навички видно хоча б з того, що більшість греків сплять не на ліжках, а на „софах" (кріват),[1] подібних до полу в українських селян. От цікаві відомості, — на чому сплять селяни-греки й українці на Маріюпільщині (у %):

Табл. 40

	На ліжках	На нарах[2]	Софі	Печі	Підлозі
Греки	7	—	91	0,7	1,3
Українці	22,5	49,1	—	26,7	3,7

(Тут треба мати на увазі, що для українського селянина „піл" є те саме, що у грека „софа"). Отже на софі сплять цілою родиною, один коло одного. Софу покривають повстю, яку дуже рідко вибивають од пороху й бруду. Дуже цікаво те, що в с. Мало-Янісоль у 355 обслідуваних родинах є 370 ліжок, але з них використовують для спання тільки 159.

Отже, ці характеристичні моменти житлових умов грецького селянина і є одна з причин такого великого поширення сухот у грецьких селах.

Дехто з лікарів, що працюють безпосередньо серед грецького населення, вбачають одну з причин схильности греків до

[1] Грецькою мовою різно: „κιρβατ", „κριβατ", „κυρβατ".
[2] Піл.

захворювання на сухоти в тім, що грецька народність недосить біологічно пристосована до приозівського підсоння. Маємо такий приклад: два села поряд — Урзуф, з грецьким населенням, і Стародубівка — з українським; обидва на березі Озівського моря, але морські купання не йдуть на користь урзуфцям — вони й далі хворіють на сухоти, тоді як у Стародубівці цього зовсім немає.

За одну з важливих причин біологічного ослаблення грецького населення є ще один побутовий момент — національна замкненість: греки майже не беруть шлюбів з іншими. Отже, ці шлюби в вузькому, мало не родинному колі, є одна з серйозних причин виродження, що теж сприяє схильності до таких хвороб як сухоти.

Їжа греків також має деякі характеристичні особливості. Особливо погано харчуються греки влітку, в жнива, коли слід би особливо посилювати харчовий раціон. Навіть у заможних греків у цей час їжа — кавун, диня, часник, або хліб та перець, або й самий хліб з сіллю. Поспішаючи закінчити своєчасно роботу, страв не варять. Навпаки, в кінці осени, коли кінчається осіння засівна кампанія і лишається робота тільки вдома, — починають дуже добре харчуватися. Звичайно, ріжуть вівці і їдять улюблену страву — смажать у овечім лою (алма) пиріжки з м'ясом — чірчір („τσσιρ - τσσιρ" — перейшло це від татар із Криму).

З одежі, що відбиває ще суто національні риси, можна відзначити взуття, ще й досі вживане, особливо у бідноти, це черевики — чарухи (τσσαρυχια) з сирої шкіри з шкіряними ремінцями - обмотками — кусиледдя (χυσιλεδια). Це взуття завжди мокре й легко сприяє застуджуванню.

Не може не впливати на загальний стан здоров'я грецької людности і те, що в грецьких селах надзвичайно бідна рослинність, а часто її і зовсім нема. Рідко можна зустрінути грецьке село, обсаджене деревами. Грецькі села — цілковита протилежність українським, що просто потопають у садках.

Грецькі села розташувалися здебільшого в балках, в кам'янисто піскуватій місцевості. Старе покоління греків пояснює це зручністю для скотарства, що після виходу греків з Криму у незаймані степи Приозів'я стало основною роботою їх.

Концентрація грецького селянства дуже великими групами в селах — до 7-8 тисяч мешканців — великою мірою віддаляє поле від двору (іноді на 15-20 верстов), створюючи цим дуже

Зимовий одяг у греків — кожух (μπιντεν). Заснято тут грека-селянина куркульського типу. Фото Маріупільського музею краєзнавства.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ... ...ТЕКА
ім. В. Г. Короленка

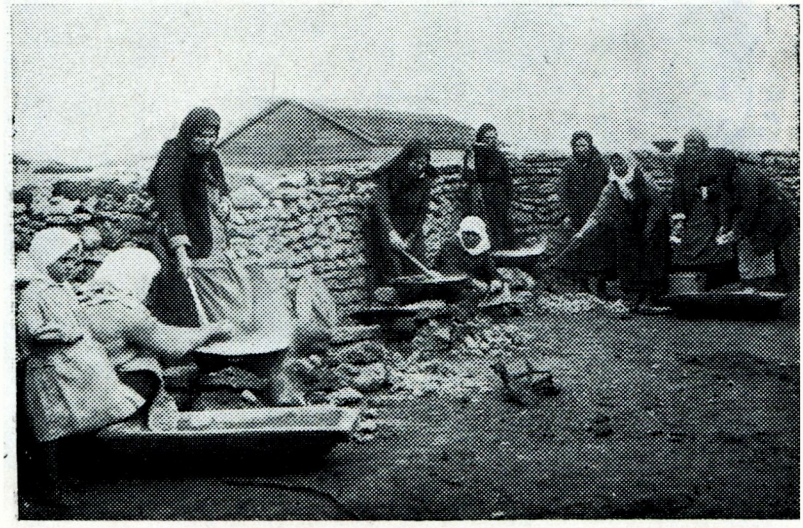

Спеціяльні кашовари чоловіки та жінки (окремо) у великих чавунах-казанах готують їжу для громадського обіду „πανα-γὶρ“ (село Сартана).

Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

ДЕРЖ. Б
ім. Е. Г
Короленка
ХАРКІВСЬКА + БІБЛІОТЕКА

дореволюційних часів заможними шарами грецького села влаштовувались громадські обіди „πανηγίρ".

заможні гості (чоловіки й жінки на окремих місцях) сидять за столами („στο τραπεζι") у хаті.

ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА
ім. В. І. Короленка
ХАРКІВСЬКА

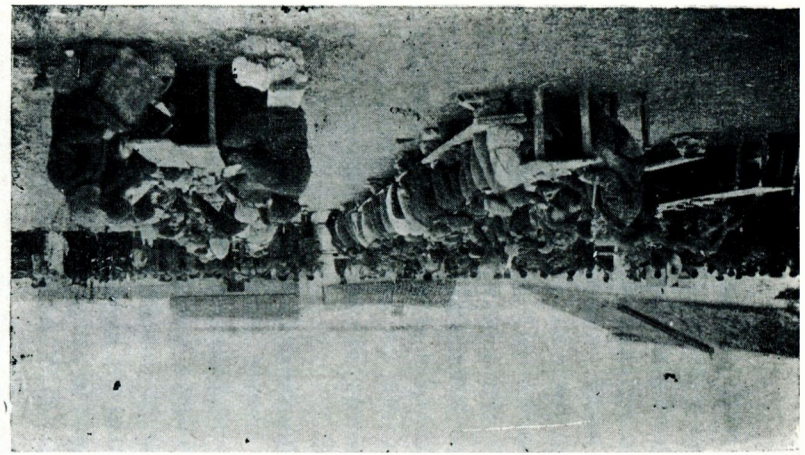

Підчас громадських обідів біднота сиділа надворі за простими столами (вона дуже відрізняється одежею); с. Сартана.
Фото Маріюпільського музею краєзнавства.

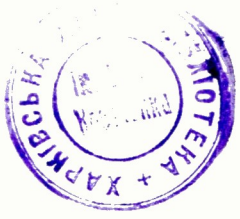
ХАРКІВСЬКА
БІБЛІОТЕКА

важкі умови господарювання. Виїхавши на поле, греки лишаються там тижнями, ночуючи навіть у дощ під голим небом. На перевіз хліба додому на тік доводиться витрачати багато часу.

Дитячу працю у грецьких родинах нещадно визискують, примушуючи дітей працювати трохи не з п'яти років. Ця надмірна дитяча праця призвела до того, що нині звичайний зріст грека— нижчий від середнього. Це — люди „куцани".

Такі деякі риси умов життя й сільсько-господарської праці грецького селянина. Звичайно, ці побутові умови ще треба якнайдокладніше вивчати, зібравши й проаналізувавши різнобічний побутовий матеріял по всіх грецьких селищах, але й тепер уже конче потрібно вжити заходів до оздоровлення грецького села.

У Маріюпільській і Сталінській округах після революції, а особливо останніми роками, вжито низку заходів у боротьбі з ненормальними явищами соціяльно-економічного порядку в побуті, що залишив нам у спадок старий режим. Зокрема, в галузі охорони здоров'я є вже низка досягнень в Маріюпільській окрузі. Подамо цифри асиґнувань на охорону здоров'я, взагалі, і організацію туберкульозних пунктів, зокрема, в грецьких селах і по всій Маріюпільській окрузі за 1913 — 1928 роки.

Табл. 41

	По грецьких селах				По окрузі
	1913	1925 - 26	1926 - 27	1927 - 28	1927 - 28
Припадає коштів на рік на 1 людину (в карб.)	0,85	0,79	1,14	1,80	1,80
Кількість людности на один туберкульозний пункт . .	—	—	19.138	19.265	103.759,0
Грецької людности на 1 амбуляторію	8.276,7	5.194	4.230	4.138	7.830,8
Грецької людности на 1 лікаря	7.242,1	2.564	2.206	1.992,9	3.458,0

Ці цифри досить самі за себе говорять. Насамперед, з 1913 року асиґнування на кожну людину на охорону здоров'я збільшилося більше, ніж удвоє. Так само набагато збільшилася загальна лікарська допомога, що бачимо з цифр кількости людности, що припадає на 1 лікаря і 1 амбуляторію. Кінець-кінцем, найбільше

досягнення — це відкриття безпосередньо в грецьких селах туберкульозних пунктів, тоді як перед революцією в грецьких колоніях не було ні одного туберкульозного пункту.

Річ ясна, що і ці заходи ще не достатні і їх треба рік-у-рік поширювати в міру зміцнення нашого загально-господарського стану. Поряд із цим конче потрібно вжити низку заходів санітарно-житлового характеру і, насамперед, повести пропаганду за знищення побутових ненормальностей, що досі ще, як спадок старих часів, через консерватизм побуту й забобони затримуються в побуті сучасного грецького селянина. Треба вжити широких заходів до поліпшення умов сільсько-господарської праці.

Звичайно, для боротьби з цими всіма ненормальностями треба розбудити ініціятиву самих грецьких трудящих мас, бо тільки на грунті їхньої широкої громадської самодіяльности можна досягти швидких і великих наслідків.

Релігія й церква, як ми бачимо з історії переселення греків з Криму, багато важили в побуті греків. Революція сильно вдарила по релігійних забобонах і звичаях. Авторитет церкви надзвичайно зменшився, особливо серед грецької молоди, церкву одвідують тільки старі та відстала частина жіноцтва. Під час революції серед куркульства деяких грецьких сіл був дуже невеликий рух за переведення церковної відправи на грецьку мову, але цей рух не мав ніякого успіху в широких масах грецької бідноти й середняцтва. Навпаки, останніми роками трудящі маси грецького села переконуються, що церква є зброя в руках куркуля проти бідноти, служить для одурення й затемнення клясової свідомости. У низці сіл у масах поширюється рух за закриття церков. Так, 1928 року в с. Мангуші селянство постановою більшости закрило церкву й улаштувало в ній народній будинок.

З старих звичаїв, що мають щільний звязок з релігією, ще зберегся в сучаснім грецькім селі дуже цікавий панаїр (παναγιρ), громадські обіди, що їх перед революцією улаштовували заможні елементи села і пристосовували до великих церковних свят, найчастіше до храмових.[1] Панаїри після революції, а особливо після голодних років, були зникли, але приблизно з 1924 року знову почали відновлятися. На цих обідах, за багато заставленими сто-

[1] Аналогічні звичаї ще збереглися по багатьох українських селах, так звані храмові обіди, що їх улаштовують церковні брацтва та сестрицтва. *Ред.*

лами — трапезою (το τραπεζ) почесно сиділи попи й багатії. Місцева влада — старшини, старости — брали активну організаційну участь у цих панаїрах, біднота, звичайно, лишалася надворі за простими нашвидку злагодженими столами, їла рештки, хоч обіди ці нібито улаштовують однаково для всіх. Ці обіди в руках куркульства під проводом церкви були за одну з багатьох метод зміцнювати клясове панування грецької буржуазії над визискуваною масою.

Підчас найголовніших релігійних свят відбувалися масові громадські розваги й ігрища. Дехто з дослідників гадає, що деякі з цих ігр збереглися ще з часів історичних олімпійських ігр, інші ж відбивають кримсько-татарський вплив.

Найцікавіша розвага це — „хучі" (Χυτσσι) — перегони і „полемос" (πολεμος) [1] — боротьба.

Переможці в перегонах і боротьбі дістають нагороду — жертовних овець. На ці ігрища й розваги, що їх улаштовують за селом, сходиться все село і навіть гості з околишніх сіл. Звичайно, боротьба відбувається після перегонів, глядачі роблять велике коло. Цікаво відзначити, що навіть ці розваги мають досить помітний клясовий характер — заможні, з одного боку, а біднота, з другого, — намагаються здобути перемогу „своїх". [2]

Після революції ці звичаї й громадські розваги, що мали раніше напіврелігійне значення, почали зникати, або набувати зовсім іншого характеру. Деякі громадські розваги почали пристосовувати до революційних свят, потроху зовсім одриваючи їх од церкви. Крім того, широка масова участь грецьких селян у таких революційних святах як жовтневі, першотравневі; низка культурних розваг — кіно, радіо і т. інш; робота сельбудів — щодалі дужче витискують рештки старого побуту і творять новий на радянському грунті.

[1] У літературній грецькій мові „полемос" визначає — „війна". Приозівські греки звуть так „боротьбу", а війну звуть з татарської мови — „дуґюш".

[2] Десь 1906 року в с. Сартана на Маріюпільщині, коли вирішували кого саме вважати за переможця, між заможною частиною (під проводом місцевої влади) і біднотою зайшли лютi кулачки з участю багатотисячного натовпу. Для „замирення" встряла була казача кіннота, але її розігнали дубцями. Вночі не заспокоїлися — били один одному шибки, між іншим це зробили ватажкові бідноти Ф. Булі, а згодом його вночі задавили агенти куркульні. Після революції 1917 року селяни згадували Ф. Булі, як більшовика.

Деякі національні форми лишаються й лишатимуться надалі, але заповнює їх поволі новий соціялістичний зміст. Культурна революція в грецькім селі, що її переводимо за допомогою грецької мови, вже дає свої наслідки, творячи селян-колективістів, кооператорів, трактористів і багацько інших будівників нового соціялістичного життя.

IX. НАШІ НАЙБЛИЖЧІ ЗАВДАННЯ

НИНІ трудящі маси Радянського Союзу під керівництвом комуністичної партії й радвлади напружують усі зусилля, щоб здійснити грандіозний, невиданий ще в світовій історії плян — п'ятирічку народнього господарства СРСР. Пролетаріят Радянського Союзу поставив собі за завдання перетворити СРСР в країну індустрії та суцільної колективізації, зліквідувавши на цій базі куркульство, як клясу, — останню опору капіталістичної експлуатації в країні. За цей час зміниться економіка окремих, в тім числі і найвідсталіших, національностей і національних груп, втягнутих у велике будівництво соціялістичних форм господарювання.

Умови економічного розвитку греків УСРР вимагають від трудящого грецького селянства активної його участи в здійсненні п'ятирічки. Тільки реалізація п'ятирічки та рішуча боротьба з куркульством і ліквідація його, як кляси, на базі суцільної колективізації виведе відстале господарство грецького трудящого селянства на соціялістичний шлях, остаточно визволить грецьку бідноту з куркульського ярма.

Щоб накреслити найближчі практичні завдання, слід відзначити тут ухвалу міжокругової наради в справі роботи серед греків Маріюпільщини та Сталінщини (фактично Всеукраїнської наради), яка відбулася в грудні 1929 року в Маріюполі, та Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншостей від 27 листопада 1930 року.

Ці обидві наради мали велике політичне значення, вони були показовим фактом того, як комуністична партія й радвлада уважно ставляться до потреб та інтересів трудящих греків та національних меншостей. Підсумовуючи роботу серед греків, Маріюпільська нарада відзначила правильність Ленінської національної політики, всупереч наклепам та брехні фашистів буржуазної Греції про знищення нібито грецьких колоній на Україні.

Глитайня грецьких сіл різними способами бореться проти радянської нацполітики, бо правильне Ленінське розв'язання нацпитання щодо греків є один з чинників, який сприяє реконструкції

сільського господарства та полегшує знищити коріння капіталізму, ліквідувати грецьке куркульство, як клясу, на базі суцільної колективізації в грецьких селах. Для кращого здійснення цих політичних завдань партії утворені національно-грецькі сільради та райони на Україні. Це є форма, що повинна ще більше зміцнити в нацрайонах ради та райвиконкоми, як органи пролетарської диктатури.

Ось чому „робота коло створення та розвитку грецької пролетарської культури зустрічає шалений опір та боротьбу від клясово-ворожих нам елементів — глитая, непмана, духівництва, антирадянської інтеліґенції".[1] Практичне здійснення нацполітики серед греків, колективізація грецького сільського господарства болюче б'ють по грецькому глитаю; нацполітика багато полегшує перехід грецького села до соціялізму й глитай скаженіє, коли відокремлюється новий національний район або утворюється грецька школа. Він спільно з частиною русифікованої грецької інтелігенції шалено бореться проти грекоїзації.

Останнього часу в умовах загостреної клясової боротьби в грецькому селі знаходить ґрунт для свого розвитку також грецький націоналшовінізм, джерелом якого є також глитайські елементи. Вони намагаються спрямувати розвиток грецької культури на шлях буржуазного націоналізму. Усі ті течії як русифікаторські, так і грецький шовінізм по суті справи є прояв тієї самої клясової мети глитая — боротися проти інтересів наймитства та бідняцько-середняцьких мас грецького села, проти соціялістичної реконструкції цього села.

Отже, рішуча боротьба з такими куркульськими настроями та заходи до ліквідації грецького куркульства, як кляси, — є чергове завдання партійних організацій, наймитства та бідноти з середняцтвом в грецьких селах.

Не зважаючи на загальну відсталість грецького сільського господарства та екстенсивнй характер рільництва (в умовах багатоземелля греків), міжокругова нарада ще наприкінці 1929 року констатувала бурхливий колективний рух у грецьких селах. Показово, що в складі делегатів наради брали участь 63 представники колгоспів, тобто 38,8%, і 104 члени КНС (63% всього складу наради). Це свідчить про те, що дедалі більше зростає не лише економічний, а й політичний вплив в грецькому селі соціялістичних елементів, а також,

[1] З резолюції зазначеної наради.

Перша міжокругова нарада по роботі серед греків УСРР, що відбулася між 30 - XI та 2 - XII 1929 року в м. Маріюполі.

що грецьке наймитство та біднота вкупі з середняцтвом ще дужче посилюють свої позиції в боротьбі з глитайнею за колективізацію.

Підчас наради в листопаді 1929 року колгоспи по грецьких селах Маріюпільщини охоплювали 29,4% господарства (загальний для Маріюпільщини був 18%) та 29,6 по грецьких селах Сталінщини.

Отже колективний рух вже 1929 року прийняв широкі розміри і мав певний грунт в грецьких селах. Тому й нарада мала підстави, коли вирішила провести інтенсівну роботу щодо суцільної колективізації грецьких сіл Маріюпільщини та Сталінщини протягом ближчих років.

Маріюпільська нарада поставила за завдання закріпити досягнення, негайно вигнати глитаїв, що пролізли до колгоспів, та усунути всі хиби, які виникали у зв'язку з тим, що грецькі колгоспи дрібні, кожен із них об'єднував невелику кількість господарств та земельної площі.

За час від Маріюпільської грецької наради кінця 1929 року до Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншостей від 27 листопада 1930 року ми маємо величезний перелім: колективний рух бідняцько-середняцьких мас в грецьких селах прийняв ще більші розміри. Ми в відповідній статті вже казали про ці досягнення.

Так або інакше ці наслідки колективізації в грецьких районах в цей час, безумовно, є твердо закріплені. І це стає надійним грунтом для того, щоб зробити ще один великий крок вперед на шляху колективізації.

Але слід сказати, що лише жорстокою боротьбою проти оскаженілого куркульства, боротьбою партійних організацій національно-грецьких районів проти правого та „лівого" опортунізму і примиренства до нього можна виконати завдання партії щодо соціялістичної реконструкції сільського господарства.

Треба мобілізувати трудящі маси грецького селянства на виконання постанов грудневих пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про колективізацію щонайменш 80% господарств в степовій смузі УСРР та в основному колективізацію закінчити наприкінці 1931 року.

Цим ми прокладемо шляхи до дальшого розвитку колективізації і, створюючи умови для суцільної колективізації національно-грецьких районів, зліквідуємо грецьке глитайство, як клясу, поклавши край його пануванню.

Крім усуспільнення зернового господарства, конче потрібно звернути увагу на те, щоб поширити колективні форми на скотарські господарства, що у греків досягають великих розмірів, але ще досі провадяться найвідсталішими способами на грунті давно вже застарілої толочної системи.

Конче потрібно досягти піднесення врожайности на полях грецьких селян, реалізувавши для цього всі заходи, що їх рекомендувала партія і радвлада. Машиново-тракторні станції в умовах великих розмірів грецьких селищ і надзвичайного далекоземелля мають велику вагу в механізації сільського господарства греків, бо усувають головні причини його відсталости. Тому конче потрібно, щоб якщо не всі грецькі села, то хоча б насамперед грецькі райони ввійшли до мережі машиново-тракторних станцій на Україні.

Розміщення грецьких сіл у промислових районах України (Донбас, Маріюпільські металюргійні заводи і т. інш) створює передумови до розвитку спеціяльних видів сільського господарства. Продукція таких галузей, як молочарство, городництво, садівництво, свинарство й інші, може без сумніву мати велике значення в справі постачання робітництва. Якнайдужче розвиваючи зазначені спеціяльні галузі сільського господарства, розвиваючи взагалі технічні й інші інтенсивні культури, справляючи всі ці галузі на шлях кооперування й колективізації бідняцько-середняцьких господарств, вже найближчими роками можна цілком змінити цілу систему сільського господарства греків, інтенсифікувавши його, а це великою мірою збільшить крамовість сільського господарства.

Проте, всі ці економічні заходи можно буде запровадити тільки за активної участи самих трудящих грецьких мас, а цю участь цілком забезпечують заходи правильної національної політики. Для найкращого здійснення всіх цих заходів конче потрібно найрішучіше здійснити якнайтісніший зв'язок низового радянського апарату в грецьких селах з селянськими масами, якнайширше вживаючи в усій роботі рідної мови людности. А для цього органи радвлади й відповідні організації повинні забезпечити грецьке село потрібними кадрами грецьких робітників. Проблему кадрів грецьких робітників потрібно за всяку ціну розв'язати, а для цього треба якнайбільше зміцнити грецький сектор Маріюпільської радянсько-партійної школи.

Протягом п'ятирічки в галузі культурної революції наші завдання є в тім, щоб цілком перевести на грецьку викладову мову

Жінки-делегатки на першій міжокруговій нараді по роботі серед греків УСРР, що відбулася між 30·XI—2·XII 1929 року в м. Маріюполі.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА
Ж. С. І
Козаренка

перший і другий концентр шкіл соцвиху в грецьких селах. Міжокругова нарада звернула серйозну увагу на питання про обслуговування рідною мовою греко-татарів, що розмовляють кримсько-татарською мовою (ще з часів переселення з Криму) і яких через брак кримсько-татарської літератури латинізованим шрифтом досі не обслуговувано рідною мовою.

Тепер, коли Кримська АСРР практично переходить на латинізовану абетку, грецька нарада визнає за потрібне цього року утворити всі відповідні умови для переходу шкіл в греко-татарських селах, що працюють ще й досі російською мовою, на рідну греко-татарську мову. Питання про складання та придбання в Криму підручників, а також готування культурних кадрів — це є неодмінні умови татаризації культурно-освітніх установ в греко-татарських селах.

Ці завдання невідкладно мусять розв'язати органи Наркомосвіти. Треба якнайбільшу увагу звернути на готування кадрів грецького вчительства. Як перше завдання в цьому, треба перетворити грецький відділ Маріюпільського педтехнікуму на грецький педтехнікум,[1] в якому готувати також учителів і для греко-татарських шкіл. Другим завданням є звернути більшу увагу й дати більше коштів на організацію літніх курсів перепідготування грецьких і греко-татарських учителів. Разом з тим треба реалізувати постанову НКОсвіти УСРР про організацію в Маріюпільській і Сталінській округах грецьких сільсько-господарських шкіл.

Крім усього цього потрібно все видавництво грецької літератури зосередити в одній якійсь республіці, організувавши його з північно-кавказькими та кримськими грецькими організаціями.

Дуже серйозні завдання стоять перед нами в галузі політосвітньої роботи. Тут насамперед потрібно взяти курс на ліквідацію майже поголовної неписьменности дорослого грецького населення грецькою і греко-татарською мовою. Усю масову політосвітню роботу в селянських будинках і інших політосвітніх закладах уже тепер треба провадити національною мовою в греко-еллінських та греко-татарських селах.

Культурна революція, переведена в національній формі (рідною мовою) з соціялістичним змістом, мусить піднести на дуже велику височінь політичну й громадську активність грецького селянства

[1] 1930-31 учбовому року грецький відділ Маріюпільського педтехнікуму вже перетворено в грецький педтехнікум.

й сприяти перебудові його господарства на нових соціялістичних основах. Здійснення всіх чергових завдань в справі практичного розв'язання нацполітики та соціялістичної перебудови грецького села не може відбутися інакше, як за допомогою революційної ініціятиви та самодіяльности широких трудящих грецьких мас.

Важливою методою активізації грецьких трудящих мас є широко розгорнуте по СРСР соціялістичне змагання, яке охопило також і грецькі села.

Тут Маріюпільська міжокругова нарада дала приклад революційного ентузіязму. Про це свідчать документи соціялістичного змагання. Це — три угоди на соцзмагання, складені між делегатами грецького селянства Маріюпільщини та Сталінщини та між національно - грецькими районами — Мангуським Маріюпільської округи і Велико - Янісольським Сталінської округи. Основні пункти цих угод полягають у тому, що всі школи соцвиху в грецьких та греко - татарських селах мусять бути переведені на рідну мову протягом п'ятирічки; бідняцько - середняцькі господарства — колективізовані на 100% протягом ближчих років; треба здійснити низку агрозаходів щодо піднесення врожайности і т. інш.

Ясна річ, що лише за активної участи широких бідняцько - середняцьких шарів грецького селянства можна здійснити ці важливі завдання соцзмагання. Нарада в спеціяльній відозві закликає трудящі маси грецького селянства виявити творчу ініціятиву та активність у соціялістичному змаганні. Треба допомогти грецькому селянству опанувати цей процес, треба організувати змагання поміж грецькими районами, селами, колгоспами і т. інш, а також поміж сільрадами грецькими, українськими й інших національностей. Широко розгорнуте змагання розбуде ентузіязм грецького селянства, справить його громадську ініціятиву на шлях рішучого здійснення завдань, що стоять перед бідняцько - середняцькими шарами грецького села, завдань піднесення сільського господарства й реконструкції його на підставі механізації й колективної праці, завдань ліквідації глитайства, як кляси, на базі суцільної колективізації.

Тільки цим шляхом широкої громадської ініціятиви й активної самодіяльности в дружнім співробітництві з робітниками й селянами інших національностей грецькі трудящі УСРР йтимуть певними кроками вперед — до соціялізму.

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 35-240 ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ ПРЕЗИДІЇ ВУЦВК'у З 19 СІЧНЯ 1926 РОКУ

ОБГОВОРЮВАЛИ:

16. Проєкт резолюції на доповідь комісії для обслідування грецької людности. (Доп. тов. Я л і)

ПОСТАНОВИЛИ:

16. Звіт комісії в цілому затвердити.

Вважаючи за важливе завдання те, щоб і в дальшому провадити серед грецької людности нашу основну національну політику, відповідно до чинних законоположень, визнати за потрібне здійснити такі заходи:

У ГАЛУЗІ АДМІНІСТРАТИВНІЙ

Вжити заходів до відокремлення національних грецьких сільрад у тих населених пунктах, де живе переважно грецька людність, та вивчити питання про можливість відокремити грецькі райони.

При переведенні національного районування висовувати на керівні ролі робітників, що знають місцевий побут та володіють рідною мовою.

Щодо діловодства та до вивчення і установлення його грецькою мовою тимчасово переводити його мовою, що її найбільше розуміє людність (російською чи українською).

У мішаних районах, до складу яких увіходять й окремі грецькі селища, а також і в округових установах (землеуправа, прокуратура тощо), — забезпечити обслуговування грецької людности рідною мовою.

Для керівництва роботою так в галузі радянській, як і культурно-освітній додати до штатів окрвиконкомів і наросвіт Маріюпільської й Сталінської округ посади членів Бюра Нацмен по радянській лінії та інструкторів культосвітроботи серед греків, коли на це не буде потрібно додаткових коштів.

Для найкращого обслуговування грецької людности доручити ЦАТК пляновим порядком опрацювати питання про виділення компактних мас грецької людности зі Сталінської округи в Маріюпільську, де є більшість грецької людности.

У ГАЛУЗІ КУЛЬТОСВІТНІЙ

Запропонувати Наркомосвіти опрацювати потрібні заходи в галузі культосвітньої роботи серед греків, зокрема в галузі ліквідації неписьменности, і політосвітроботи, маючи на увазі, що грецька національність, порівнюючи її з іншими національностями Української Республіки, — є дуже відстала; шкільну та культосвітню мережу залишити в такому вигляді, як її затверджено початковим кошторисом Наркомосвіти.

Наркомосвіти вжити заходів до вирішення питання про абетку й накреслити плян видання та придбання потрібної літератури — як шкільної, як і політосвітньої на поточний рік.

Запропонувати Наркомосвіти забезпечити з поточного навчального року готування викладачів для грецьких шкіл, а також доручити Наркомосвіти організувати грецький сектор при сільсько-господарчій школі та Маріюпільському педтехнікуму.

Доручити Наркомосвіти вжити заходів до встановлення керівництва та фінансування діяльности комісій для вивчення грецької національности при Маріюпільському окрвиконкомі, а також фінансування Маріюпільського музею на збирання матеріялів про грецьку національність, маючи на оці важливість зазначеної мети, що сприяє роботі серед греків.

У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІЧНІЙ

Підчас розгляду земельного питання серед грецької людности запропонувати Маріюпільському й Сталінському окрвиконкомам підходити до нього якнайобережніше, не порушуючи загальних засад.

Доручити Наркомземсправ вжити заходів до найскоршого вирішення питання про серединноселишний землеустрій.

Виділяючи кредити для споживчої та сільськогосподарчої кооперації, взяти на облік потреби грецької людности.

Т. в. об. Голови Всеукраїнського
Центрального Виконавчого Комітету А. БУЦЕНКО

Т. в. об. Секретаря Всеукраїнського Центрального
Виконавчого Комітету, Член Президії ВУЦВК'у ГАВРИЛІН

ДОДАТОК № 2

Витяг, надісланий до Вас у цій справі 2 червня ц. р. під № 395, прохання знищити.

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ № 55-338 ЗАСІДАННЯ ПРЕЗИДІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ З 30 ТРАВНЯ 1928 РОКУ

ОБГОВОРЮВАЛИ:

21. Затвердження постанови Малої Президії ВУЦВК'у з 22-V 1928 року про оформлення національних грецьких районів на терені Маріюпільської округи.

(Протокол №48-349, п. 17).

(Доп. тов. Буценко)

ПОСТАНОВИЛИ:

21. Зазначену постанову змінити так: Талаківську й Успенську сільради залишити у складі Сартанського району, а не приєднувати до Ново-Миколаївського району (протокол № 48-349, п. 17, абз. „в"), а для проведення підготовчих робіт до скликання районових з'їздів по національних грецьких районах — запропонувати Маріюпільському ОВК провести в Сартанському і Мангуському районах поширені пленуми.

У згоді з такими змінами протокольну постанову Малої Президії ВУЦВК'у з 22-V 1928 року (протокол № 48-349, п. 17) — затвердити в нижченаведеній редакції:

За висновком ЦАТК і ЦК НМ затвердити, як національні грецькі райони, нинішній Мангуський район Маріюпільської округи з центром у селі Мангуш і Сартанський район тієї ж округи з центром у селі Сартана, внісши такі зміни в адміністративно-територіяльний поділ Маріюпільської округи:

а) Стародубівську сільраду Мангуського району приєднати до складу Старо-Микольського району;

б) Старо-Кримську й Мелекінську сільраду й хутори Бердянський і Шевченко, Сартанського району — приєднати до складу Мангуського району;

в) Чермалицьку й Келерівську сільради, Старо-Каранського району — приєднати до складу Сартанського району:

г) т-во спільного обробітку землі імени Шевченка, Павлопільської сільради, Ново-Миколаївського району — приєднати до складу Чермалицької сільради, Сартанського району;

г) Новоселівську сільраду розформувати, передавши Новоселівку у відання Маріюпільської міськради, з організацією там районової ради і з віднесенням до складу останньої садків 2-го й 3-го районів Червоноволонтерівської сільради і садків 4-го й 5-го районів Новоселівської сільради;

д) оселі — Гугліно, Броньовий і селище при залізничій станції Сартана, Червоноволонтерівської сільради та Старий Базар, Новоселівської сільради — приєднати до складу заводської райради, Маріюпільської міськради;

е) Портівську сільраду розформувати з віднесенням хутора Самарина Балка до складу Мелекінської сільради, Мангуського району, а хуторів Широка Балка й Весела — до Портівської райради, Маріюпільської міськради.

Доручити членові ЦК НМ тов. Ялі взяти участь у роботі коло оформлення грецьких районів.

Для проведення підготовчих робіт до скликання районових з'їздів на терені національних грецьких районів запропонувати Маріюпільському ОВК провести поширені пленуми в Сартанському і Мангуському районах.

Визнати за потрібне надіслати своєчасно привітальну телеграму від ім. Президії ВУЦВК'у на ім'я з'їздів рад Мангуського й Сартанського районів, за підписом Голови та Секретаря ВУЦВК'у.

Запропонувати ЦАТК разом з ЦК НМ та Сталінським і Маріюпільським ОВК — до початку нового бюджетового року закінчити роботу коло остаточного оформлення та відокремлення національно-грецьких адміністративно-територіяльних одиниць на терені Сталінської і Маріюпільської округ.

Т. в. об. Голови Всеукраїнського
Центрального Виконавчого Комітету ВЛАСЕНКО

Секретар Всеукраїнського
Центрального Виконавчого Комітету А. БУЦЕНКО

ПОСТАНОВА КОЛЕГІЇ НКО УСРР ПРО КУЛЬТОСВІТНЮ РОБОТУ СЕРЕД ГРЕЦЬКОЇ ЛЮДНОСТИ

(ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 4 З 23 ЛЮТОГО 1926 РОКУ, П. 7)

Виконуючи постанову Малої Президії ВУЦВК'у з 19-І 1926 року про культосвітню роботу серед грецької людности, Колегія НКО **постановляє**:

1. Для організації та керування культосвітньою роботою рідною мовою серед грецької людности утворити з нового бюджетового року грецьке бюро при Раднацмені в складі одного штатного робітника, а також увести до штату інспектури народньої освіти Маріюпільської та Сталінської округ по одному робітнику (інспектору) для керування культосвітроботою серед греків.

2. Організуючи роботу, брати до уваги те, що грецька людність України вживає двох різних мов — еллінської та греко-татарської, а тому роботу серед греків провадити тими двома мовами.

3. Для греків-елінців завести нову грецьку абетку, а для греків-татар — кримсько-татарську абетку, зважаючи на цілковиту схожість цих двох мов.

У ГАЛУЗІ СОЦВИХУ

1. Запропонувати інспектурі наросвіти Маріюпільської та Сталінської округ опрацювати календарний плян переводу шкіл у грецьких селах на рідну викладову мову з тим, щоб цю роботу закінчити 1930 року.

Примітка 1. При переводі шкіл на грецьку викладову мову спочатку переводиться перші дві групи.

Примітка 2. У нових школах, що будуть відкриті для грецької людности, викладовою мовою має бути рідна мова.

2. Доручити інспектурі наросвіти Сталінської та Маріюпільської округ організувати для вчителів влітку цього року курси для вивчення греко-еллінської та греко-татарської мови й литератури.

У ГАЛУЗІ ПРОФОСВІТИ

1. Відкрити з нового академічного року при Маріюпільському педтехнікумі грецький (еллінський) відділ.

2. Відкрити з майбутнього шкільного року в Маріюпільській окрузі грецьку сільсько-господарську школу.

3. Відкрити 1927-1928 року в Сталінській окрузі сільсько-господарську школу для греко-татар.

4. Щоб підготувати педагогів для шкіл з греко-татарською викладовою мовою, просити НКО Кримської СРР забронювати 10 місць в педвузах для греко-татар з України.

У ГАЛУЗІ ПОЛІТОСВІТНІЙ

1. Запропонувати інспектурі наросвіти Сталінської та Маріюпільської округ опрацювати календарний плян переводу роботи сельбудів і хат-читалень у грецьких селах на грецьку мову, а також опрацювати плян організації лікпунктів для грецької людности.

2. При сельбудах та школах вже цього року організувати гуртки для вивчення грецької мови та літератури на підставах самодіяльности та ініціятиви місць.

3. Маючи на увазі величезне значення роботи Маріюпільського музею краєзнавства та комісії при окрвиконкомі в Маріюполі для вивчення та збирання матеріялу про побут та мову грецької національности, просити Раднарком видати одноразові субсидії музеєві й комісії при окрвиконкомі.

4. Вважати за доцільне видати через Маріюпільський музей краєзнавства збірник матеріялів, що освітлюють політичне, економічне, культурне та побутове життя грецької національности в минулому й тепер.

5. Складаючи кошторис на майбутній бюджетовий рік, узяти до уваги потреби вищезгаданого музею у справі вивчення грецької національности.

У ГАЛУЗІ ВИДАВНИЦТВА

1. Доручити ДВОУ вжити всіх потрібних заходів до видання до початку нового шкільного року потрібної літетатури еллінською мовою для шкіл та лікпунктів.

2. Для шкіл та політосвітніх установ греко-татар закупити літературу в Кримській СРР.

(УСРР. „Бюлетень Народнього Комісаріяту Освіти". Березень, № 4 (22). Харків, 1926 рік, стор. 13-15).

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 18 ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ НКО З 13-VII 1926 РОКУ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПЕДТЕХНІКУМУ В МАРІЮПОЛІ

(ДОП. ТОВ. ХОМЕНКО)

а) Дозволити Маріюпільському педтехнікумові організувати 1926 - 1927 року грецький відділ з тим, щоб Маріюпільській педтехнікум поступово перетворювався на грецький педтехнікум.

б) Завести грецький відділ в Маріюпільському педтехнікумі в мережу педтехнікумів і лише після затвердження його Раднаркомом дати Маріюпільській інспектурі директиви в цій справі.

в) В разі незатвердження РНК організації грецького відділу, дати директиву Маріюпільському педтехнікумові забезпечити більшість вакансій для греків при прийомі до технікуму і взяти курс на викладання грецької мови студентам - грекам.

(Бюлетень НКО УСРР. Серпень, № 10 (27). Харків, 1926 рік, стор. 4).

Примітка. Див. постанову РНК УСРР (протокол № 59, п. 14) від 1926 року про відкриття грецького відділу при Маріюпільським педтехнікумі.

ДОДАТОК № 5

СПИСОК

сільрад УСРР з переважною кількістю грецької людности

№№ по пор.	Сільрада	Кількість господарств	Всього людности	З них греків	
	МАРІЮПІЛЬСЬКА ОКРУГА				
	Республіканський район				
1	Мало-Янісольська	1.032	5.178	4.913	
2	Ново-Янісольська	232	1.290	1.151	
3	Чердаклицька	515	2.628	2.411	
	Жовтневий район				
4	Анадольська	596	2.692	1.774	
5	Бугаська	456	2.771	2.731	
6	Ново-Караньська	425	2.074	1.795	
	Люксембурський район				
7	Ново-Керменчицька	240	1.112	1.034	
	Мангуський район				
8	Мангуська	1.403	6.396	5.119	
9	Урзуфська	568	2.898	2.479	
10	Ялтинська	1 324	6.552	5.750	
	Новоселівський район				
11	Македонівська	231	1.047	916	З 1928 р. входить до Сартанського націон. грецького району
12	Сартанська	1.046	5.484	4.787	Теж
13	Старо-Кримська	484	2.328	2.076	З 1928 р. входить до Мангуського націон. району
	Старо-Керменчицький район				
14	Ново-Каракубська	689	3.539	3.367	
15	Старо-Керменчицька	979	4.821	3.519	
	Старо-Каранський район				
16	Ласпинська	626	3.169	2.370	
17	Ново-Ігнатівська	323	1.577	1.120	
18	Старо-Ігнатівська	1.019	5.019	8.837	
19	Старо-Каранська	1.089	5.171	3.728	
20	Чермалицька	894	4.657	4.362	З 1928 р. входить до Сартанського націон. району. Того ж року з нього виділено нову сільраду грецьку—Келерівську
	По Маріюпільській округі	14.171	70.403	59.239	

Закінчення додатку № 5

№№ по пор.	Сільрада	Кількість господарств	Всього людности	З них греків	
	СТАЛІНСЬКА ОКРУГА				
	Андріївський район				
21	Багатирська	784	4.063	3.872	З 1929 р. входить до В.-Янісольського р-ну, що перетворюється на національно-грецький
22	Костянтінопільська	632	2.827	2.577	Теж
23	Ново-Багатирська	168	846	617	„
24	Улаклицька	605	2.745	2.488	З 1929 р. входить до В.-Янісольського р-ну, що перетворюється на грецький
	В.-Янісольський район				
25	Велико-Янісольська	1.213	6.101	5.626	Теж
26	Комарська	984	4.970	4.051	„
	Стильський район				
27	Велико-Каракубська	497	2.624	2.442	
28	Ново-Бешівська	130	825	799	
29	Старо-Бешівська	980	5.346	5.054	
30	Стильська	925	4.867	4.485	
	По Сталінській окрузі	6.918	34.834	32.011	
	ЕДЕСЬКА ОКРУГА				
31	Свердлівська	624	2.543	1.432	
	По УСРР	21.113	107.780	92.682	

(За даними книжки ЦСУ УСРР „Національний склад сільського населення України". Попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1926 року. Харків, 1927 рік, стор. 103-105, 151-153).

ПОКАЗНИК ЛІТЕРАТУРИ

Через певні історичні обставини на Україні зовсім немає літератури про греків грецькою мовою, коли не зважати на церковні книжки й деякі листи фундатора м. Маріюпіля, митрополита Ігнатія.

Література про греків на Україні російською мовою також не може відповідати вимогам та потребам радянського читача, бо багато її відноситься до XVIII і XIX віків і належить до творів церковних письменників, у кращім випадку — це роботи буржуазних учених.

Зовсім немає докладної літератури, що освітлювала б історію та життя грецької людности України в сучаснім марксівським розумінні.

Потреба в такій літературі дуже відчувається. Така література повинна сприяти та полегшити переведення низки заходів, що їх передбачено національною політикою радянської влади для піднесення економічного та культурного розвитку трудящих грецької національности та втягнення їх в соціялістичне будівництво.

Потреба розв'язати це питання ставить тепер перед нами завдання розшукати та вивчити принаймні ці матеріяли, щоб опрацювати їх в марксівському освітленні.

Скласти таку бібліографію дуже трудно тому, що вся ця література переховується не в одному місці, а в окремих осіб, музеях, архівах, бібліотеках та інш.

Тому бібліографію великої кількости старої літератури нам довелося складати здебільшого на підставі вказівок, розпорошених по різних працях, а тому вона потребує перевірки на підставі оригіналів.

Отже, скласти бібліографію, систематизовану та серйозно опрацьовану, можна лише тоді коли цій справі допоможе вся радянська суспільність по грецьких селах, окремі особи та установи, що мають літературу старих часів.

Дехто може передати в розпорядження грецької секції Українського Комітету Краєзнавства ті чи ті свої матеріяли, а інші (найбільше установи) принаймні повідомлять про ту літературу, яку вони мають, і дадуть можливість будь-яким способом використати ці матеріяли.

Зрозуміло, що найбільше в цьому напрямі можуть зробити місцеві краєзнавці, що цікавляться цим питанням та вивчають грецьку національність.

До списку ввійшли матеріяли, що характеризують природні умови місць, де починалася грецька колонізація, історію цієї колонізації, сучасний стан грецької людности, 1917 рік в житті греків і добу соціялістичного будівництва.

Розміщено літературу хронологічним порядком.

1. 1779. — Гильденштадт, академик С.-Петербургской Академии Наук. Исследование побережья Азовского моря в 1773-74 г.

2. 1779. — Грамота Екатерины II от 14 марта 1779 г. (Переховується в Маріюпільському музеї краєзнавства).

3. 1780. — Грамота Екатерины II от 21 мая 1779 г. (Переховується в Маріюпільському музеї краєзнавства).

4. 1780. — Указ из Азовской губернской канцелярии за № 1817 от 28 марта 1780 года в армянское и греческое общество. Архив Греческого суда в г. Мариуполе.

5. 1780. — Правительственный Указ от 24 марта 1780 г.

6. 1782. — Описание городов и уездов Азовской губернии в 1782 г.

7. 1784. — Указ наместника Екатеринославского от 19 июля 1784 г. (Дело 1784 г. Мариупольского греческого суда).

8. 1785. — Указ наместника Екатеринославского от 1 августа 1785 г. за № 13830.

9. 1791. — О переходе из Таганрога в Мариуполь присутственных здешнего уезда мест (Дело № 40 Мариупольской городской управы).

10. 1793. — Паласс. Геологическое исследование Мариупольского уезда в 1793 г.

11. 1795. — Ревизские сказки г. Мариуполя 1795 г. (Переховується в Маріюпільському музеї краєзнавства).

12. 1801. — Грамота Александра I от 29 декабря 1801 г.

13. 1824. — Записка министра финансов от 1824 г. о выделах из земель Мариупольских греков.

14. 1825. — Прошение греков правительству от 1825 г.

15. 1833. — Иваницкий, горный инженер. Геологическое описание Мариупольского округа 1833 года.

16. 1835. — Сумароков. Историческая картина Генуэзского поселения в Кафе („Одесский Вестник", 1835 г., №№ 27, 28 и 30). (Переклад з французької книжки: „Histoire philosophique et politique du commerce, de la navigatio- et de colonies des amiensdans la mer Noir A Venise 1789 par Phormalconi")

17. 1837 — Кеппен, П. И. О древностях южного берега Крыма („Крымский сборник". СПБ).

18. 1841. — Прошение греков правительству от 1841 г.

19. 1859. — Указ правительства от 30 марта 1859 г. (Св. зак., IX, 1876 г., ст. 534)

20. Хартахай, Ф. А. Христианство в Крыму („Русское Слово").

21. Хархатай, Ф. А. Историческая судьба Крымских татар („Вестник Европы").

22. 1867. — Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год.

23. Статистическо-хронологическое описание Таврической Епархии.

24. 1869, — („Сын Отечества" от 20 мая 1869 г.).

25. 1873. — Готская Епархия в Крыму („Журн. Мин. Нар. Просв." № 1 от 1873 г.).

26. 1874. — Броун, Ф. И. Черноморские готы и следы долговременного их пребывания в Южной России („Записки Академии наук", т. XXIV).

27. 1876. — Бурачков, Пл. греко-скифский мир на берегах Понта (Журн. Мин. Нар. Просв. № 12 от 1876 г.).

28. 1876 — 77 — 78. — Василевский. Русско-византийские отрывки (Журн Мин. Нар. Просв. 1876 г. № 3 и 6; 1877 г. № 1 и 6; 1878 г. № 1, 2, и 3).

29. Лепле, Муррисон, проф. Леваковский, Клемм. Исследования с целью разыскания залежей минералов.

30. 1881. — К о н т к е в и ч, горн. инженер. Геологические исследования в гранитной полосе Новороссии по восточную сторону Днепра, — с приложением геологической карты.

31. 1881. — Краткая историческая записка о Мариупольской гимназии, составленная ее директором Г. И. Нейкирхом в 1881 г.

32. 1884 — 1916. — Протоколы Мариупольского уездного земского собрания (Переховується в Маріюпільському музеї краєзнавства).

33. 1884 — 1916. — Отчеты Мариупольского уездного земства (Переховується в Маріюпільському музеї краєзнавства).

34. 1884. — Статья („Таврические Губернские Ведомости" № 64 от 1884 года).

35. 1890. — Б р а у н, Ф. Мариупольские греки („Живая Старина" за 1890 г.).

36. 1892. — Новороссийский календарь на 1892 г.).

37. 1892. — Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. Изд. попеч. Д. А. Хараджаева. Мариуполь. 465 + 55 стр.

38. 1893. — Б р а у н, Ф. Готы. Энциклопедический словарь Брокгауза Ефрона. СПБ. 1893, т. IX, стр. 444.

39. 1897. — А л е к с а н д р о в и ч. Краткий обзор Мариупольского уезда.

40. 1901. — К а м е н с к и й, П. В. История одного дня. Мариуполь.

41. 1917. — Обращение Всероссийского союза эллинов от 20 ноября 1917 года ко всем эллинам России „Προ τους Ρωσσια ελλινας". Изд. Центр. совета всероссийского союза эллинов. Ростов на Дону. 1917.

42. 1917. — Πρακτικα του προ τον εν Ρωσσια ελλινον σινεδριον εν Ταιγανιο. Протоколы первого Всероссийского съезда эллинов в г. Таганроге. Изд. Центр. совета всероссийского союза эллинов. Ростов на Дону. 1917.

43. 1917. — Протокол заседания съезда представителей греческого народа г. Мариуполя и Мариупольского уезда, состоявшегося в Мариуполе 2 декабря 1917 г. — г. Мариуполь.

44. 1917. — Воззвание ко всем эллинам, населяющим город Мариуполь и Мариупольский уезд, от совета Маруипольського союза греческого народа, г. Мариуполь.

45. 1923. — Я л и. Конец 1918 и начало 1919 г. в подполье. Мариупольская газета „Приазовская правда" от 14 марта 1923 года.

46. 1925. — Доклад Урзуфского сельсовета Мариупольского округа на Всеукраинском совещании по советскому строительству. „Нарада в справі радянського будівництва. 10 - 13 лютого, року 1925. Стеногр. звіт. Вид. Орг-відділу ВУЦВК'у. Харків 1925.

47. 1925. — Я г м у р, М. Изучение греческой национальности. Газ. „Наша Правда" № 58 от 22 - IX 1925, г. Мариуполь.

48. 1925. — Протокол № 55 - 28 заседания президиума Мариупольского окрисполкома от 22 сентября 1925 г. с выводами комиссии ВУЦИК'а по обследованию греческого населения в Мариупольском округе, г. Мариуполь.

49. 1925. — К р ю к о в, Н. М. Красный Мангуш. Мариупольская газ. „Наша Правда" № 98 от 7 ноября 1925 г.

50. 1925. — А б р а м о в и ч, М. Жилищный вопрос в греческом селе (с. Мало - Янисоль). (Журнал „Профилактическая медицина" № 11, ноябрь 1925 года, Харьков).

51. 1926. — Резолюція Малої Президії ВУЦВК'у на доповідь комісії для обслідування грецького населення (Протокол № 35 - 240, п. 16 Малої Президії ВУЦВК'у з 19 січня 1929 року).

52. 1926. — Постанова колегії Наркомосу УСРР про культосвітню роботу серед грецької людности УСРР. Протокол № 4, 23 лютого 1926 року (засідання Колегії НКО УСРР), надрукований у „Бюлетені Народнього Комісаріяту Освіти". Березень, № 4 (22). Харків, 1926, стор. 13.

53. 1927. — Постановление Первого всеукраинского совещания по работе среди национальных меньшинств по греческой секции (Первое Всеукраинское Совещание по работе среди национальных меньшинств, 8 - 11 января 1927 года. Стенографический отчет, резолюции, постановления и материалы, стр. 208 - 210). — Изд. ЦК НМ при ВУЦИК. 1927, Харьков.

54. 1927. — Ходов, И. Село в борьбе за советскую власть. Мариупольская газета „Приазовский Пролетарий" № 199 от 1 - IX 1927 г.

55. 1927. — Γιαλις, Σ. Τα ελληνικα χωρια τις μαριυπολις ιχτερα απ τι φεβρυαριανι επαναστασι. „Κομυνιστις" № 33 τιν 28 - IX 1927. Ροστοβο.

56. 1927. — Γιαλις, Σ. Η χιμετοχι κε ο ρολος τον ρομιον τις υκρανιας χτιν οκτοβριανι επαναστασις „Κομυνιστις" αριφ 45 - 46, 24 κε 31 τιν δεκεμβρι 1927. Ροστοβο.

57. 1927. — Костан, К. Короткий життєпис Левонтія Хонагбей та його твори. Бюлетень Української Асоціяції Сходознавства № 4-5 за 1927 р. Харків.

58. 1928. — Яліі, С. Участь греків у революційнім русі на Україні (схема вивчення ревруху). Жур. „Краєзнавство" № 2 - 3. Харків, 1928, стор. 5.

59. 1928. — Γιαλις, Σ. Η χιμασια κε τα αποτελεσματα τις γλος. μεταριθμισίς χτιν Υκρανια. „Κομυνιστις" № 16. 18 μαι 1928. Ροστοβο.

60. 1928. — Γιαλις, Σ. Απ τι δρασι του ελινικου μυχιον μαριυπολις „Κομυνιστις" 7 - VII 1928. Ροστοβο.

61. 1928. — Ковалівський, А. Підземні сховища зерна в Маріюпільських греків. „Східній світ" № 6, орган Всеукр. Наук. Асоц. Сходознавства. Харків, 1928, стор. 261.

62. 1928. — С. Я. Грецький відділ виставки нацменшостей на IV сесії ВУЦВК'у. Журн. „Краєзнавство" № 6 - 10. Харків, 1928, стор. 75.

63. 1928. — И. С. Изучение языка и быта греков Мариупольского округа. Журн. „Научный работник" № 2, январь, 1928, стр. 91. — Изд. „Работник Просвещения". Москва.

64. 1928. — Постанова Президії ВУЦВК'у про відокремлення грецьких районів. Протокол Президії ВУЦВК'у № 55 - 338, п. 21 від 30 травня 1928 р. Харків.

65. 1928. — Καπαχακαλι, Ι. ελινικοπιισι χτιν Υκρανια. „Κομυνιστις" Αρ. 35. 28 - Χ. 1928. Ροστοβο.

66. 1929. — Γιαλις, Σ. Δεν πρεπε να χπιρομε πανικο. (για τιν ελινικοπιισι χτιν Υκρανια) „Κομυνιστις" № 9 (507) 7 μαρτι 1929. Ροστοβο.

67. 1929. Γιαλις, Σ. Βασικα αδριχμα τα τον εκλογον στα ελινικα σοβετ Υκρανια; „Κομυνιστις" № 15 (513) 21 απριλι. 1929. Ροστοβο.

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖ. БІБЛІОТЕКА

ЗМІСТ

Стор.

Передмова

I. До історії грецького заселення в УСРР 7

II. Національний рух серед греків УСРР 25

„Всеросійська спілка еллінів" 27

„Маріюпільська спілка еллінського народу" 31

III. Революційний рух серед греків УСРР 37

IV. Греки за кордоном СРСР і національна політика радянської влади 51

V. Радянське будівництво серед греків УСРР 61

Характеристика грецьких районів 75

Партійні й громадські організації 85

VI. Економічний стан греків УСРР 97

VII. Культурне будівництво серед греків УСРР 121

До проблеми грецької мови у нас і в Греції 146

VIII. З побуту греків УСРР 153

IX. Наші найближчі завдання 177

Додатки 195

Показник літератури 200

ВИПРАВЛЕННЯ

На якій сторінці	В якій строчці	Знизу чи зверху	Надруковано	Слід читати
5	9	Знизу	Греко - елленських	Греко - еллінських
5	5	„	Κολεχτιωίστις	Κολεχτιβίστις
6	13	„	З греко - елленського	З греко - еллінського
16	5	Зверху	З агинуло	Загинуло
21	2	Знизу	„... ворожнеча..." і закінчується: „... почасти теж торговельної (ми вже згадували, що митрополит мав крамниці), боротьби за право визискувати грецьку бідноту".	„... ворожнєча поміж грецьким купецтвом та його органом - судом та митрополитом в основі була виявленням боротьби двох економічних груп: торговельної буржуазії та церковної групи, яка за своїм економічним станом близько стояла до поміщиків, а тому й захищала їх інтереси та інтереси царату в цілому. Ця боротьба була за право визискувати грецьку бідноту".
23	3	Зверху	... і досить виразну диференціяцію.	... й досить виразну економічну диференціяцію.
23	6	Знизу	„Але це факт, що говорить лише..." і закінчується: „можливо заграючи з грецькими трудящими з тим, щоб по якімсь часі"...	Але цей факт є відображення, як вище вже зазначалось, боротьби тих же самих груп: урядовці (типу Калери — „смотрителя" парафіяльної школи), що перебували на службі у грецького духівництва, стояли цілком на захисті політики царату, а тому й боролись проти грецької мови; в цей час друга група (представник її Попов — Голова грецького суду) — це грецька торговельна буржуазія, яка потроху ще заперечувала, можливо заграючи з грецькими трудящими, з тим, щоб по якімсь часі...
23	7	Зверху	„Велику ролю відіграв..." і закінчується: „... дрібних національностей досить легко".	Велику ролю відіграв процес асиміляції, який досить легко проходив серед грецької буржуазії.
26	15	„	„... але це не було зроблено..." і закінчується: „... грецького пролетаріяту, який би міг керувати цією справою".	„... але слід відмітити, що взагалі втягнення трудящих грецьких мас в тій чи іншій формі в революційний рух затримувалося відсутністю організованого грецького пролетаріяту.
27	3	Знизу	Едеса	Одеса
30	15	Зверху	„Радянська Влада цілком..." і закінчується: „... мов - руської української й та інше"	Радянська влада цілком забезпечує розвиток національної культури пригноблених за царату численних національностей СРСР, прилучає їх через їх рідну мову до загально - пролетарсь культуркоїи.

На якій сторінці	В якій строчці	Знизу чи зверху	Надруковано	Слід читати
31	11	Знизу	„Українська Центральна Рада, яка нібито відстоювала..." і закінчується:..." після 25-го Жовтня..."	Українська Центральна Рада, яка спочатку нібито відстоювала національну самостійність України проти брехливої національної політики тимчасового Уряду, заграючи в цій справі з більшовиками, після 25-го Жовтня...
37	9	„	Конче було потрібно...	Було потрібне...
51	1	Зверху	„... тільки активна участь" і закінчується: дала йому соціяльне й національне визволення".	... тільки Жовтнева Революція, в якій революційне грецьке селянство брало активну участь, дала йому соціяльне й національне визволення.
53	15	Знизу	Во ни	Вони
55			Харківський Балканський Клюб... святкують 1 Травня	Група членів Харківського Балканського Клюбу, що об'єднує трудящих балканців м. Харкова — греків, болгар, румун - басарабців та інш..
57	13	Зверху	Едеських	Одеських
57	11	Знизу	... з'явилася певність у відбудуванні.	... почалося будування...
58	18	Зверху	Національно - грецьких [1].	Національних грецьких.
61	1	„	Питання практичного обслуговування грецької національности...	Питання практичного обслуговування грецької національности рідною мовою...
61	14	Знизу	„... й що ця обставина тягне за собою" і закінчується: „... громадсько-культурнім житті".	... й що кепське знаття руської мови трудящою частиною грецької людности тягне за собою надто малу участь трудящих мас у радянським політичнім громадсько-культурнім житті.
62	10	Зверху	... є початок роботи серед грецького населення...	... є початок роботи рідною мовою серед грецького населення...
65	2	Знизу	... найбільше вживається мови...	... найбільше вживається рідної мови...
72	16	Зверху	... так звана націоналізація...	... грекоїзація...

[1] Ті-ж самі слова виправити так: „національні грецькі", „національних грецьких" і та інш. на сторінках: 62, стр. 17 зверху, 63 стр. 2 і 4 зверху, 67 стр. 9 і 12 знизу, 75 стр. 6 знизу, 81 стр. 3 знизу, 119 стр. 6 зверху, 122 стр. 11 знизу, 130 стр. 11 зверху. 161 стр. 3 знизу, 178 стр. 4 зверху, 181 стр. 12 зверху, 189 стр. 2 знизу, 191 стр. 2 знизу і 193 стр. 1 знизу.

На якій сторінці	В якій строчці	Знизу чи зверху	Надруковано	Слід читати
86	10	Знизу	(див. табл. 11 стор. 82).	(див. табл. 11 стор. 86).
91	18	„	... визначає ступінь історично-закріпленого впливу дрібної буржуазії...	... визначає ступінь історично-склавшогося впливу куркульства...
123	16	Зверху	... справу культурного обслуговування...	... справу створення письменности...
123	15	Знизу	1929 року це питання почнуть практично розв'язувати.	1929 року це питання було вже поставлено практично і з 1930-1931 навчального року почали перші групи шкіл у греко-татарських селах переводити на рідну мову, вживаючи кримсько-татарську літературу з латинізованою абеткою.
133	2	„	Мат. Педтехнікуму.	Маріюп. педтехнікуму.
149			Школа, що її будувалося... (до кінця).	Школа, що її будувалося в селі Сартана, того ж району, 1928 року коштом самооподаткування. Зараз ця школа вже працює. Фото С. Я.
159	13	„	ςυμπα	ςομπα
177	16	„	... визволить грецьку бідноту з куркульського ярма.	... визволить грецьку бідноту з куркульського ярма. Гасло ліквідації куркульства, як кляси, на базі суцільної колективізації зараз вже здійснюється по де-яких грецьких районах.
181	2	„	... зліквідуємо грецьке глитайство, як клясу, поклавши край його пануванню.	... остаточно зліквідуємо грецьке глитайство, як клясу, знищивши останні його можливості до експлоатації.
204	6	„	Едеська.	Одеська.

4027

Р

ВСЕУКРАЇНСЬКА ФІЛІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО В-ВА
НАРОДІВ СРСР ПРИ ПРЕЗИДІЇ ВУЦВК, ХАРКІВ